

DL
648
F79
1838
del 26

BERÄTTELSE
UR
SVENSKA HISTORIEN.

TJUGONDESJETTE DELEN.

KARL DEN TOLFTE'S HISTORIA.

SJETTE HÄFTET.

VISTELSEN I STRALSUND

SAMT

IN- OCH UTRIKES ÄRENDENA.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

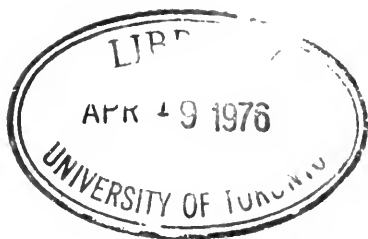
AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM.

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 4858.

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM KARL DEN TOLFTE'S VISTELSE I STRALSUND.

Kap.		Sid.
1.	Svenskarnas sinnesstämning vid Karls ankomst till Stralsund 1744	4.
2.	Görtz blifver gunstling hos Karl den tolfte	6.
3.	Karl och svenska rådet	12.
4.	Valet mellan fred och krig	17.
5.	Fredsunderhandlingen i Braunschweig	27.
6.	Underhandlingen om kaperierna	29.
7.	Krig mellan Sverge och Preussen utbrister	33.
8.	Krig mellan Sverge och Hannover utbrister	39.
9.	Förhållandet till andra utrikes magter	44.
10.	Rustningar i Sverge	43.
11.	Kriget mot Ryssland 1745	49.
12.	Sjökriget mot Danmark 1745	52.
13.	Början af Stralsunds belägring	56.
14.	Sinnesstämningen i Sverge hösten 1745	59.
15.	Svenskarna drifvas från Rügen	63.
16.	Stralsunds belägring	67.
17.	Konungen återvänder till Sverge	73.
18.	Fienderna borttaga Stralsund och Wismar	76.

ANDRA AFDELNINGEN.

IN- OCH UTRIKES ÄRENDERNA.

19.	Statsförfattningen	78.
20.	Adeln	83.
21.	Kyrkan och presterskapet	86.
22.	Undervisningsverken	99.
23.	Vetenskapernas tillstånd	104.

Kap.		Sid.
24.	Landförsvaret	443.
25.	Sjöförsvaret	426.
26.	Lagstiftning och lagskifning	430.
27.	Ämbetsvetken	434.
28.	Borgerskap, handel, näringar, tullar	436.
	Borgerskap	436.
	Bergverken	439.
	Handeln	439.
	Handverk och Fabriker	442.
	Tullarna	444.
29.	Banken och Myntet	444.
	Myntet	446.
30.	Jordbruk, Bondeslånd och lös befolkning	447.
31.	Skåne och Blekinge	454.
32.	Finland	452.
33.	Östanhafs-landerna	455.
	Ingermanland	455.
	Est- och Liffland	456.
34.	Sunnanhafs-landerna	464.
35.	Sverges förhållande till utrikes magter	463.
36.	Reduktionen och kronogodsen	468.
37.	De nya skatterna	475.
38.	Rikshushållningen	480.
39.	Lefnadssättet	482.
40.	Missnöjen	485.

KARL DEN TOLFTES REGERING.

Sjette häftet.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM

KARL DEN TOLFTES VISTELSE I STRALSUND.

FÖRSTA KAPITLET.

SVENSKARNAS SINNESSTÄMNING VID KARLS ANKOMST
TILL STRALSUND 1714.

Första underrättelsen om denna händelse förorsakade hos de flesta svenskar så stor glädje och förtjusning, att det näppeligen kan beskrivas. Lidna förluster, utståndna, ja ännu tryckande vedervärdigheter, hysta misstroenden och missnöjen; — allt sådant glömdes med ens. Det var, tyckte man, som en svår dröm, en olycklig förtrollning hade hvilat öfver både konung och folk; bundit den förre i främmande land, och oroat det sednare med förfärliga spökbilder. Men nu; — nu hade förtrollningen blifvit löst; konungen skyndade åter till sitt folk, och detta öppnade för honom i kärlek och förtröstan sin famn och sitt hjerta. Nu, sa hoppades man, nu skulle den hjellemodige och rättrådige fursten krossa de närgångna fienderna. återtaga

de förlorade länderna, återförskaffa den efterlängtdade freden, återställa den rubbade samhällsordningen: detta allt till skräck för ovännerna utom och för klaffare och blodsugare inom landet; och till skam för de miss-tröstande klandrare, som oroat och retat det trofasta folket. Till dessa *teifvelsjuka profeter* hette det: *nu, i sjelfkloke statsmän! I, som försäkrat hela världen, att Bender varit den likkista, i hvilken den verldsberömde Karl blifvit efter Pultara-slaget innesluten; — och i tidningsskrifvare, som beskrattat de ärliga svenskarnas förtröstan på deras älskade konung; — och i teiflare, som med höga rad försäkrat, det han aldrig mer skulle återvända; — och i, som till och med påstått, att det ej mer funns någon Karl den tolfte till i världen! Eder alla lägger jag nu detta blad under ögonen: och ropar: Konungen i Scerge är återkommen! och i kunnan för blygsel icke framstamma ett enda ord till svar. Men du trogna svenska folk! och du beängstade Stockholm! läs mitt bref och se i hvarje dess bokstaf en talare, som ropar till dig: Si! din Konung kommer! Gå honom med glädjerop till mötes! Så gjorde ock svenskarna. Det är omöjligt att räkna alla fröjdebetygelser, verser, skådepenningar, tal vid högskolorna, tacksägelser i kyrkorna, samt alla de oskrymtade glädjetårarna. Skalden Frese hälsade konungen med följande tilltal:*

Välkommen glädjesol! välkommen kom från öster!
 Der du dig bratit fram utur den mörka sky.
 Kom, kom, välkommen kom! vid tusen glädjeröster!
 Din klarhets strimma nu hvar morgon vare ny!
 Till välkomst, låta här vi alla stycken knalla;
 Vår vördnad och din gunst det båda oss befalla.

Såsom prof dels på tidens sätt, dels på mångens sinnesstämning, meddela vi några rader ur en »fägneskrift», hvars författare är oss okänd. Den var i form af en öppen kungörelse och kallades:

*Genljud i Nedanskog
 Mot fröjderop i Ostanskog,
 Till Herrans lof i Norden,
 Som kringgår hela jorden;*

Då

Klar Opprimnen, Nästan Undergången, Nu Glimmande,

Christenhetens Angenäma, Rätt Oppsägande, Lånjlysannde Under-Sjerna,

DEN

*Trofaste, Öfvervinnerlige Lifsens Förstes Trogne Efterföljare
 Rampat Ormar, Lidit Örföljelse, Tröstat Efterkommande,*

*vår allernådigste herre och vårdande landsens fader
 förspordes vara lyckligen kommen från Turkiet hem
 i sina arfländer till Stralsund den 11 November 1714.
 — Der infördes svenska folket, uttalande sin glädje,
 sina böner, sina förhoppningar; men ock sin undergif-
 venhet, sin beredvil'ighet till nya offer. Orden voro
 följande:*

Näst Gud vi bedja dig vår kung, förhjelp oss snart
 till frid!

Oss svaras: "Gör, hvad budet är! då kommer bättre
 tid."

Ack ja! vi lofva Gudi bot, som lofvat oss sin nåd.
 Till krigshjelp få vi alltid se'n med Guds hjelp nå-
 gon råd.

Med glädje, hvad som lägges på, vi draga, när vi se
 Vår konung vara kommen hem, som vill, att rätt
 skall ske.

Gud låt dock fridsens ande snart eländet drifva
 bort!

Förhjelp hvar fånge till sitt hem, så oväns folk
 som vårt!

Låt Karl, som David, gammal bli, Dig då så kar
 som ung!
 Med morlik maka, ¹⁾ maken lå till **makalös**
 kung

I Karls mun lägger skalden derpå följande svar:

Makalös konung är Gud, som gifvit mig Sverige till
 rike.

Makalös ömhet om oss har Gud betygat allt hartill.
 Makalös maka jag halt i Sverige vid makalös mot-
 gång.

hvarrefter skalden anmärker:

Makalös konung är den, som allmänt älskas i mot-
 gång.

Makalös folk äro de, som hårda till ändan i trohet.
 Makalös trohet till slut är viss om makalös lycka.
 Än är i Gud vår hjälp. Han vet mång makalös ut-
 väg. ²⁾

Sådana känslor funno genljöd i svenskarnas hjer-
 tan, och den lilla skriften blef inom kort fyra gånger
 upplaggd. Tron på Karls underbara kallelse löran-
 ledde också en åtskilliga sägner. Det berättades t.
 ex. att år 1675 körde några bönder vilse på Kolmor-
 den och kommo till ett stort förut osedt hus, dit de
 gingo för att begära herberge under den redan in-
 brutna natten. En person kom då och förde dem in i
 så sal, så stor, att de ej kunde skönja dess ända; och
 hrars golf var betäckt af sofvande harnesk-klädda
 ryttare. Mannen sade: »veten i, hvad detta betyder?»

¹⁾ En drottning, lik Karls mor, Ulrika Eleonora d. a.

²⁾ Fjerde upplagan af detta så kallade Patent finnes i
 Brokinds Arkiv.

*Bönderna nekade. »Jo! sade han. Här i landet skall framdeles regera en konung vid namn Karl den tolfte, hvilken först skall vinna underbara segrar; men derpå blifva så slagen, att icke flere undkomma än, som kunna äta kring botten af ett upp och nedvändt kar. Derpå skall han åter framträda i striden och, ehuru åtföljd af blott en ringa hop, lägga under sig en tredjedel af verlden — och här se i just de kämpar, som då skola uppstå och föra hans vapen.»*¹⁾ Så de mera krigiskt sinnade. De, som önskade fred framför allt, hugnades af en annan likaledes kring landet löpande berättelse, nämligen, att konungen blifvit helt förändrad, så att han nu mera älskade fred och fredliga sysselsättningar. Både ena och andra partiet längtade naturligtvis efter hans återkomst till sjelfva den svenska jorden och räknade otåligt hvarje dag, hvarje vecka. När han likväl dröjde i Stralsund, ställde man till honom å fäderneslandets vägnar Skriftens kända utrop: *»Kom in, du Herrans välsignade! hvi står du derute?»*

Men icke alla delade förhoppningarna och förtjusningen. Franska sändebudet berättade, att många också i denna stund påstodo, det *lystnad efter krig och personlig utmärkelse skulle snart drifva Karl återigen fram på stridernas skådeplats.*²⁾ Andra sågo saken än mer i svart och mente, att det blott var för att till sina krig få holsteinska och hessiska hjälptroppar, som Karl förlät Kristian Augusts stämplingar och biföll Fredriks af Hessen frieri. Inom kort anlände också några budskap, som gäfvos styrka åt dylika spådomar. Det berättades, att konungen genast fordrade ut till Tyskland stora summor och en här af 20,000 man:

¹⁾ Link. Bibl. Arkiv. Äldre och nyare handl. Fol. När denna spådom utspriddes, hafva vi ej antecknat; men att dömma af innehållet, tyckes den höra till tiden för Karls hemkomst.

²⁾ Fr. min br. d. 29 Dec. 1714.

— att han ämnade dröja i Pommern; — att han der mest sysselsatte sig med soldatöfningar och rustningar; — att han höll på att komma i krig också mot Preussen; — att han tillkännagaf, det ingen skulle från Sverge få komma öfver till Pommern utan att serskildt vara kallad o. s. v.

I sjelfva Stralsund blef vid Karls ankomst mycken rörelse. Borgerskapet flek 10 års skattefrihet, borgmästare och råd personligt adelskap och de på stället varande soldater, som deltagit i kalabaliken, hvardera sina 10 dukater.

För öfrigt ditkommo åtskilliga främmande sändebud. De och hela Europa undrade och undrade omigen, hvad Karl nu skulle företaga. *Hvarhändst*, heter det i en samtidig berättelse; *hvarhändst tre eller fyra personer träffas, faller talet på Karl den tolfte och på hans oväntade och underbara hemresa; och alltid stannar man vid den frågan: »hvad månne nu varda af denna konungen?»*

ANDRA KAPITLET.

GÖRTZ BLIFVER GUNSTLING HOS KARL DEN TOLFTE.

Redan denna företeelse innehöll svar på sistnämnde fråga. Ett bolag mellan Karl den tolfte och Görtz var olycksbådande för hela Norden. Grundläggningen deraf är redan berättad.¹⁾ Se här fulländningen!

De båda dödsfienderna. Görtz och Bassewitz, skyndade i kapp den hemresande konungen till möte, hvar för sig i afsigt att först vinna hans öra. Görtz var tidigast nte; men blef i Wien af en sjukdom något

¹⁾ Se 23. 136, 25. 230—232.

fördröjd. Sedermera fortsättande resan, mötte han Fabrice och fick veta, att Karl redan genomfarit Ungern och var på vägen till Pommern. Görtz skyndade efter och kom till Stralsund den 20 November.

Alla voro nyfikna att se, huru han, vällustingen, vinglaren, skulle mottagas af en Karl den tolfte; nyfikna att se, hvad straff skulle drabba den, som vågat, Karl oåtspord, söka bestämna om hans krona. De många fienderna hade ej heller försummat lägga hans fel och stämplingar för konungens ögon. Att Görtz, under sådana omständigheter, reste till Stralsund, ansågs vara en honom af Guds rättvisa ådömd förblindelse.

Men, som vi veta, hade konungen blifvit redan i Turkiet vunnen genom Fabrice. I enlighet med dennes råd, ¹⁾ infann sig ock administratören Kristian August genast i Stralsund och utmålade med så fördelaktiga färger som möjligt både sig sjelf och Görtz. Denne sednare uppträdde strax efteråt med sin vanliga djerfhet och begärde företräde. Det beviljades och varade länge. Samtalets innehåll känner man ej. Men när Görtz kom ut derifrån, var han en gunstling, som sedermera sågs vid Karls sida nästan alla tider på dagen.

Bassewitz i tanke, att Karl skulle välja samma återväg som Stanislaus, hade rest åt Böhmen. Der mötte han sin vän, general-major Daldorff, hvilken visste berätta om konungens redan anträdde hemfärd; men icke om den tagna vägen. Efter 15 dagars gemensamt väntande i Prag fingo de veta, att Karl anländt till Stralsund, hvarpå Bassewitz genast ilade dit.

Men Görtz hade, som sagdt är, fått flere dagars försprång och derunder så vunnit konungens förtroende, att några vänner afrådde Bassewitz från hvarje tillfärande försök. Denne litadè dock på sin sak och på ett anbefallnings-bref från hertig Karl Fredrik af Hol-

¹⁾ Se 25. 232.

stein. Han begärde företräde, men det vägrades. General Mejerfelt ville tala till hans bästa; men då framlade Görtz för Mejerfelt ett bref, hvori Bassewitz klandrat denne sednare och bland annat kallat honom en *poltron*. Bassewitz påstod, att det skulle läsas *patron*. Förklaringen hjälpte ej; och Mejerfelt drog sig tillbaka. Men Bassewitz hade i svensk tjenst en förut omtalad släktinge, hvilken nu var general-major och i stort anseende äfven hos konungen. Denne begärde och fick företräde och framlade då både Wedderkops och landträdets Bassewitz's anklagelser mot Görtz. Karl genomläste båda med uppmärksamhet; men utan att säga ett ord, och utan att ändra sitt uppförande. Görtz hade ock vid konungens sida flere vänner och försvarare; t. ex. deltagaren i petersburgska saken Vellingk; ¹⁾ dessutom Grothusen, Düring och administratorn Kristian August. Denne sednare fordrade till och med, att Karl skulle låta häkta Bassewitz; men det afslögs. Då lät samme Kristian August hos rikshofrådet i Wien begära, att Bassewitz måtte behandlas såsom en mot sin öfverhet otrogen tjänare. Vid underrättelsen härom, och emedan i Stralsund ingenting mer kunde uträttas, skyndade Bassewitz till Wien, anmälte hos ministrarna förhållandet och lät trycka en hop papper, rörande sin beskickning till Petersburg. Oviljan mot Görtz ökades i samma mån, dessa uppträden blefvo bekanta, och kejsaren lät Bassewitz tills vidare njuta skydd i sina stater; men undvek hvarje inblandning i den obehagliga tvisten.

En fråga, som då för tiden hördes från många läppar, var den: *huru Görtz kunnat vinna Karl den tolfte förlåtelse för sina tronföljare-stämplingar*. Några få mente, att Karl icke ville genom dessas vidrörande såra sin frände, administratorn. Vi betvifla dock tillvaron af en sådan bevekelsegrund. Sannolikare är, att Kari blef bedragen af Fabrice och af Görtz, hvilka

¹⁾ Fr. min. br. d. 8 och 15 Dec. 1744.

alltjemt påstodo, att hela underhandlingen varit blott en list, för att vinna uppskof och vopenhvila; ty, hette det nu, huru skulle man kunnat på allvar företaga någonting så dumdrigtigt som att bortskänka Sverges krona, medan dess store och tappre konung ännu lefde. Då man nämnde de af Bassewitz framlagda bevisen, svarade Görtz, att Bassewitz af elakhet dolt undan den del af brevexlingen, som visade, att man i sjelfva verket blott velat bedraga ryssarna. Karl godkände tolkningen, och förklarade, enligt Görtz's ord, *hela saken för ett lappr*.

Många frågade ock: *hur Karl den tolfte rätts- och sedlighetskänsla kunde tillåta honom att hafva en Görtz till gunstling?* Först må dervid anmärkas, att konungen var i fråga om gunstlingar sällan rätt lycklig eller grannsynt. Se t. ex. Fabrice, Grothusen, Lagercrona, Lybecker, Reenstierna. Hvad Görtz angår, ville samtiden förklara saken på så sätt, att Karls rättskänsla blifvit något förslöad, och att Görtz visste skickligt undandölja sina mörkaste sidor. Till konungens öfverseende bidrog väl ock bådas sinnesbeskaffenhet. Oaktadt många och himmelsvidt skilda egenskaper, funnos dock några gemensamma anlag och fallenheter; t. ex. en afgjord och stark lust för stora och äfventyrliga företag samt för djerfva, kraftfulla, ja, obevekligt genomgripande åtgärder; detta allt så väl i krig som statskonst, så väl i planers uppgörande som medels anskaffande. De både beundrade och behöfde hvarandra. Karl uppsatte ett lysande och orubbligt mål för Görtz's fram- och tillbakasväfvande verksamhet; och Görtz uttänkte medel för att möjliggöra sträfvandet efter detta jättehöga mål. Båda voro hvarandras fyllnader, och bildade tillsammans ett helt, hvars like historien knappt kan uppte.

Ömsesidig nöd utgjorde dock kraftigaste föreningsbandet. Görtz var nu mera vid alla nordens hof mycket illa anskrifven, och hans ärelystnad hade hädanefter ingen framgång att vänta, om ej Karl den tolfte

kunde missledas och vinnas, hvartill dock onödgängligen fordrades att gilla och understödja konungens mot August rigtade afsättnings-planer. Görtz gick in på villkoret. — Karl sjelf såg samma planer ogillas af rådet i Stockholm, af Vellingk och Müllern i Stralsund samt af de flesta generalerna. Alla utom Görtz förklarade en ny afsättning överkställbar; ingen utom Görtz ville försöka dess genomdrifvande. Karl måste antingen uppgifva samma plan, eller ock anförtro sig åt Görtz. Han valde den sednare utvägen.

För att vinna Karls personliga tillgifvenhet använde också Görtz sin stora förmåga att behandla människor. Han rättade sig efter Karls önskingar och tycken; i synnerhet de krigiska. Han tvingade sig att visa personligt mod; — han talade illa om svenska rådsherrarna, såsom de der sjelfva vore trötta vid kriget, och tillika sökte genom visad fredskärlek ställa sig in hos folket; — han lagade så, att administratören lemnade sina holsteinska troppar till främjande af Karls krigiska planer o. s. v. Det är sant, att så väl 1715 som åtskilliga gånger sedermera har han och, som det tyckes, på fullt allvar velat skaffa Sverge fred med en eller annan fiende. Men när Karl icke på något sätt kunde förmås till antagliga villkor, då gjorde icke Görtz, såsom flertalet bland svenska rådsherrarna, hvilka tvådde sina händer och förklarade, att riket icke längre kunde uthärda ett krig. Görtz påstod motsatsen, och näppeligen har någonting kunnat vara mer angenämt för den efter upprättelse och ny krigsära förstade konungen.

Men i det samma uppreste sig mot Görtz en hotande storm. Vi minnas, huru år 1708 en hop holsteinare anförde klagomål öfver våldsamheter och orättvisor, som man påstod Görtz hafva begått, och huru denne icke utan mycken svårighet kom ifrån saken.¹⁾ Hans uppförande hade dock äfven sedermera under-

¹⁾ Se 25. ss. 74, 75.

hållit samma missnöje, och holsteinarne hoppades nu att erhålla hjälp och rättelse genom den hemkomne Karl, som var unga hertig Karl Fredriks morbror och förnämsta målsman. I början af 1715 uppsattes en lång klagolista öfver det sätt, hvarpå hertigdömet blifvit under förmyndare-tiden vårdadt. Bevisen voro till en del desamma, som förra gången; men nu ökade genom nya, t. ex. uppförandet mot Wedderkop; — försöket, att utan Karl Fredriks vetskap skaffa honom en ryssk brud; — djerfheten att åt tsaren lofva en del af hertigens arfländer; — inblandningen i det nordiska kriget. hvarigenom hela Holstein blifvit af fiender öfversvämmadt, o. s. v. Skriften trycktes, och ett exemplar öfverlemnades till unga hertigen, hvilken dervid fästade mycken uppmärksamhet; ett annat likaså till Karl den tolfte. I slutet af 1715 tillsattes deröfver en serskild domstol, bestående af Lejonstedt, Gustaf Bonde och Palmquist. Undersökningen hölls i Stockholm i början af 1716. Men Karl hade redan i förväg utfalat sig för Kristian August och för Görtz; och allmänna åklagaren Palmfelt dref målet med föga eftertryck. Ena domaren Palmquist visade motvilja för alltsammans, och den andre, Bonde, stod i personliga förhållanden till görtziska partiet. Bassewitz, ehuru kallad till Stockholm, vågade icke infinna sig. Bland de många holsteinare, som underskrifvit klagomålen, tycktes ej heller någon enda hafva kommit tillstädes. Som svarande för sig och för administratören framträdde deremot Görtz, hvilken redan nu blifvit Karls allrådande minister. Tronföljaresaken i Petersburg förklarades på sätt, berättadt är. Hvad deri kunde vara feladt, liksom några andra klagopunkter, tillät sig nämnden icke att bedöma. Beskyllningarna för orättvisor, egennyttan och ämbetsförsäljning hänskötos till den snart myndige hertigens eget afgörande. I följe af allt detta blef holsteinska förmyndare-regeringen frikänd, och fick sedermera mycket beröm till och med konungsliga belöningar.

Hertig Karl Fredrik hade hittills hallit med Bassewitz. Men han vågade ej heller stöta sig med den nu mera hos Karl allsmäktige gunstlingen, hvilken, för att ytterligare uppskrämma honom, låtsade vilja öfverga till hessiska partiet. Slutet blef, att Karl Fredrik å ena sidan gaf Bassewitz ett snävt afsked, och å den andra förklarade, att han, hertigen, hade genom den nu hållna undersökningen funnit sina förra misstankar ogrundade, och administratorns och dess ministrars styrelse förtjent af tacksamhet. Till denna förklaring ansågs hertigen vara, icke blott skrämnd af Görtz, utan äfvenväl lockad af sin gunstling, för detta kammartjenaren Roepsdorf; hvilken just i detsamma blef af Karl upphöjd i adligt stånd. För att göra den erhållna friskännelsen alldeles oåterkallelig, hade Görtz ställt så till, att den nu blott femtonårige hertigen förnt blifvit förklarad myndig. Så skulle saken anses vara slut. Men den bekante smygskriftförfattaren Du Cros¹⁾ uppsatte efter sin åsigt en berättelse om, huru det i sjelfva verket förhöll sig med hela denna invecklade händelse.

TREDJE KAPITLET.

KARL OCH SVENSKA RÅDET.

Vi hafva sett, huru Karls ovilja mot radet uppkommit, fortgått, växt och under sommaren 1714 stigit så högt, att den bröt ut i hotande ord och svåra beskyllningar; så mycket mer betydelsefulla, som Karl vanligtvis var ganska lörsigtig och återhållsam i uttrycken af sitt missnöje. Det tyckes dock, som råds herrarna icke låtit sig härigenom afskräckas, utan

¹⁾ Se 20. 192.

tvärtom förberedt en ny stormlöpfung mot den hemkomne konungen i afsigt att öfvertala honom till fred, med åtminstone några bland fienderna. Statskontoret anmälde att för 1715 skulle utgifterna med icke mindre än 13 millioner dal. s. m. öfverstliga inkomsterna. Man påstod ock, att, om denna brist skulle fyllas, fordrades, enligt Karls nya krigsgerds-förordning, en förnögenhets-afgift af icke mindre än 24 procent. Här om afskickade rådet en skrifvelse till konungen och bad Liewen understödja saken. ¹⁾ Men detta tyckes icke hafva blifvit väl taget. Vellingk, Görtz och administratörn voro oppbragta mot regeringen i Stockholm, som vågat försvara Bassewitz. De sökte fördenskull nedsätta rådet och i synnerhet Gustaf Cronhielm och Arwid Horn. Följden af så väl deras bemödanden som af Karls inrotade ovilja blef, att han befalle Liewen för rådsherrarna uppläsa ett utförligt och strängt bannebrief. Klagopunkterna deri voro: 1:o att år 1711 om våren ingen troppafsändning till Pommern skett; ehuru den var af konungen anbefalld såsom för dess hemkomst och ära nödvändig; ²⁾ — 2:o att rådet äfven 1712 visat i samma sak samma slapphet, tills konungen sände Stenböck, som påskyndade verket; — 3:o att rådet sammankallat riksdag och så derigenom, som genom tryckta skrifter, uppenbarat rikets nöd och »styfvat» fiendens mod; — 4:o att, oakadt Karls föreskrift, rådet ej betalt allmogens kostnad för tremänningarnas uppsättning, hvilket uraktlåtande retat undersåtarna till missnöje; — 5:o att rådet blott befallt statskontoret och kontributions-ränteriet anskaffa medel; men icke pådrifvit verkställigheten; — 6:o att rådet 1714 gått ifrån Karls nya krigsgerdsförordning. o. s. v. ³⁾ Horn förargades öfver

¹⁾ Rådsprot. d. 17, 24 och 27 Nov. 1714.

²⁾ Se 24. 161—163.

³⁾ Riksark. Senatens bref till Karl d. 2 Dec. 1714.

dessa anklagelser så, att han blef, eller låtsade blifva sjuk. ¹⁾ Men både han, Cronhielm ²⁾ och hela rådet fann för godt att ödmjuka sig och bedja Karl af *mildhet förlåta deras djerfhet att afrika från hans bud; de hade efter bästa samvete ansett sig vara der-till af rikets nöd och af konungens frånvaro tvungna*, o. s. v. ³⁾ Bönerna voro fruktlösa. Karl fick nämligen i detsamma närmare kunskap om de falska åt Protz gifna sjöpassen. ⁴⁾ Genast, den 14 December, utfärdade han till allmänna åklagaren, högsta ombudsmannen Lejonstedt, en befallning att för nämnde sak anklaga hela rådet. ⁵⁾ I afsigt att upptäcka de stämplingar, som förmentes hafva varit å bana, skulle samme Lejonstedt försegla en hop under Karls frånvaro hållna rådsprotokoll samt alla på riddarhuset förvarade handlingar, rörande riksmötena; ja, enligt någras sängen, till och med Arvid Horns skriftrum; och konungen begärde att få en del af dessa papper sig tillsända. ⁶⁾ Missnöjet gick ända derhän, att på sex veckors tid erhöll rådet från honom ej ett enda bref. ⁷⁾ Att dömma af så stora tillredelser, skulle man väntat en utomordentligt svår, till och med blodig rättegång. Men radsherrarna tycktes nu mera taga saken tämligen lugnt. I bref till sjelfva Lejonstedt tillät sig Nils Gyl-

¹⁾ Fr. min. br. d. 8 Dec. 1714.

²⁾ Riksark. Acta Histor. Horn till konungen d. 4 Dec. 1714. G. Cronhielm. D:o D:o d. 27 Nov. 1714 och d. 12 Juni 1715.

³⁾ Riksark. Senatens bref till Karl d. 2 Dec. 1714.

⁴⁾ Se **25.** 233.

⁵⁾ Fr. min. br. d. 20 April och 4 Maj 1715. Dock skulle Stenbock ej lagföras.

⁶⁾ Fr. min. br. d. 15 Dec. 1714 och d. 2 Mars 1715. Måne dock dessa Campredons uppgifter äro fullt tillförlitliga?

⁷⁾ Fr. min. br. d. 20 April 1715.

lenstierna att behandla alltsammans som en orimlighet. Oaktadt konungens kända tänkesätt och den hotande rättegången, fortforo dock rådsherrarna att göra honom allvarliga föreställningar om rikets nöd och behof af fred. ¹⁾ Den nyss skrapade och hotade Horn fördristade sig att skriftligen säga konungen, det allmogen ej längre kunde uppsätta eller underhålla de regementen, som blifvit socknarna ålaggda. ²⁾ Frampå våren skref Tessin till Müllern i Stralsund följande i hans mun än märkligare ord: *alla här hemma sucka efter freden. Derute finnas dock de, som icke vilja höra talas om folkets oförmåga att längre bära krigets bördor. Sådana personer beklagar jag; ty de skola det en gång dyrt ansvara inför Gud, konungen och fäderneslandet. Jag vet ock, att herr ombudsrådet (Müllern) alltid motsatt sig de åtgärder, som sänkt oss i detta djup. Om vi, genom att följa konungens planer, uppkomma derutur, så sker det derföre, att Gud vill visa, huru han förmår göra utöfver allt, hvad menniskor förmå tänka.* ³⁾ Jemnte dylika varningar. förklarade rådsherrarna gång på gång, att de hädanefter aldrig skulle göra någon ting annat, än hvad konungen uttryckligen föreskrifvit; ⁴⁾ och när Ulrika Eleonora ville öfvertala dem att mot eller åtminstone utan hans föreskrift anskaffa, hvad till Stockholms försvar pröfvades nödigt, gånvo de ett vägrande svar, och Tessin med bifall af de andra sade: *vi veta alla noggsamt, hur illa hans majestät upptagit några egenmäktigheter, som vi, trungna af nödvändigheten och efter bästa samrete, tillåt oss. Då vi nu redan förut*

¹⁾ Rådsprot. d. 3 Febr. 1745.

²⁾ Riksark. Rådets bref till Karl. Horns bref den 16 Febr. 1745.

³⁾ Riksark. Müllerns brevexl. Tessins bref d. 20 Maj 1745.

⁴⁾ Rådsprot. d. 7 och 28 Maj 1745.

aro så svårt anklagade, hoppas vi, att var milda och ädelmodiga prinsessa ej vill störta oss än djupare i onåd. Ty, ehvad ock här beslutes, så blir det rådet, som får bära ansvaret. Jag förklarar fördenskull, och en gång för alla, att jag ännar härnäst blindt följa hans majeståts befallningar, och anser mig derigenom ursäktad inför samvetet och hela den ärbara världen. ¹⁾

De anklagade rådsherrarna hade emellertid ingifvit sina förklaringar; ²⁾ och kort derefter elier den 18 Maj blef på konungens befallning hela den så bullersamt tillämnade rättegången nedlaggd. Som orsak uppgifva några, att rådets förföljare, Maurits Vellingk, fallit i onåd; ³⁾ andra, att Lejonstedt sagt Karl, att, om rådsherrarna genom rättegången sattes i overksamhet, skulle ärenderna afstanna af brist på personer, dugliga till den högre förvaltningen. ⁴⁾ Måhända bidrog också en tredje orsak, nämligen brist på skäl; åtminstone på sådana, som kunde inför allmänheten aberopas. Det var i dåvarande omständigheter en betänklig sak att anklaga rådet för handlingar, som åsyftade att skaffa landet fred och spara svenskt blod.

Malet, angående ofta nämnda sjöpass, blef dock fortsatt, ⁵⁾ och det var i följe deraf, som Reenstierna föll i onåd. Efter sin död i Februari 1716 blef denne herre dömd från råds- och president-sysslan, och till 3,000 dal. s. m. böter. ⁶⁾

¹⁾ Rådsprot. d. 7 Maj 1715.

²⁾ Riksark. Rådets bref till Karl. Bref från Horn d. 4 Jan. 1715.

³⁾ Fr. min. br. d. 15 Jan 1715.

⁴⁾ Loenboms Hist. Märkv. 2. 164. Kallan, Gyllenborgska partiskriften, är dock i sina uppgifter föga pålitlig.

⁵⁾ Riksark. Riksregistr. d. 18 Maj och 3 Aug. 1715.

⁶⁾ Riddarhus-Genealog.

Rådets magt sjönk dock vid denna tid mer och mer, dels genom den nya kansli-ordningen, dels genom konungens både hemkomst och onåd, hvilken sednare fortfor, ehurn den tillämnade rättegången nedlades.

FJERDE KAPITLET.

VALET MELLAN FRED OCH KRIG.

Först några ord om Karls egna underhandlingar de två sista åren före ankomsten till Stralsund. Huru han hösten 1712 tillbakavisade de förslag, konungarna Fredrik af Preussen och August af Polen då gjorde, är redan berättadt. ¹⁾ Han vände sig i stället till England och erböd stora handelsfördelar, om detta rike ville hjälpa honom i kriget mot Ryskland, samt i Stanislai återupprättelse; ²⁾ till hvilken sistnämnde återgd England också, enligt alt-raustadtska freden, var förpligtadt. England deremot förklarade saken omöjlig; emedan alla andra europeiska magter understödde August. Karl vände sig då till Frankrike för att mot andra fördelar vinna dess biträde vid nyssnämnde polska plan; ³⁾ men också förgäfves. Då vände han sig återigen till Preussen med ungefär samma förslag, och bød till ersättning för biträdet först Elbingen och sedermera derjemte Ermeland, hvaremot man skulle åt Polen skaffa Smolensk m. m. Karl lofvade ock att till sakens främjande sjelf uppsätta i Tyskland en här

¹⁾ Se 25. kap. 8.

²⁾ Sjöö Ark. Karl till Vellingk d. 44 Sept. och d. 5 Nov. 1712.

³⁾ S. st. Karl till Vellingk d. 44 Maj 1713.

af 24,000 man. Till svar beklagade Preussen, att konungen icke mottagit det året förut gjorda anbudet. Nu sedan fienderna öfversvämmat Pommern, skulle återgerderna komma för sent. Man lät äfven framskynta sin öfvertygelse om, att konungen i Sverge icke mägtade uppsätta 24,000 man, än mindre underhålla dem: häldst så länge han sjelf stannade i främmande land. Vellingk tillade: *om ert majestät erbjuder Stettin, torde Preussen kunna öfvertalas att gå mot Ryssland; men på intet villkor vill det förbinda sig till konung Stanislaw återinsättande. Emellertid låra fienderna innan fälttågets slut taga Finnland och alla ert majestäts utrikes besittningar. Det gör mig af hjertat ondt att icke hafva hugneligare tidningar att meddela; men sanningen får ej heller förtigas.* ¹⁾ Vellingks spådom slog så till vida in, att Sverge under loppet af detta år förlorade bästa delarna af Finnland och af Pommern.

I slutet af 1713 tycktes Karl benägen till försoning med August. ²⁾ Måhända var det i följe häraf, som Preussen ånyo sökte förbund med Sverge. *Det lofvade till Karls hjälp anskaffa och underhålla 25,000 krigare; derigenom skulle Frankrike uppmuntras till verksamt biträde; August skrämmas till medgörlighet, och tsaren tringas att nöja sig med Petersburg och kringliggande nejder. För detta biträde fordrade Preussen Stettin med tillhörande landskap. — På Karls Ja! hette det, berodde nu hela saken, och för denna enda besittnings skull borde väl ej hela det öfriga Sverge uppoffras; — staden vore dessutom redan förut så godt som i Preussens hand o. s. v.* ³⁾ Men Karl vägrade, sägande *sig hafva med dyr ed förbundit*

1) Sjöö Ark. Karls bref till Vellingk d. 18 Maj 1713; Vellingks svar d. 5 och 18 Aug. s. å.

2) Se 23. s. 140.

3) Sjöö Ark. Rådet till Vellingk d. 27 Mars 1714.

sig att aldrig afstå en enda tum af sina ärfda besittningar. Han vände sig i stället till Danmark och erböd för enskild fred 5- till 600,000 riksdaler samt några amter i Bremen som pant, hvaremot Danmark skulle genast återställa Holstein till dess hertig m. m.¹⁾ Anbudet förkastades. Frampå året 1714 återtog Karl sitt gamla beslut om Augusts afsättning, och sökte omigen Frankrikes biträde dertill; men också nu förgäfves. Emellertid började man tala om Karls snara återkomst. Preussen, uppskrämdt häraf, uppskrämde ock de andra tyska staterna, sägande, att den hemkomna svenska konungen skulle med sin krigslystnad *snart tända eld i alla knutar.* Sjelf försäkrade det sig ytterligare om Stettin och begynte smickraude söka tsarens vänskap i stället för Karls.²⁾ Så stodo underhandlingarna vid konungens ankomst till Stralsund i November 1714.

Aldrig hade Karl varit af så många omständigheter uppmanad till fred som nu. Hans undersåtare bådo med tårar derom; hans rike, stympadt och utmattadt, var i högsta behof deraf. Europas neutrala magter rådde och ville hjälpa dertill; hans fiender, ännu fruktande det sårade lejonet, vågade icke sätta sig deremot. Han sjelf, efter en lång frånvaro åter framträdande på skådeplatsen, var i tillfälle ja nästan uppmanad att visa sig som en ny människa; ej mer som den fordna ungdomliga krigarefurstén, utan som en genom år och olyckor pröfvad och mognad man, den der af krigets eländen lärt värdera och söka freden.

Men inom hans bröst qvarlefde i oförminskad styrka den gamla människan, med sin orubbliga ihärdighet, sin lystnad efter krig, utmärkelse och upprätelse; sin tro på rättvis sak, Gudomlig kallelse och

¹⁾ S. st. Karl till Vellingk d. 6 Maj 1714.

²⁾ S. st. Vellingk till konungen d. 1 Aug. 1714.

Gudomlig hjälp. De, som kände lynnet, förutsågo ock redan i Demotika endast nya krig och nya äfventyr; och deras spådom bekräftades redan de första dagarna af hans vistande i Stralsund *Jag har skyddat hem, sade han, för att med min jerpenna förkorta underhandlingarna.* Återkommen bland sina svenskar, liknade han vikitgen, som, efter att länge hafva legat under sotad ås, nu ändfligen

”Åter bland kämpar spejande stod.”

Genast rustade han sig och dem till nya strider. förbättrade fästningsverken, mönstrade tropparna och sökte, så långt medlen medgåfvo, förstärka sig genom knekt-utskrifningar i Sverge och genom värfningar i utlandet. Han hoppades ock på främmande hjälp: t. ex. af Stanislai polska vänner, af holsteinska och hesiska regementen, och i allmänhet af alla tyska protestantiska furstar; och tillika, att hans hjelte- och segerrykte skulle till svenska fanorna locka stora skaror, så att hären kunde uppdrivas ända till 40,000 krigare. Vid rätt godt lynne räknade man till och med på 80,000, och att Karl med sådana härar, samt understödd af Frankrike, skulle lätt krossa sina fiender. Dessas ökade antal ökade blott hans mod. Också Karl den tionde hade under sina sista år sex fiender. Man utgaf då för tiden en skådepenning, som föreställde svenska svärdet upprätt, ehuru hotadt af sex andra. Sinnebilden inverkade och inträffade också på sonsonen. Denne tycktes vara stolt öfver att kunna trotsa så många fiender på en gång. En sådan kalabalik i stort syntes honom mer ärorik än en fred, köpt genom eftergifter.

Man inböd honom att deltaga i en till Brannschweig utlyst gemensam fredsunderhandling. Men fåfängt; ty, sade han, *om vi uppgöra saken med alla på en gång, då samsätta de sig och tvinga oss till*

allt för stora eftergifter. ¹⁾ Han ville i stället förlikas först med den ena och sedermera med den andra. Men äfven detta hindrades af hans tre ofta omtalade beslut, nämligen att afsätta August; att icke afstå en enda tum af sitt ärfda rike; och att icke ens börja någon egentlig fredsunderhandling förr, än man i förväg lofvat honom återfå de borttagna landskapen. Enskilda försök att genomdrifva sistnämnde hans grundsats eller fredsvillkor, hafva vi ofta förut i dessa berättelser anført. ²⁾ Konungens tankegång dervid tyckes hafva varit följande: *man har under ett orättvist påbörjad krig tagit från Sverige flere dess landskap. Hvad man med orättrisa tagit, det bör man genast och sjelfmant återställa. Tyska rikslagen föreskrifver sådant under namn af restitutio spoli.* ³⁾ Detta Sverges anspråk är fördenskull så ovedersägligen rättmätigt, att det icke kan underkastas någon pröfning, någon medlares omdöme; utan måste tvärtom blifva som grundvillkor antaget förr, än någon egentlig fredsunderhandling öppnas. — Omissskänneligt är, att dessa skäl till en del hvilade på sträng rättvisa; och det var också den, som å ena sidan stålsatte Karl och å den andra förskaffade honom många medhållare. Men det är ock lika tydligt, att dessa villkor skulle blifva ett öofverstigit hinder för freden. Ett annat dylikt låg i halten af de förslag, Karl gjorde sina fiender. Flere sådana äro nyss omtalade. Se här ett nytt dylikt! Tsaren hade nu intagit Liff-, Est-, Ingerman-, Finn- och Åland. I Januari 1715 ämnade Karl bjuda honom några års stillestånd på följande villkor. Tsaren skulle fa tillsvidare behålla Ingermanland, Nö-

¹⁾ Riksark Acta Historica. Vidlyftig brefvexling härom mellan Karl, Müllern och Frankrike 1714. Kongl. Bibliothek. i Stockholm. Müllern till Vellingk d. 20 Dec. 1713.

²⁾ Se t. ex. 21. 465. 22. 409.

³⁾ Rofvets återställande.

teborg och Kexholms län; allt det öfriga skulle han genast återgifva och tillika lofva att under tiden icke på något sätt bisprunga Sverges andra fiender.

Dessa inre bevekelsegrunder till krigets fortsättning understöddes genom de tänkesätt, som af andra personer uttalades både högljuddt och mångenstädes. Vi hafva till och med från Sverge hört några röster, som ännu manade till kamp och strid. Detta var än mera händelsen i utlandet, hvarest man icke kände undersåtarnes verkliga nöd och utblottade tillstånd. Det fanns en mängd människor, som af ren och oegennyttig öfvertygelse gillade Karls krig. Liksom i Sverge så och kanske än mer i det öfriga Europa hade hans förut djupt sjunkna anseende stigit hastigt och högt vid budskapet om hans underbara hemkomst. Med vanlig ömkastning i tänkesätt började också många utländningar misstänka, att de förra underrättelserna om hans besynnerliga uppförande varit osanningar, krigspridda af samvetslösa fiender, o. s. v. Man visste, att han ursprungligen hade rättvisan på sin sida; — att han på det lömskaste sätt blifvit af sina grannar öfverfallen; — att han med exempellös oegennyttia hade i Alt-Ranstadter-freden icke tagit någonting för sig eller för sitt folk; — att han nu i sin olycka och angripen af fyra, snart af sex, mäktiga grannar, stod ensam och öfvergifven; — han, denne hjelte, som förvånat Europa genom glansen af sina bragder, renheten af sina seder, enkelheten af sitt lefnadssätt, orubbligheten af sitt mod, allvaret af sin Gudsfruktan. Och hurudana voro hans fiender? som krigare honom djupt underlägsna; som statsmän utmärkta af oärlighet och löftesbrott; och som människor besudlade af laster och utsväfningar. I alla Europas länder funnos en stor mängd människor, som, ledde af nämnde åsigtter och jernförelser, älskade och beundrade Karl och önskade honom fortfarande lycka, på det verlden måtte en gång få bevittna det herrliga skådespelet af oskuldens och rättvisans seger öfver

lasterna och bedrägeriet. Mest ifriga voro Tysklands protestanter, från Gustaf Adolfs tid vanda att se sin beskyddare komma från Norden. Den lärofrihet, Karl 1707 skaffat Schlesiens Intheraner, ökade tillgifvenheten. Dessutom; ju mer man föraktade konung August, som för Polens krona afsvarit fädernas bekännelse; desto mer högaktade man den i sin tro, liksom i allt annat, orubblige svenske konungen. Så spordes öfverallt ett lifligt deltagande för denne sednare och varma önskningsar för hans framgång. Och hvad man önskar, det hoppas, det tror man ock. Vi minnas, huru han sades under hemresan hafva på ett hessiskt värdsbus skrivit i en anteckningsbok de orden:

Was Zaget Ihr doch!
Gott und Ich leben ja noch? ¹⁾

Dessa rader blefvo ett slags valspråk för hans många vänner och välönskare, och lästes ock på ett bland de då utkommande skådemynter. På ett annat liknades han vid en diamant, som framkom ur olyckans brand, renare och klarare än förut; på ett tredje vid ett lejon, som öfvergaf turkiska halfmånan och återvände till sin rätta plats under den nordiska karlavagnens glans. På ett fjerde bars hans bröstbild af segern och ryktet, och inskriften uppmanade honom att ytterligare framgå på hjeltarnas bana. På ett femte lästes följande ursprungligen tyska ord:

Polen, håll vakt!
Preussen, tag dig i akt!
Sverige kommer med magt;
Moskwa blir försagdt;
Och Danmark nederlaggd.

¹⁾ Se 23. 466.

Hvarföre sörjer du så? min vän!
Gud och jag, vi lefva ju än?

Ett sjette visade Karl den tolfte som spelman, hart-sande stråken och med omkrift: *Noch einmahl zum Tanz!* ¹⁾ och på andra sidan en ryss, en polack, en sachsare och en dansk, dansande i ring; men med nedslagna ansigten och svigtande knän, och med öfverskrift: *Bald müde!* ²⁾ ty, mente man, dessa stater skulle icke mäga uthärda den strid, till hvilken Karl dem nu manade. Också i medlersta Europa framkommo berättelser om underbara syuer, i samma anda; likaså ströskrifter, till så stor mängd, att deras blotta namn skulle fylla hela sidor. En deribland omtalade, huru sultanen i en dröm såg Karl den tolfte vid ett bord omgifven af de andra elfva Karla-konungarna samt af Gustaf den andre Adolf, och huru dessa uppmanade honom, att med mod och förtrüstan fortsätta striden. ³⁾ Utförligast och häftigast var en skrift, som år 1715 började utgifvas i smärre häften, och under namn af *Das Jetzlebende Schweden.* ⁴⁾ Hvarje tittelblad hade till ord och lösen det nyss anförda valspråket: *Was sorget Ihr doch, Gott und Ich leben noch.* På hvarje tittelblad såg man ock en i sporrsträck framilande turk, en sinnebild af den hjälp, man trodde sig kunna vänta från sultanen. Den i skriften ständigt återkommande hufvudtanken var följande: *man har sagt, och säger gång på gång, att är det förbi med Sverige, och att dess konung aldrig skall komma tillbaka, eller kunna återupprätta sitt land. Men nu är han likväl återkommen; och se! noch leben die Schweden.* ⁵⁾ Der lästes ytterligare: *man ropar öfver allt:*

1) Ännu en sväng!

2) Snart trötta!

3) Måhända har denna skrift ingifvit första tanken till Mal-kolm Sinclairs-visan och till dess bekanta bild: Kring om ett präktigt silfverbord, Tolf svenska Karlar suto.

4) Det nu lefvande Sverige.

5) Än lefva svenskarna.

»hur förblindad är ej svenska konungen, som afvisar »fredsanbuden och hoppas kunna med svärdet åter»upprätta sin fallna lycka! Ser han ej, att han har »emot sig tre fiender, hvar för sig honom öfver»lägsna? Ser han ej, att dertill komma snart Preus»sen och Hannover? Ser han ej, att ryssen borttagit »halfva hans rike? Ser han ej den verldsbekanta »bristen på allting, så väl i hans land som i hans »här?» Så, tillägger skriften, så dömmen en tanklös verld om den tolfte Karls planer. Men du pratande skomakare, blif vid din läst! Tror du ej, att den svenska konungen vet, hvad han gör och vågar? Dessutom kan Gud gifva seger genom få, likasåväl som genom många; det har genom den tolfte Karl många gånger blifvit ådagalaggt: och ännu lefver hans gamle Gud och beskyddare. Detta kända svenskarna, och att de hafva med sig i faran den nye Cæsar och hans lycka. De frukta ej fiendernas hot eller hat; utan säga: oderint, dum metuant.¹⁾ Alltså, du på Gud förtröstande Karl! gå framåt med din här och med din Davids mod, och utkräf hämnd af dina fiender! Rättfärdigheten sjelf skall gilla det. Gå framför dina svenskar, som en Josua, en af Gud utkorad Gideon, och fäkta, tills du, smyckad af lagrar och segerpalmer, kan återvända till ditt Stockholm. Tidskriftens häften åtföljdes af kopparstick, som manade till krig och lofvade lycka och seger. Ett bland de första deribland föreställde Karl i en framlande stridsvagn, och med en fana, på hvilken lästes: *Frisch gewagt ist halb gewonnen!*²⁾ ty, hette det, konungen har Mars i sitt bröst och lyckan i sitt läger. Som en öfersvämmande ström skall han sopa undan sina fiender.

I sådan anda var hela tidskriften. Den utkom under loppet af 1715—1717 och i tjugutvå serskilda

¹⁾ De må hata, blott de frukta!

²⁾ Den, som vågar, han vinner.

häftan. Var den ett alster af lycksökeri, eller af sjelfbedrägeri, eller af båda? Var den beräknad på Europa, på svenskarna eller på Karl? Säkert är, att den i hufvudsaken öfverensstämde med den sednares förhoppningar och åsichter och kraftigt bidrog att stärka honom i båda.

Men från andra sidan höjdes andra stämmor och äfven dessa många och högljudda. De utmålade Karl som en mensklighetens fiende, en hårdhertad blodgirig tyrann, hvilken af egensinne samt krigs- och hämndlystnad var nog samvetslös att tillbakavisa hvarje billigt fredsförslag; — nog omenskelig att år ut och år in öfver eget folk och alla grannar utbreda krigets ständigt växande eländen och fasor; — nog oförståndig att på sadant sätt förstöra sitt eget rike och tillintetgöra sin egen magt. *Han liknar, sade den ene, biet, som blott för att få såra andra uppoffrar sin egen gadd, och om honom kan med skäl sägas: cum ferio pereo.*¹⁾ — *Han vill, sade en annan, truga fram ett sorgespel för att sjelf deri få föreställa hjälten; och i sanning! så länge det finnes ett Sverge, skall man der också minnas detta sorgespel.* — Äfven i denna riktning spriddes en lika och kanske än större mängd böcker, verser, skådemynt och teckningar. Mot *Das jetzt lebende Schweden* svarade på fiendernas sida en annan tidskrift, kallad *Historische Nachrichten vom nordischen Kriege*,²⁾ vidlyftigare och längre fortsatt än den förra, äfven lugnare; men ofta af ett för Karl ganska menligt innehåll.

1) Jag dör för att få döda.

2) Historiska underrättelser om det nordiska kriget.

FEMTE KAPITLET.

FREDSUNDERHANDLINGEN I BRAUNSCHEWIG.

I början af sitt gunstlingskap hoppades Görtz. att en förlikning mellan Karl och August torde vara möjlig. Redan i slutet af 1714 gjorde han ett försök dertill; varande, som det tyckes, beredd att för sådant ändamål afstå Stettin åt medlaren, Preussen. ¹⁾ Hemliga underhandlingar öppnades; men strandade snart mot konungens ofta nämnda föresatser. Man vände nu i stället sina förhoppningar till det ofvan omtalade allmänna fredsmötet i Braunschweig.

Efter biläggandet af tvisterna 1707 ²⁾ var förhållandet mellan Karl och kejsaren tämligen vänskapligt, och vi hafva sett, huru den förre under vistelsen i Turkiet fick flere gånger mottaga anbud af säker hemresa genom den sednares stater. En titelfråga störde förtroendet. Den nye kejsaren, Karl den sjette, hvilken någon tid varit konung öfver Spanien, fordrade äfven sedermera samma tittel. Men Karl vägrade; ty han ville ej stöta Ludvig den fjortonde, hvars sonson numera bar nämnde rikets krona. Detta afbröt brevexlingen; dock gjorde kejsaren fortfarande hvad han kunde, för att understödja Karls hemresa från Turkiet.

Kejsaren hade emellertid utlyst ofvannämnde Braunschweiger-möte i afsigt att der bilägga misshälligheterna mellan Nordens furstar. Men Karl, som då ännu vistades i Demotika, ville ej ditskicka något ombud. Som orsaker förebuos titelfrågan, den omta-

¹⁾ Andra misstänkte, att Görtz af hämnd mot Preussen, se **25.** s. 229, hindrade öfverenskommelsen mellan denna stat och Sverge. Fr. min. br. Relat. de l'état de Suede 1718.

²⁾ Se **21.** 334—347.

lade oviljan mot gemensam fredsunderhandling, fruktan att kejsaren skulle söka tillvälla sig någon öfvermägt sasom skiljedomare, samt slutligen anspraket att i förväg återfå sina förlorade besittningar. Sedan Karl kommit till Stralsund, bragtes saken åter å bana. Nu samsatte sig Görtz, Müllern, ¹⁾ Vellingk, konung Stanislaus och de båda hessiska landtgreffvarna, fader och son, jemte några svenskar, i afsigt att beveka konungen, men förgäfves; och när arfprinsen, Fredrik af Hessen, märkte de envisa framställningarna väcka ovilja, drog han sig tillbaka, fruktaude, att Karl skulle af missnöje lägga hinder i vägen för hans ännu ofullbordade förmälning med Ulrika Eleonora. — Då beslöts ett annat försök. Man skickade Erik Sparre till Paris, med uppdrag att bedja franska konungen söka öfvertala den svenska. Görtz skref härom till Sparre följande ord. »Ni vet ganska väl, att allt, hvad som säges af oss, konungens omgifning, verkar ingenting; och att de vackraste ord och de kraftigaste statsskäl förblekna, när de raka i strid mot hans vilja. Han tiger; men gifver icke med sig. Framställningen måste komma från eder, från Paris. Jag är öfvertygad om, att, i fall konung Ludvig ber honom skicka ett ombud till Braunschweig; och ber honom göra det af vänskap för Frankrike; då torde han lättare låta sig bevakas; ty man måste ställa allting efter vår hjeltes tycke och smak. Alltså, min herr baron! Fäderneslandets frälsning beror på eder och på eder förmäga och framgång härutinnan.» ²⁾ Sparre mötte dock öfvervinnerliga svårigheter både hos den ene

1) Riksark. Ant. Hist. om Karl den tolfte. Müllern till Horn d. 24 Jan. 1713.

2) Några påstå, att Görtz tvärtemot dessa sina för sken skull gjorda bemödanden, ställde i hemlighet så till, att Karl ingen gång affardade något sändebud till Braunschweig. — Vi kunna ej afgöra tvisten; men anse den sistnämnde tolkningen nundre sannolik.

och andre. För den goda sakens främjande gjorde deremot kejsaren ännu ett steg. Han bröt sin tystnad och bad genom en höflig skrivelse konungen skicka ombud till Braunschweig. Men Karl ville för tittelns skull ännu icke afgifva något svar. Man föreställde honom, att sjelfva konungen i Frankrike hade numera, efter slutad fred, bifallit kejsarens nämnde fordrau; men fåfängt. Kejsaren tog då ännu ett försoningssteg och begärde nämnde tittel icke såsom en rättighet, utan såsom ett vänskapstecken. Nu svarade Karl höfligt och med tacksägelser för visad välvilja. Så blef brefvexlingen återställd, och Gustaf Cronbielm utnämndes till svenskt ombud i Braunschweig; men kom ingen gång till ort och ställe. Karl tyckte orätt vara, att kejsaren, honom oåtspord, bestämt mötesplats för fredsunderhandlingen. Han fordrade alltså, att den skulle förläggas till Danzig, Breslau, Lübeck eller Hamburg; tillika, att Frankrike skulle deri såsom medlare deltaga. Efter lång, nära två års väntan på svenskt ombud, reste de andra slutligen hvar hem till sitt, och mötet upplöstes, utan att hafva kunnat någonting uträtta.

SJETTE KAPITLET.

UNDERHANDLINGEN OM KAPERIERNA.

Dessas upphof är redan omtaladt.¹⁾ Under loppet af 1712 och 1713 fortgingo de på ungefär samma sätt som förut. Holland och England knotade och hotade, och rådet måste besvara och söka vederlägga anmärkningarna; ehuru sjelft inom sig gillande åtskil-

¹⁾ Se 24. s. 458.

liga deribland. Men man måste hålla god min. Då holländska sändebudet klagade öfver svenskarnas kaperier, svarade Horn: *vi göra dock ingenting annat, än hvad Holland gjorde mot oss på 1690-talet.* ¹⁾ — Da Horn sade: *hvarföre ogillar ni våra kaperier, som dock kunna med många skäl försvaras?* gennämde holländaren: *vi ogilla dem af samma skäl, som svenskarna ogillade våra kaperier på 1690-talet.* — Holländaren sade: *hvarför lemnar oss icke Sverige den fria handel, som det genom ordentligt förbund lofvat?* Horn svarade: *hvarföre lemnar oss icke Holland den hjälp till Alt-Ranstadter-fredens upprätthållande, som det genom ordentligt förbund lofvat?* Slutligen tilllade han: *svenska rådet gör ingenting annat än lyder sin konungs befallning, och vi hoppas, att holländska regeringen sådant gillar; emedan den rissertligen själf vill blifva åttlydd af sina ämbetsmän.* Han bad derföre holländarne söka hos konungen personligen utverka förändring. De gjorde så; men förgäfves. Rådet tillät sig dock att på eget beväg mildra några bländ kapare-stadgaus hårdaste punkter. Hans Wachtmeister i Karlskrona följde den deremot obevekligt och efter bokstafven. Längre fram på hösten kom från Karl ny och strängare befallning, så att också rådet måste göra på samma sätt. ²⁾ Emellertid hade engelsmän och i synnerhet holländare mer och mer tillåtit tsaren att i deras hamnar uppköpa örlogsfartyg och värfva matrosar; detta också för att sätta honom i stånd att bryta det öfvervälde, som Sverges flotta hittills på Östersjön utöfvat, och som nu användes till men för sjömagternas handel.

Året 1714 fortgick med samma kaperier, samma klagomål, samma försök att hos Karl utverka lindring; men ock med samma afslående svar. Slutligen hotade

¹⁾ Se I 8. 207—239.

²⁾ Fr. min. br. d. 24 Juni och 28 Okt. 1713.

Holland med krig. Svenska dervarande sändebudet, Palmquist, svarade bland annat: *mitt fädernesland är på branten af sitt förderf. Holland kan visserligen påskynda dess fall; men då har det ock på samma gång störtat den stat, som varit och som bör vara dess trognaste bundsförvandt.* Det blef intet krig af; men den 2 Juli detta år utfärdade holländska regeringen en kungörelse, i hvilken svenska kaperierna kallades *offentliga sjööfrerier och hafstrofferier. (Pirateris publiques et voleries maritimes)*, och Holland tillät sina undersåtare möta våld med våld. Anförda ord väckte mycket uppseende och föranledde flere stridskriter. Som också några uppbringade fartyg blifvit af rådet frikända, samsatte sig kaprarna och inlemnade genom amiral Henck till konungen en lång klagoskrift mot det hinder, som dylika frikännelser lade i vägen för kaperiernas bedrifvande. ¹⁾ Karl blef uppbragt och detta än mer, när han i Stralsund fick läsa den holländska kungörelsen. Vid nyss nämnde hårda ord, såg man honom skifta färg och sammanpressa läpparna. Ett hotande svar blef genast afgifvet. Görtz rådde till mildare åtgärder, men fåfängt; och

1715 den 8 Februari utfärdade Karl, rörande dessa ämnen, en kungörelse, som var skarpare än den förra, och som tillät hvilken som häldst, äfven främlingar, att under svenska kronans skydd idka kaperi mot enhvar, som dref handel på någon bland de fordöm svenska, nu af fiender besatta hamnarna. Rådet blef i denna sak aldrig hörddt, gjorde dertöre å ämbetes vägnar inga invändningar; men spådde ondt, — och sannt. En mägde kapare öfversvämmade Östersjön, Kattegat och Nordsjön, och gjorde nästan all handel omöjlig. ²⁾ Saltpriserna stego och Sverige led

¹⁾ Link. Bibl. Ark. Collectan. Hist. Suec. Civ. illustrant. Berättelse om kaperierna, uppsatt 1719.

²⁾ Fr. min. br. d. 20 April, d. 5 och 15 Juni 1715.

mycket. Den 30 April 1714 hade tullinkomsterna ¹⁾ på det året uppgått till 35,000 dal. s. m ; år 1715 samma dag blott till 500, och engelska köpmän påstodo, att man från dem hade blott i ett enda kaperi borttagit varor och skepp för 96,000 pund sterling. Man knötade allmänt och högljudt. *Svenska konungen, hette det, finner nöje i att föra krig äfven då det går olyckligt. För att ändå få medel till dess fortsättande, låter han borttaga skepp och varor från enskilda, oskyldiga personer, som lyda under neutrala magter; hvilket är orättrist och en stor konung ovärdigt. Men Das Jetz lebende Schweden försvarade atgerden. Kaperiet, sade tidskriften, är ett bättre yrke än bergsbruket, ty det fordrar ej så stora förslag och gifver snarare rinst; — bättre än handelsyrket, ty det är hvarken så kostsamt eller vågsamt; — bättre än att uthyra hus, hvilket har många olägenheter. I sanning! bodde jag vid svenska kusten, skulle jag snart blifva rik, genom att sälja gods och gård och gifra mig i bolag med kaprarna.*

Sjömagterna ville emellertid icke öfvergå till öppet krig. I stället skickades 24, andra säga 32, örlogsfartyg, hvilka skulle åtfölja och skydda deras till Östersjö-hamnarna nu på en gång och i början af Juni afgående handelsflotta, utgörande 500 segel. De svenska kaprarna och den svenska flottan gömde sig undan, lemnande köpmännen öppna väg, hvarpa sjömagternas örlogsflootta blef i Petersburg på vänskapligt och praktfullt sätt mottagen. Sedermera förde den handelsskeppen med deras nya laster ut ur Östersjön igen. Dervid gjorde dock engelska amiralen Norris ett besök hos Karl i Stralsund, för att utverka större framtida säkerhet åt sjömagternas handel. Men han misslyckades. Karl visade mycken köld, varande uppbraet också deröfver, att Englands konung, tillika kurfurste i Hannover, hade i sistnämnde egenskap köpt

¹⁾ Måhända blott i Stockholm.

af danska krouan det från svenskarna tagna landskapet Bremen. — Norris hotade, att, om kaperierna fortsattes, skulle Englands flotta borttaga alla svenska skepp. Karl säges hafva svarat, det han i sådan händelse ämnade med sin här göra ett besök i Hannover. Samtalet medförde blott ömsesidigt och ökad missnöje.

Framdeles skola vi beskrifva det sätt, hvarpå kaperierna bedrefvos under de tre sista åren af konungens regering.

SJUNDE KAPITLET.

KRIG MELLAN SVERGE OCH PREUSSEN UTBRYTER.

Läsaren känner genom föregående del den så kallade seqvestern af Stettin: nämligen, huru ryssar och sachsare sommaren 1713 öfversvämmade södra Pommern och borttogo nämnde fästning; — huru preussiska konungen, medelst utbetalande af 400,000 riksdaler, löste land och stad från dessa fiender; — huru samma stad nödgades mottaga preussisk och holsteinsk besättning; — huru Preussen lofvade tsar Peter och konung August att först vid krigets slut återställa alltsammans åt Sverge, och huru Preussen betingade sig rättighet att före återlemmandet bekomma sitt gjorda förskott tillbaka. ¹⁾ Om denna sak uppstod nu en langvarig och invecklad tvist. Preussen hade visserligen häldst velat jaga svenskarna alldeles bort från Tysklands jord, och sjelft taga hela Pommern. Sadant lät sig likväl ännu icke göra. Med vanlig för-

¹⁾ Se 25. s. 44—420.

sigtighet inskränkte Preussen derföre sina anspråk. Det eftersträfvade för tillfället endast Oderns myning; d. v. s. Stettin samt landet söder om Peene, jemte öarna Üsedom och Wollin; beräknande, att det nödställda Sverge skulle snart på ett eller annat sätt blifva tvunget afstå nämnde orter. Men, som vi veta, ville Karl lika litet bortlemna denna som någon annan del af sitt ärfda rike. Stundom ville han ej heller erkänna Preussens rättighet att återbekomma nämnde lösepenning. De redogörelser för dessa tvister, som båda partierna sedermera utgäfvö, äro fulla af ömse-sidiga beskyllningar för osanna uppgifter och ohilliga anspråk. Svenskarna påstodo, att Preussen icke haft ringaste rätt till inblandning i striden; — att Stettin bort utan dröjsmål åt Sverge tillbakalemnas; — att både Frankrike och Hessen velat gifva Preussen säkerhet för nämnde penningesumma; — att man dertill föreslagit åtskilliga amter; — att Karl erbjudit sig att icke från Pommern inbryta hvarken i Polen eller Sachsen, o. s. v.; men att Preussen under allahanda förövändningar undvikit antagandet af dessa villkor. Preussen deremot påstod, att det inblandat sig i tvisten, endast för att skydda det arma Pommern; — att det aldrig ärnade för egen del behålla Stettin; — att Karl ofta vägrat återbetalandet af nämnde lösepenning; — att den börgen, som för penningarna stundom föreslogs, icke hvilat på antagliga villkor; — att de erbjudna amterna icke gifvit någon säkerhet, varande endast öppna, lätt borttagna landsträckor; — att Karl aldrig riktigt och bestämdt förbundit sig att afstå från anfall mot Polen eller Sachsen; — att han tvärtom just ämnade Stettin till utgångspunkt för dylika rörelser; — att han blott andats krig och hämnd och derföre icke på allvar önskade någon försoning, o. s. v. Svårt är att säga, hvem som hade rätt? Troligt är, att begge två nu mera önskade krigets utbrott; Karl af vanlig stolthet och krigslystnad; Fredrik Wilhelm af begär att få deltaga i det storskitte, som något hvar

förutsåg skulle komma att anställas med det vanmäktiga Sverges sunnanhafs-länder.

Staden Wolgast och ön Üsedom voro de punkter, genom hvilka den ömsesidiga oviljan först urladdades. Sedan Karl kommit till Stralsund och vägrat antaga sequestern, lät konungen i Preussen betrygga nämnde orter medelst troppar och förbättrade fästningsverk. Som rättighet till en sådan återgd åberopades det nyss anförda Stettiner-fördraget samt en biartickel deruti. Men Karl hade aldrig stadfästat nämnde sequester och ville än mindre höra talas om sådana dess biarticklar. Redan i Februari återtog han med vapenmakt Wolgast, utan att Preussen ännu dertföre skred till verklig brytning. Efter några fruktlösa underhandlingar, beslöt Karl sedermera att likaledes angripa och bortjaga allt på ofvannämnde är stående preussiskt manskap; som många trodde i afsigt att sålunda bereda sig väg till Polen. Daldorff, Düker, Vellingk och hessiska hofvet afrådde; ty ett sådant företag skulle gifva åt Karl utseende af angripare, och åt Preussen ett godt skäl att öfvergå till Sverges redan alltför många flender. Men Das Jetztlebende Schweden förde annat språk. Tittelkopparsticket i det då utkomna häftet visade, huru Karl höll på att under pukors och trumpeters larm stiga till häst, sägande: *nu är tiden kommen!* På ett bord bredvid sågos tärningar och orden: *än är spelet icke slut!* och i skyn sågs en krona med inskrift: *Gud bevarar den; Karl försvarar den.* I sjelfva skriften hette det: *ännu behöfver Sverge icke söka någon fred. Öfrer flotta, läger, kassa och för-rådshus kan det med stolthet skriva: »här felas ingenting!»* Namnet »Karb» har blott fyra bokstäfver; men en hvar bland dem liknar en åskstråle. Som fordom ordet »Hannibal», så verkar nu ordet »Karb» en allt förlamande häpnad. Blixten af bokstafven C hejdar fienderna vid våra gränсор, och blotta namnet *Karl den tolfte skrämmer dem hem igen. Tänk då, när han sjelf kommer! Jag vill ock säga dig, hvad*

hjälp, han har att ränta. Hans vän, sultanen, skickar tartarkhan med 200,000 man ¹⁾ mot tsaren, och rixiren med 100,000 asiater mot Polen. ²⁾ Sjelf kommer storherrn med 300,000 turkar svenskarna till hjälp. ³⁾ Dessutom lär sistnämnde herre hafva sändt till Stralsund en hop »judar med penningrextlar» till svenska konungens tjenst. ⁴⁾ Frankrike understödjer och denne sednare med 12,000 man och med en flotta af 27 örlogsfartyg ⁵⁾ Från Zwey-Brücken komma 16,000, ⁶⁾ och från Hessen 13,000; och i Pommern finnas redan 30,000 man. ⁷⁾ I Skåne stå 12,000, i mellersta Sverige 16,000 ⁸⁾ och i Finnland 20,000 man. ⁹⁾ de sednare, under arsprinsen af Hessen, redan slagfärdiga. Nu, tänker den tolfte Karl, nu är det tid att rycka i fält. Nu skall jag utkräffa hämnd af mina fiender. Sker det ej nu, så sker det ej någonsin. Ja! så slutade författaren; jag hör krigets dån öfver Östersjöns böljor. Svenska flottan söker under fulla segel efter den danska. Kanonerna äro lalldade; soldaterna hafva laggt an. Det skall blifva en brakande och dandrande salva. Hurrah! An lefva svenskarna.

Denna anda, om ej dessa ord, förstärkta genom övertygelsen om rättvis sak, ledde Karls beslut. Konungen i Prussen, sade han, har icke mindsta rättighet att hålla besättningar på den jord, som tillhör svenska kronan. Otvifvelaktigt är, att Karl härutinnan hade till en del rätt. Men han betänkte ej, att det

¹⁾ Dessa uppgifter hvilade på lösa, grundlösa gissningar; hvilka icke ens till den ringaste del gingo i lullbordan.

²⁾ Sådan betydelse gaf man nu åt de många fordringsegare, som följde Karl från Turkiet. Se 23. 449.

³⁾ Högst 45- eller 47,000.

⁴⁾ Härmed menas väl de 43,000 man, som under Fredrik af Hessen lågo på vakt i Roslagen.

⁵⁾ I Finnland fanns då ej en enda svensk soldat utom Kajanaborgs besättning af kanske 3- till 400 man.

var ryssarna, som först borttogo nämnde orter, hvilka Sverige då icke mäktade försvara; och att det sedermera var från samma ryssar, som Preussen utlöste dem. Hvad Karl dessutom sällan och ej heller denna gång betänkte, var försigtighetens och vännernas varningar. I rak strid mot dessa sednare, blefvo alltså några tusen svenskar öfverskeppade till Üsedom. Dervarande preussiska besättning mottog dem med skarpa skott; men Karl var själf på stället och fienderna blefvo genast besegrade, tillfångatagna, afväpnade, men derpå skickade till Preussen igen; ty Karl ville icke halva anfallet betraktadt såsom ett fredsbrott. Men så togs det af Fredrik Wilhelm. *Svenska konungen, sade denne, har gifvit mig en örfil, och den ämnar jag icke utan vedergällning hålla tillgodo.* Danmark och Ryssland uppmanade honom ock att gripa till vapen. Hvad, som tillika förvärrade Sverges sak, var, att Frisendorff, dess sändebud i Berlin, kanske okunnig om Karls krigsplan, hade dagarna före svenska anfallet mot Üsedom gifvit en slags försäkran om, att konungen i Sverige *ämnade i stillhet afvakta fredsunderhandlingens slut och sålunda visa, att han aldrig ämnat angripa Preussen eller tillställa oroligheter i tyska riket.* Denna motsägelse mellan ord och handling blef mycket tadlad och jemnförd med tsarens uppförande, när denne år 1700 lät sitt sändebud hos Karl försäkra om fredliga tänkesätt, just under det Peter själf inbröt i Ingermanland. Konungen i Preussen tog nu sitt afgörande beslut, nämligen att öppet öfvergå till Sverges fiender. Omedelbart efter Karls ofvannämnde anfall blef Frisendorff bortvisad från Berlin, och holsteinska delen af seqvester-besättningen i Stettin genom den preussiska öfverraskad, tillfångatagen och bortskickad, samt alla svenska ämbetsmän afsatta och preussiska förordnade i stället. På detta sätt och efter 67 års besittning förlorade Sverige Stettin; ehuru formliga afträdandet ej skedde förr än fem år sednare.

Således hade Sverige fått sig en ny flende på halsen. Karls oförsonlighet mot August, hans motsträfvighet att erkänna seqvestern, hans högt drifna fordringar och hans anfall mot Wolgast och Üsedom, allt detta begagnades och kunde lätt begagnas som medel att på honom kasta hela skulden till fredsbrottet. Preussen var dock härutinnan ej så oskyldigt, som det ville synas, och som det vid första blicken synes. Men under en tvist, sådan som denna, var det för Preussen ej svårt att, fastän det i hjertat önskade krig, likväl inför världens ögon gifva sig skenet af att älska och söka friden. Karls uppförande gaf dertill både skäl och svepskäl. Vi hafva sett, huru Preussen försäkrade, att det var för Sveriges bästa, som man tillställt seqvestern, och att Preussen alldeles icke ämnade behålla Stettin, o. s. v. Och likväl beflones, att samma Preussen och Ryssland just vid samma seqvesters ingående ömsesidigt försäkrat hvarandra, om besittningen af Stettin åt den förra och af Liffland och Estland åt den seduare magten. ¹⁾

Just vid krigets utbrott anlände som fransysk medlare grefve de Croissy, broder till Ludvig den fjortondes utrikes minister. Denne Croissy blef i början hänförd af de ovanliga och storartade dragen hos Karl den tolfte. Till sitt hof skickade han bref, fulla af beundran öfver den svenska konungens *snille, vishet, mildhet, enkelhet, längtan efter fred*, ²⁾ o. s. v. De voro i mycket motsatsen, till hvad andra franska sändebud hela tiden bortåt hade skrivit. Torey bad också Croissy tygla sin förtjusning; men länge förgäfvdes. Också behandlade Karl fransmannen med en artighet, som väckte uppseende. Croissy sågs alltid vid konungens sida och tycktes utfränga den förra

¹⁾ Arkiv. Direkt Rommels anteckningar i Cassel. — Några säga, att öfverenskommelsen gällde ej blott Stettin, utan hela För-Pommern.

²⁾ Fr. min. br. d. 40 Maj och d. 25 Juni 1715.

hvardags-gunstlingen Grothusen och oroa sjelfva Görtz. *Konungen*, skref denne sednare, *bemöter Croissy med så mycken finhet, som vore det hans älskarinna.* Fransmannen å sin sida bidrog mycket att styfva Karls sinne, försäkrande, att Stralsund ej skulle kunna eröfras, o. s. v. Det var ock genom honom, och just under närvarande svåra tid, som Karl inlededes i det äfventyrliga framdeles förekommande förslaget att i England återinsätta den landsflyktiga sturartska pretendenten.

ÅTTONDE KAPITLET.

KRIG MELLAN SVERGE OCH HANNOVER UTBRYTER.

Karl den elfte hade talat för hertigens af Lüneburg upphöjande till kurfurste af Hannover. Följden blef en nära förbindelse mellan båda hofven. Så länge lyckan gynnade Karl den tolfte, hade ock den nyskapade kurfursten visat mycken tillgifvenhet och föreslagit svågerskap, än på ett, än på ett annat sätt. Efter nederlaget vid Pultava svalnade vänskapen; och när de andra grannarna begynte sträcka händerna mot Sverges besittningar, kände också kurfursten en stark längtan efter de för honom välbelägna landskapen, Bremen och Verden. I början vågade eller ville han icke helt och hållet bryta med den gamle vännen; hvarföre det blef Danmark, som år 1712 borttog nämnde två hertigdömen.¹⁾ Derpå följde kalabaliken i Bender och Stenbocks olycka i Tönningen, genom hvilka båda tilldragelser Karls och Sverges anseende och magt sjönko än djupare. Våren 1715 utbröt, som berättadt är, kriget mellan Sverge och Preussen, hvar-

¹⁾ Se 21. 465.

igenom det förstnämnda rikets tyska besittningar ansågos nästan ohjelpigen förlorade. Då fattade kurfursten af Hannover (han var nu mera tillika konung i England) sitt beslut, nämligen att deltaga i det stora mot Sverge rigtade förbundet för att ock få deltaga i den blifvande plundringen. Han uppmanades dertill af Ryssland, Preussen och Danmark. Delningsförslaget tillerkände Wolgast och Stettin med område åt Preussen, Rügen och För-Pommern norr om Peene åt Danmark, och Bremen och Verden åt Hannover, som derföre skulle till nu varande innehafvaren, Danmark, utbetala 600,000 riksdaler.¹⁾ Kejsaren i Österrike, som var upprägt öfver Karls stolthet och för tillfället behöfde kurfursten af Hannover, satte sig icke med någon kraft emot den sistnämndes anspråk på bemälda hertigdömen. Kurfursten tillät sig äfven att, i egenskap af Englands konung, med 8 krigsskepp understödja danska flottans rörelser i Östersjön, och att låta dessa sina fartyg nalkas svenska sjöfästningar utan att lossa vanliga hälsningsskott. Vi hafva också nyligen omtalat den ovilja, som detta är förorsakades genom Karls nya kapare-stadga och genom hans samtal med amiral Norris.²⁾ Hannover utfärdade snart sin formliga krigsförklaring. Något enda verkligt krigsskäl förefanns dock ej. I stället åberopade man, dels i förklaringen, dels i andra skrifter, de svenska kaperierna, samtalen med Norris och den så kallade *kongliga svenska oförsonligheten* samt nödvändigheten af att tvinga Karl till fred och att derigenom skaffa lugn åt Norden, o. s. v.

¹⁾ Andra säga 150,000 pund sterling; andra åter 6 tunnor guld, samt 277,000 riksdaler innestående skatter.

²⁾ Se sid. 32.

NIONDE KAPITLET.

FÖRHÅLLET TILL ANDRA UTRIKES MAGTER.

Vid medlet af 1715 hade Sverge alltså öppet krig mot sex stater, nämligen Ryssland, Polen, Sachsen, Preussen, Hannover och Danmark; nära nog likaså mot den sjunde, England. Äfven Österrike och Holland voro missnöjda. Den ende regent, som nu mera hyste verkligt deltagande för Karl, var Frankrikes åldrige konung, Ludvig den fjortonde. Men mattad af år och tröttad af det långvariga spanska tronföljarekriget, ville han icke för en främmande magts skuld kasta sig i nya vidlyftigheter. Våren 1715 afslöts dock ett förbund, genom hvilket han utfäste sig att årligen understödja Sverge med 600,000 riksdaler. Men kort derefter afled samme konung. Efterträdaren, riksförmyndaren, hertigen af Orleans, fortfor någon tid att utbetala summan.¹⁾ Men i hjertat hyste han för Sverge föga välvilja, och öfvergick inom kort till motsatta sidan.

Polen var ännu förnämsta målet för Karls planer, och denna gång med någon ehuru ringa utsigt till framgång. Från Pultava-slaget och från Augusts återkomst till nämnde rike hade nu nära 6 ar förflutit; en tid, tillräckligt lång för August att ådraga sig ny ovilja, och för polackarna att längta efter nya hvällningar. Ett förbund hade ock bland dem bildat sig för att afsätta August och återinsätta Stanislaus. Det berömde sig af att kunna uppställa 80,000 man och anhöll, att Karl måtte skynda till hjälp. Men de mellanstående fienderna voro så öfverlägsna, att hvarken

¹⁾ E. Sparre tyckes dock hafva trott, att dessa underhållspenningar utbetaltes intill Karls död. Upps. Rosenhane. E. Sparre till G. Cronhielm d. 14 Juni 1719.

Karl kunde komma till upprorsherrarna eller dessa till honom, och inom kort blef hela deras förbund upplöst. För att främja de polska planerna, hade Karl hela tiden bortåt haft sitt gamla sändebud, den i dessa ärender djupt invigde Wachslager, liggande i Königsberg. Men när kriget mot Preussen utbröt, blef Wachslager förvisad från Königsberg, hvarefter förbindelsen mellan Karl och polackarna nästan helt och hållet upphörde.

Nagra tyska furstar tyckas hafva i början af 1715 velat understödja Karl och för sådant ändamål samla en här af, som det sades, 28- eller 32,000 krigare. Men man kom ej öfverens om villkoren, och vid asynen af Sverges vanmägt och många flender drogo sig småfurstarna, den ene efter den andre, tillbaka.

Landtgreffen af Hessen, nu mera genom sonens giftermål nära förbunden med svenska konngabuset, hade lofvat till Karls tjenst och sold 6- och i nödfall 13,000 man; dock med förbehåll att icke deltaga i kriget och att vid mindsta fara för eget land få kalla tropparna tillbaka. Men gamle landtgreffen insåg snart, hur förtvillad Karls belägenhet var, i synnerhet efter preussiska krigets utbrott och Ludvig den fjortondes död. För att undvika all möjlig inblandning, lät han sina regementen ingen gång aftåga till Stralsund. ¹⁾

Den enda tyska furste, som uppträdde på Sverges sida, var administratören Kristian August, hvilken åt Karl öfverantvardade sina troppar, utgörande vid pass 4,000 man. Följden blef, att Danmark lät genast besätta samme administrators eget lilla furstendöme eller biskopsstift.

¹⁾ Andra säga, att han höll dem tillbaka af harm derotver, att Karl icke ville tillerkänna tronföljden åt sin syster Ulrika Eleonora, hvilken nu var förmäld med landtgreffvens son.

Vid anblicken af Sverges öfvergifna och olyckliga belägenhet hördes från hela nordliga Europa allehanda anmärkningar. Vill, frågade man, vill svenska konungen med flit göra sig olycklig och spela bort det land och folk, han ännu har kvar? Ser han ej omöjligheten af att göra så många fiender motstånd? Begriper han ej, att det är bättre genom en tidig fred rädda något; än genom vanmäktigt krig förlora allt. — Härpå svarade Das Jetztlebende Schweden: hvad vet du kannstöpäre härom? Icke det ringaste. Hvad angår den saken dig? Icke det ringaste. Derföre håll din mun! Den tolfte Karl vet nog samt, huru ett krig skall föras, och behöfver ej dertill dina råd. Vi begripa honom visserligen ej; men det är ej heller sagdt, att vi skola hegripa honom. Tiden skall nog framlägga för oss hans afsigter. Ej fruktan, men förtröstan bor i hans hjerta. Den tolfte Karl är en Gideon. Vid hvarje företag hör han englarnas uppmanande ord: »Herren är med dig, du stridbare »hjelte!» Den tolfte Karl är en David, som midt i den vildaste striden utbrister: »Jag har en Gud, som »hjelper, och en Herre, som frälsar från döden.» Den tolfte Karl är en Cæsar, som kan säga: »jag »kom, såg och segrade;» han skall i evighet aldrig vika för sina motståndare.

TIONDE KAPITLET.

RUSTNINGAR I SVERGE.

För att möta alla ofvan uppräknade fiender hade Sverge, såsom vi sett, nästan inga andra krafter att tillita än sina egna. Dessa voro väl förut mycket medfagna. Men emedan fred sades vara för tillfället omöjlig, måste kriget fortsättas, ehuru tungt dess börda

tryckte. Den lättades dock i början genom glädjen öfver Karls hemkomst och genom hoppet om lysande segrar och derpå följande snar fred. Ledda af sådana känslor, visade sig många benägna att omigen gripa till både vapen och pung. Vi skola berätta, hvad Karl i bada afseenden kräfde, och hvad landet mäktade astadkomma.

Först och främst fordrade han en betydlig och väl rustad både flotta och krigshär. Om den förra skall framdeles talas. För att astadkomma något i den sednare vägen blefvo i Tyskland hästar köpta och värfringar anställda. Lockade af Karls genom hemresan upptriskade rykte, anmälde sig i början många krigare. Men snart aftog folkets ifver, i samma man som konungens utsigt och medel till framgång. Det blef saledes Sverige, som maste släppa till det behöfliga manskapet. Karls hemkomst hade visserligen också der aterväckt kämpalusten i manget hjerta. Utskrifningarna mötte dock ofta brist på både folk och vilja. För att göra krigstjensten mer lockande, befallte Karl, att gardesregementet skulle erhålla mycket högre aflöning och de andra trepparna i förhållande derefter. ¹⁾ Man hade förut ej kunnat ordentligt utbetala den vanliga, mycket mindre nu den i stort ökade solden. Måhända har det dock skett genom något nödmynt, t. ex. de sa kallade löningssedlarna, som i sig sjelfva hade föga värde, och om hvilka mera framdeles. Den förhöjda solden oaktd, fortför nämligen missnöjet. Bland krigsfolket i Stockholm, och just bland sjelfva gardet utbrast i April 1715 ett svart myteri, i det en hop soldater nedlade gevären och vägrade låta inskeppa sig, förr än deras innestaende fordringar blifvit godtgjorda. Befälet pryglade dem med värjorna sa strängt, att flere sarades, men falängt. Då blefvo 100 man tagna i fångsligt förvar och följande dagen vid hållen krigsrätt dömda, hvar tionde att hängas och de öfriga att

¹⁾ Fr. min. br. d. 19 Jan. 1715 säger tredubbel.

springa gatlopp. Det seduare blef åtminstone till en del genast verkställt; men vi veta ej, huru målet i öfrigt aflopp. 1) En hop till landets värn utskrifna Vester-Bottens bönder stucko sig undan vid första rykte om fiendens annalkande och togo kronans gevär med sig. 2) Den hemkomne konungens personlighet verkade dock i de flesta orter, dels genom fruktan, dels genom beundran och kärlek. Man lyckades därför åter-uppsätta regementerna. Några bland dem skulle, tillhopa med uppbådade bönder, bevaka Roslags-skären mot ryssarna eller vestra gränsen mot norr-männen. Andra sändes till Stralsund, så att der slutligen samlades 15-, somliga säga 17,000 man. De voro illa klädda, än sämre lönta och många trugade till krigstjenst; — *men, påstod Croissy, så snart de kommo i personlig beröring med Karl, försvunno både betänkligheter och missnöjen, och man såg med förvåning, huru soldater och befäl, fastän ofta i den svåraste nöd, likväl genomträngda af kärlek och trohet, stannade orubbligt kvar vid den beundrade krigarekonungens sida.*

Andra målade förhållandet med andra färgor. Müllern berättade, att i Wismar föreföll våren 1715 ett upplopp, hvarunder knektarna, af missnöje öfver uteblifven sold, dels nedlade sina gevär, dels började plundra staden. Vid samma tid tilläto sig svenska soldaterna i Stralsund ungefär samma slags oordningar, och det två gånger och nästan under konungens ögon.

Till underhåll åt alla dessa troppar fordrades betydliga medel. Karl begärde i Frankrike att få låna en större penningssumma; det vägrades; 3) i Spanien

1) Rådsprot. d. 20 April och d. 29 Maj 1715.

2) S. st. d. 21 Mars 1715.

3) Uppsala Bibl. Sparreska saml. Sparre till Müllern d. 6 Febr. 1715. Dock utverkade Sparre att af Frankrikes då lofvade underhållspenningar blefvo 300,000 ecus

och Holland likaledes; ehuru han på ett eller annat ställe erbjöd sitt eget arffurstendöme Zweibrücken i pant. Hessen var den enda stat, som lemnade några lån; ¹⁾ men de räckte ej långt. Det blef således Sverige, som fleck släppa till ocksa medlen. Först erlades de vanliga skatterna; sedermera den vanliga krigsgerden, enligt Karls sista förordning, medelst två procent af hvars och ens förmögenhet; den steg till 1,024,700 dal. s. m. Men mycket, mycket mera behöfdes. Karl förklarade, att han omöjligen kunde begripa orsaken till den brist på medel, som öfverklagades; och han fordrade till sig i Stralsund några statskommissarier med räkningar öfver rikets inkomster och utgifter. ²⁾ Hvad han deraf sett och dömt, känna vi icke. Men han säges just nu hafva i Pommern utskrifvit en gerd af 11 riksdaler i månaden på hvarje gård: kunde penningar ej skaffas, borde de upplanas hos andra, hvilka då egde att af gårdens inkomster uttaga sitt förskott med sex procents ränta. Häremot hördes högljudda klagorop och svåra anmärkningar; serdeles den, att penningemännerna skulle på sådant sätt inom kort utarma de mindre förmögna. Saken har troligtvis aldrig gått i verkställighet; också derföre, att fienderna i det samma öfersvämmade hela hertigdömet.

Litet före ankomsten till Stralsund hade Karl skickat general Mejerfelt till Stockholm för att derifrån hämta 100,000 riksdaler. Men statens kassor voro tomma. I första glädjen öfver konungens hemkomst, försköt dock borgerskapet i Stockholm 65,000; på eget namn upplanade Mejerfelt ytterligare 16,000;

i förskott betalta till konungens behof under Stralsunds belägring. Upps. Rosenhan. saml. E. Sparre till G. Cronhielm d. 14 Jan. 1719.

¹⁾ Enligt Arkiv-Direkt. Rommels anteckningar i Cassel har Karls skuld till landtrefven 1717 stigit till 1,275,000 thaler.

²⁾ Fr. min. br. d. 5 Jan. 1715.

och återstoden togs på det kommande årets krigsgerd,¹⁾ så att generalen slutligen kunde återvända med sina 100,000; vi veta ej säkert om riksdaler eller dal. s. m. Kort derefter kom konungens bref om den ökade sold, som skulle gifvas åt soldaterna; derjemte, att ämbetsmännen borde erhålla full lön; — att flottan skulle utrustas; — hären likaledes, o. s. v. Man ville medelst uppgjord beräkning visa, att om alla dessa konungens föreskrifter skulle gå i verkställighet, så fordrades dertill en förmögenhetsafgift af icke blott 2 utan af 42 procent.²⁾

Framgången af Stenbocks uppträdande i Stockholm sommaren 1712 lockade till ett nytt försök i samma väg. Det skulle nu anställas af Liewen. Denne sammankallade borgerskap och ämbetsmän och höll till dem ett oppmuntrande tal och försäkrade, att konungen älskade och sökte freden; men skulle aldrig ingå någon sådan, som vore skymflig för honom och för Sverge; — att svenskarna borde hjälpa honom att en sådan nesa afvända; — att de borde genom gerd och rustningar sätta honom i stånd att tvinga fienden till fred, o. s. v. Men både tider och personer voro förändrade, och sinnena afkylda genom den förra olyckliga utgången och genom krigsryktena från Stralsund. Borgerskapet drog sig undan och ville ingenting betala förr, än konungen återvändt till sjelfva *Sverge*.³⁾ Liewens och kontributions-ränteriets bemödanden kunde ej i försträckningar hopskrapa större summa än 233,372 daler silfvermynt.⁴⁾ Som detta

1) Rådsprot. d. 27 Nov. 1714. Fr. min. br. d. 24 Nov. s. å.

2) Fr. min. br. d. 10 Nov. 1714 och d. 19 Jan. 1715.

3) Fr. min. br. d. 8 Dec. 1714.

4) Denna summa inflöt

Från kansli-kollegium genom Arvid Horn 5,000 dal. s.
Transp. 5,000 dal. s.

var otillräckligt, befalle konungen, att radet skulle till regementernas underhall uppbringa ytterligare 800,000 dal. s. m. *Jag vet, skref han, att landtfolket är utfattigt. Rådet skall därför tillhålla de rika att anskaffa dessa medel. — Här finnas, tillägger berättaren, rissertligen några rika, t. ex. Wrede, Piper och åtskilliga köpmän; men dessas, liksom de öfrigas tillgångar, hafva redan långt för detta blifvit bragta i säkerhet och till utrikes ort.*¹⁾ Bristen på penningar var därför ganska stor. Arfprinsen Fredrik kunde icke af staten bekomma nog underhall åt de troppar, som vaktade Roslagen mot ryssarna. Han ville därför på eget namn upplåna 300,000 dal. s. m., men penningar voro icke till linnandes.²⁾ Karl blef mer och mer hårdhänt och tillgrep i sin förtvillan äfven sådana åtgärder, som voro för undersåttarna än mer tryckande; t. ex. nüdmynten, värde-förändringarna, magasinshjelpen, upphandlings-deputationen, m. fl., hvilka skola närmare beskrivas i teckningen af hans sista regeringstid.

Transp. 5,000 dal. s.

Från Stockholms stad (tycks till betydlig del af borgerskapet, men måhända ock af ämbetsmän och andra innevånare)	446,443	"
Från Göteborgs stad	64,646	"
Från Östergötlands innevånare samt åtskillige andra	17,643	"

Summa 233,372 dal. s.

Enligt en annan uppgift lemnade Stockholm 158,053 dal. silfvermynt.

¹⁾ Fr. min. br. d. 5 Jan. och d. 9 Febr. 1715.

²⁾ S. st. d. 29 Maj 1715.

ELFTE KAPITLET,

KRIGET MOT RYSSLAND 1715.

Under loppet af 1714 hade hela Finland med undantag af Kajaneborgs slott fallit i ryssarnas händer. Tvärtemot sanna förhållandet försäkrade dock Das Jetztlebende Schweden i början af 1715, att 20,000 svenskar inryckt i nämnde landskap; och skriftställaren tröstade innevånarna med följande ord: *snart, o Finnland! skola dina fiender få consilium abeundi.*¹⁾ *Blifver du din Karl trogen, så kommer han och räcker dig glädjebägaren i stället för sorgekalken; ty att kunna trösta och återupprätta dig, det är hans oupphörliga bön till Gud både dag och natt.*

Från dessa lysande bilder vända vi oss till verkligheten.

Tidigt på våren sågos några rysska krigsfartyg utanför Roslagsskären. Vid underrättelsen härom blef folket i och kring Stockholm ganska oroligt.²⁾ General-löjtnant Taube skulle väl leda kustförsvaret; men hade icke tillräckliga hvarken troppar eller medel. Ulrika Eleonora sammankallade rådsherrarna och föreställde nödvändigheten af bättre anstalter; men huru och af hvad skäl de undandrog sig, är redan omtaladt.³⁾ Hennes gemål besåg försvarsanstalterna i skären; men egde icke laglig magt att sig med dessa ärender befatta. Man hade dock väntat och han sjelf önskat,⁴⁾ det konungen skulle gifva honom ett sådant oppdrag.

1) Befallning att resa bort.

2) Fr. min. br. Apr. 1715.

3) Se sid. 45.

4) Sjöö Ark. Fredrik till M. Vellingk d. 30 Apr. 1745.

Fryxells Ber. XXVI.

Men derom hördes på länge ingenting, hvarföre också arfprinsen blef missnöjd och ämnade återvända till sitt fädernesland. Dröjsmålet ansågs komma från Görtz ¹⁾ och från dennes farhåga, att nämnde arfprins, utnämnd till befälhafvare öfver de i Sverge varande tropparna, skulle för hertig Karl Fredrik blifva en farlig medtäflare till svenska kronan. Slutligen erhöll dock arfprinsen den viktiga förtroende-platsen; likväl icke genom någon ordentlig fullmakt, utan genom ett enskildt bref till Ulrika Eleonora, och genom en deri förekommande helsning eller befallning till rådet. Sättet var ovanligt. Men rådet lydde; begärde dock till sin säkerhet afskrift af nämnde bref, hvilket prinsessan, ehuru ogerna, medgaf. ²⁾ Snart fann arfprinsen, att flere regementen voro ofullständiga, några utgörande blott 150 man; — att vid andra sjuknummern steg till flere hundra; — att folket antingen icke utbeaktade sin sold eller fått den i mindre användbart nödmynt; — att mycket missnöje rådde, o. s. v. Som han tillika kunde hvarken få hjälp af rådet eller lån för egen räkning, blef han misslyut och hotade stundom nedlägga befälet. ³⁾ Ändtligen fram på sommaren blef något understöd anskaffadt. Tropparna, som utgjorde vid pass 15.700 man, lades som strandvakt kusten uteser från Gelle till Södertelje. Arfprinsen sjelf tog sitt högkvarter i Uppland på Finsta herregård, tillhörig Sven Lejonmarck. Frampå sommaren ditkom äfven Ulrika Eleonora, så att några veckor

¹⁾ Andra säga, att Görtz till en tid låtsade tala för denna utnämning, i afsigt att dermed skrämja Karl Fredrik att frikänna Kristian August och Görtz från allt förmyndareansvar.

²⁾ Rådsprot. d. 28 Maj 1715. Fr. min. br. d. 25 Maj s. å. Men enligt Riksregistr. d. 19 Mars 1715, tyckes Karl redan då hafva beslutat uppdraga nämnde befäl åt Fredrik.

³⁾ Fr. min. br. d. 29 Maj 1715.

bortåt var der ett litet hof församladt. Gång efter annan kommo väl rysska fartyg och gjorde härjande landstigningar på Gräsön och i Gelle-trakten; men vände snart tillbaka utan att våga något större företag.

Tsaren hade dock lofvat bundsförvandterna att under loppet af denna sommar söka genom en stark landstigning flytta kriget inom gamla Sverges område, och att understödja den danska flottans rörelser. Men när det kom till verkställigheten, drog han sig under allahanda svepskäl tillbaka. De egentliga orsakerna voro flere. Rysska folket behöfde hvila, och tsaren sjelf behöfde tid att ordna sitt rikets inre angelägenheter och förvaltningen af de många nyss eröfrade landskapen. Sverge tycktes ock numera så försvagadt, att Ryssland ej längre hade af detsamma någonting att frukta; snarare af bundsförvandterna Danmark, Preussen och Polen, till hvilka tsaren kom i ett mer och mer spändt förhållande. Han ville därför icke främja dessas ytterligare eröfringsplaner; utan lät i stället svenska och danska flottorna ömsesidigt försvaga hvarandra, på det Rysslands skulle sedermera så mycket lättare herrska på Östersjön. Han oroades ock af hotelser från sina granar i söder. Hvad nu orsaken var; säkert är, att han för detta års fälttåg icke gjorde någon större ansträngning. Hans flotta landsatte på Gottland några troppar, som derifrån bortförde en hop boskap. Sedermera seglade den uppåt Roslagssidan, hotade Stockholm, härjade här och der på kusten; men återvände snart till Cronstadt utan att hafva tillfogat Sverge någon betydligare skada.

TOLFTE KAPITLET.

SJÖKRIGET MOT DANMARK 1715.

Under början af året 1715 olfrades på svenska flottan mycket både penningar och arbete. ¹⁾ Missnöjd med Gustaf Cronhielm, hade konungen i hans ställe förordnat Liewen till ledare af hela sjöförsvaret; ehuru äfven denne sednare var i ämnet okunnig och länge undanbad sig förtroendet. Han utrustades nu med stor magt och med så stora medel, som kunde åstadkommas. Konungens anspråk svarade deremot. Till Finska viken och ryssarnas motande skulle amiral Lillie afgå med 17 linieskepp, 2 fregatter och 2 brännare. Till skydd af Stockholms-skären förordnades amiralen baron Hans Wachtmeister med 4 linieskepp, 3 fregatter, 2 smärre fartyg och 50 bevärade skärbåtar. Till mecklenburgska och danska farvattnen och för att skydda segelfarten mellan Sverge och Pommern sändes schoutbynachten grefve Karl Hans Wachtmeister med 4 linieskepp och 2 fregatter. Också från Göteborg väntades några örlogsmän till den sistnämndes förstärkande. Slutligen voro i Stralsund förlagda en hop smärre fartyg för att underhålla gemenskapen mellan Pommern, Rügen och angränsande kuster. Det var naturligt, att under den nöd, som rådde i Sverge, skulle så många och så stora utrustningar icke kunna åstadkommas. Vi känna ej säkert förhållandet; men det tyckes, som Göteborgs-fartygen aldrig utlöp; och som de till Finska viken och Stockholms-skären ämnade flottorna varit så svaga, att de ingenting kunnat

¹⁾ Årsutgiften för flottan tyckes hafva utöfver den vanliga stigit till 558,648 dal s. m.

uträtta. Man har förebrått Karl att härutinnan hafva begått samma fel som vid östanhafs-ländernas försvar åren 1702—1708; nämligen att skifta svenska magten i så många delar, att hvar och en kunde lätt af fiendens samlade magt besegras. ¹⁾ I synnerhet föreföll det besynnerligt, att det vigtiga farvattnet mellan Sverige och Pommern icke försvarades af en betydligare styrka. ²⁾

Denna sednares anförare var, som sagdt är, schoolbynachten grefve Karl Hans Wachtmeister, son af den ryktbare general-amiralen grefve Hans, samt måg åt Magnus Stenbock. Han var en redlig och tap- per herre; men icke så lycklig som fadren. Det upp- drag, Karl gifvit honom, var icke blott att skydda skeppsfarten mellan Pommern och Sverige, utan ock att på de danska öarna göra landstigningar, härja kus- terna och förstöra alla i hamnarna varande skepp, o. s. v. Svenskarna medförde ock en hop sadlar och betsel för att genast vid hvarje landstigning kunna till ströftåg använda de bondhästar, som förefunnos. På ön Femern blefvo ock på sådant sätt plundringar an- ställda, och en dansk fregatt bortogs. Men snart kom från Köpenhamn amiral Gabel med 7 lineskepp och 2 fregatter, sökande instänga svenskarna i viken vester om Femern. ³⁾ Wachtmeister ansåg sig för svag och sökte i skydd af dimman komma undan uppåt Östersjön eller Stora Bält, måhända i hopp att möta de från Göteborg väntade örlogsmännen. ⁴⁾ Några

¹⁾ Se 22. 54, 55

²⁾ Fr. min. br. d. 25 Maj 1715.

³⁾ Några uppgifva, att första sammanträffandet skedde öster om Femern.

⁴⁾ Andra säga, att Wachtmeister hade konungens bestämda föreskrift att angripa danska flottan, när och huru stark densamma kunde anträffas; en befällning, som blifvit ut- färdad, ehuru Vellingk densamma högligen afstyrkt.

säga ock, att han icke hade tillräckligt förråd af kront. Gabel, som märkte afsigten, gensköt och tvang Wachtmeister till vapenskitte. Det var den 13 April. Striden fördes från klockan 2 till klockan 9 eftermiddagen och med tapperhet på bada sidor, ännu dock utan afgörande fördel å någondera. Likväl misslyckades Wachtmeisters försök att bryta sig igenom. Tidigt följande morgon ville han outgen komma undan uppåt Stora Bält; men danskarna, och främst i raden kapten Wessel, sedermera bekant under namn af Tordenskiöld, sökte afskära återfåget. Vinden stillnade; svenskarna, som gått för nära holsteinska kusten, fördes af strömdraget till bankarna utanför Kristianspris. Fiendens hela styrka kom efter, och all utsigt till räddning var förbi. Wachtmeister beslöt då göra danskarnas blifvande rof så litet och så obrukbart som möjligt. Han lät kapa masterna och i sjön nedkasta de på däck stående kanonerna samt med de andra skjuta grundskott i sina egna fartyg. Danskarna märkte afsigten och läto genast tillkännagifva, att, om Wachtmeister förstörde sina nu åt dem hemfallna fartyg, skulle intet lif skonas. Förstöringen upphörde, och Wachtmeister måste gifva sig tillfånga. Förtvillad, kastade han sin värja i hafvet, utropande: *då du i min hand varit så olycklig, skall du hädanefter icke bäras hvarken af mig eller af någon annan.* Gabel fästade i stället sitt eget svärd vid den tappre, men olycklige motståndarens sida.

Svenskarnas förlust var fem eller sex örlogsskepp och vid pass tvåtusen man; danskarnas jemnförelsevis ganska obetydlig.

Om den inträffade olyckan skref Das Jetztlebende Schweden: *vi hålla denna motgång som ett förbud snarare till ett lyckligt än till ett olyckligt fälttåg. Såsom den tappre Karl måste af segrar förberedas på nederlaget vid Pultava; likaså måste han nu genom nederlag förberedas till nya segrar. Lekande gossar känna ju också den sanningen, »att den, som tappar*

»i förstone, vinner på sistone.» Låtom oss slutligen tänka på Guds försyn! Hela världen vet, att den tolfte Karl har på ett obegripligt sätt blifvit olycklig. Skulle det för Herren, hans Gud, vara omöjligt att på samma sätt göra honom lycklig igen?

Den svenske officer, som egde i sin vård Karls ofvannämude befallning om danska kusternas förhärjande, hade vid tillfångatagandet sönderrifvit papperet, på det skriften icke måtte falla i fiendens hand. Danskarna påstodo sig dock halva säker kännedom af dess blodiga innehåll. Konung Fredrik hotade förden skull, att, om svenskarna tilläte sig ett så omenskligt förfarande, skulle det betalas med samma mynt. Karl svarade med att till sina ämbetsmän utlära följande kungörelse. *Danskarna hafva försäkrat, att, om vår flotta härjar deras kuster, skall deras göra likaså med våra. Härpå svaras, att danskarna må under krigets lopp göra mot oss, hvad de förmå; det lemna vi dem fritt. Men så skola ej heller några hotelser hindra oss från att behandla uppenbara fiender på det sätt, som kriget och vår egen fördel fordra.*

Längre fram på året hade omigen samlat sig en dansk och en svensk flotta, hvardera af omkring 21 örlogsfartyg. Den 28 Juli möttes de i Pronervik öster om Rügen, från hvars strand Karl åskådade striden. Den blef långvarig och blodig. Danska flottan behöll dock valplatsen och den svenska återvände till Karlskrona. ¹⁾ En gång i Oktober och en gång i November och på Karls befallning sökte en del deraf att omigen löpa ut; men blef båda gångerna af störmär tillbakakastad. Ofvan beskrifna rörelser jemnte ett mindre kryssningståg sommaren 1716 voro den svenska örlogsflottans sista försök att mäta sig med flen-

¹⁾ På den karta öfver konung Karl den tolftes krig, som blifvit i sammanhang med detta arbete utgifven, är platsen för i fråga varande strid oriktigt utsatt. Den föreföll mycket längre åt söder, i den så kallade Proner-vik.

den. Under de återstående åren af Karls regering måste den för brist på medel och manskap ligga öfverksam kvar i Karlskrona.

TRETTONDE KAPITLET.

BÖRJAN AF STRALSUNDS BELÄGRING.

Efter de första krigsrörelserna mellan Sverge och Preussen föreföll under några veckors tid ingenting annat än ömsesidiga beskyllningar, förklaringar och ursäkter. Karl var för svag att angripa, och Fredrik Wilhelm afväntade sina bundsförvandters hjälptroppar, för att kunna göra det med så mycket större säkerhet och eftertryck. Under Juli månad samlades ock i Pommern vid pass 60,000 man, danskar, preussare och sachsare, hvarjemnte hannoveranare och andra troppar instängde Wismar, och en betydlig ryssk styrka väntades. Till Pommerns försvar funnos deremot blott 16,000 ¹⁾ man, somliga säga något mer, andra något mindre. Här företedde sig nu en stor olikhet mellan Karls sätt att kriga förr och nu. Fienden var knappt fyra gånger starkare; likväl ville konungen icke våga en afgörande strid på öppna fältet. Han lemnade tvärtom flere gynnande pass obesatta och drog sig genast tillbaka inom Stralsunds murar, hvilka han sökte på allt sätt förbättra. Redan i Juli hade alltså förbundsmagternas kunnat öppna belägringen; men de sakade groft artilleri. Dess afhämtande sjövägen från Stettin hindrades af svenskarna i Wolgast, Üsedom och Peenemünde och af deras lilla Stralsunds-flotta. Under loppet af Juli blefvo fördenskull dessa fästen, det ena efter det

¹⁾ Enligt andra uppgifter hade fienderna 36,000, Karl 9,000 man.

andra, af flenderna angripna och efter hårdt motstånd eröfrade. Karl sjelf deltog på vanligt sätt i striderna, fick två gånger hästen under sig skjuten och torde blifvit tillfångatagen, så framt ej ena gången Rosen och andra gången Poniatowski ¹⁾ lemnat honom sina springare i stället. I September blef slutligen Stralsunds-flottan af de öfverlägsna danskarna tvungen att draga sig tillbaka. Steffins grofva kanoner anlände nu utanför Stralsund, och i Oktober blefvo löpgrafvarna öppnade.

Kort förut hade stadens borgerskap anhållit, att Karl måtte genom en billig fred göra slut på det förderfliga kriget och frälsa dem från belägringens färor. ²⁾ Men förgäfvos.

En annan fråga var den, huruvida Karl sjelf skulle öfvervara hela belägringen, eller skynda till Sverige? Detta sednare hade man länge önskat. Vid första ryktet om ankomsten till Stralsund, skref Horn till honom bland annat följande rader. *Mätte nu Gud ingifva eders majestät det beslutet att, sedan allt blifvit i Stralsund ordnadt, komma hit till Stockholm och med ett sådant besök hugna sitt folk, sin farmor, sin syster och sin systerson, hvilken sednare ännu aldrig sett sin store morbror. Genom en sådan hitresa skulle ock eders majestät få tillfälle att sjelf återupprätta och ordna styrelseverket. Vi hafva redan länge befarat dess fullkomliga omstörtning. Men kommer eders majestät snart hit, så kan ännu mycket räddas.* ³⁾ Detta bref, likasom många andra, blefvo dock fruktlösa, och konungen stannade hela vintern, våren och sommaren i Stralsund. När sedermera belägringen började, bad

¹⁾ Fr min. br. d. 17 Aug. 1715

²⁾ Andra säga, att borgerskapet visade mycket mod och beredvillighet. — Jemulör härmed ett uppträde 1807. Se Adlerbeths anteckningar 3. 253, 254.

³⁾ Riksark. Acta Histor. Horn till konungen d. 18 Nov. 1714.

gamle landtgreffen honom icke spilla sin tid med försvaret af en oförsvarbar fästning, utan häldre återvända till Sverige och söka fred.¹⁾ Också arfprinsen Fredrik talade i samma anda. *Jag ber, skref han från Stockholm, jag ber eders majestät för Guds skull skynda hem; ty det är enda sättet att rädda landet från fallkomlig undergång. Svenskarna äro väl pålitliga, och jag har aldrig sett ett folk, sin konung mera troget. Men undersåtrarna förrivas och reta ej, hvad de skola tänka, då de se, huru eders majestät ännu icke återvänder till sitt fädernesland; utan i stället störtar sig i den ena lifsfaran efter den andra. Jag älskar både ers majestät och Sverige för mycket, för att råda eders majestät låta stänga in sig i en gränsfästning. Vi vilja väl alla offra våra lif för eders majestät; men vi frukta, att på sådant vis blifva alla bemödanden fåfänga. Samvetet tillåter mig icke längre förtiga dessa sanningar.*²⁾ Brevet framfördes af Rånck, hvilken i sällskap med flere i Stralsund varande herrar sökte beveka konungen; men fåfängl. De bådo då gunstlingen för dagen, Croissy, om understöd; men denne svarade: *jag skall aldrig råda konungen att återvända till Sverige förr, än Stralsund blifvit befriadt; ty en sådan hemresa vore stridande mot hans ära och fördel.*³⁾ Sådana ord uppeggade Karl än mer. Müllern, inseende förhållandet, sökte så mycket möjligt hindra alla samtal mellan konungen och den krigiske Croissy.⁴⁾ Men sednare på hösten, och när faran växte, ändrade fransmannen sjelf sina tänkesätt

1) Arkiv-direktor. Rommels i Cassel anteckningar till Fredrik I:s historia.

2) Riksark. Fredrik af Hessens bref till konungen odate-radt, men troligen skrifvet i Juli. Se Fr. min. br. d. 6 Aug. 1715.

3) Fr. min. br. d. 6 Aug. 1715.

4) S. st. d. 22 Okt. 1715.

och sökte gång på gång öfvertala Karl att lemna Stralsund. Men denne svarade: *en konung bör ej i farans stund öfvergifva sina undersåtare, utan med dem dela alla krigets vådor och lidanden.*¹⁾

Men innan vi företaga beskrifningen om dessa sednare, må några ord nämnas om

FJORTONDE KAPITLET.

SINNESSTÄMNINGEN I SVERGE HÖSTEN 1715.

Vi hafva förnt och ofta talat om det myckna missnöjet och om dess anledningar. Till dessa sednare kommo under årets lopp några både nya och kraftiga bidrag; t. ex. gäckade förhoppningar om segrar och fred; — två nya fiender, Preussen och Hannover; — konungens dröjsmål i Pommern; — handels förstöring genom kaperiarna; — den misslyskade rätttegången mot rådet; — nederlagen till sjös; — och först och sist de mer och mer tryckande skattebördorna, utskrifningarna, nödmynten. Sinnesstämningen i Stockholm hösten 1715 beskrifves af dervarande franska minister sålunda. *Största delen bland dem, som ega närmare kännedom om ärenderna, tro på fullt allvar, att svenskarna omöjligen kunna komma till åtnjutande af fredens välsignelse på annat sätt, än genom konungens död. Så stort är ock begäret efter denna fred, att personer finnas, som önska bekomma den, äfven till sådant pris. Det är redan länge, sedan jag berättade tillvaron af ett dylikt tänkesätt. Det har nu fått ny kraft genom de nya skäl, på grund af hvilka konungens ovänner, i synnerhet holländare och engelsmän, omigen försäkra*

¹⁾ Fr. min. br. d. 5 och 49 Nov. 1715.

folket, att enda hindret för Nordens fred, enda orsaken till Sveriges lidanden, är konungen och den egen-sinnighet, hvarmed han tillbakavisar alla förliknings-anbud. De påstå, att svenskarna böra befrias från en regent, som uppoffrar dem och deras land för sin enskilda och exempelösa ärelystnad. ¹⁾ Från utlandet lussungglades skrifter i dylik anda. De omtalade, huru den svenske Karl, mer af öfvermod än af hjeltemod, retat alla grannarna, i stället för att se till sina undersåtares blodstårar och unna dem och andra folk den efterlängtrade freden, o. s. v. Å andra sidan fördes konungens talan af ämbetsmännerna, af några skalder samt af några strö- och tidskrifter: t. ex. *Das Jetzt-lebende Schweden*, ur hvilken sednare vi an-fört flere prof. En ny profetia omtalades ock: näm-ligen, att med åren 1719 och 1720 skulle lyckan återvända till Karl den tolfte. ²⁾ Men verser, tal och spådomar förlorade mer och mer sin kraft, i strid mot verkligheterna. Den förtjusning, hvarmed man helsat Karls hemkomst, svalnade under årets lopp på märk-bart vis; om också ej till den grad, som franska sän-debudet tyckte sig föna.

Vi hafva sett, huru allt från år 1700 tronföljare-planerna kommo i ökad fart, hvarje gång Karl stör-tade sig i något vådligare krigsföretag. Så äfven nu, och kanske i högre grad än någonsin. Prinsessan Ulrika Eleonora och arsprinsen Fredrik hade blifvit mål för mångas välönskningar; i synnerhet derföre, att man hoppades genom dem återfå freden. De bemö-dade sig om att underhålla en sådan sionnesstämming, naturligtvis för framtida behof. Man tyckte sig se, huru arsprinsen sökte Frankrikes understöd, samt huru han, allt efter som tillfället kräfde, förespeglade svenskarna

¹⁾ Fr min. br. d. 20 Okt. och franska regeringens br. till Campredom d. 9 Dec. 1715.

²⁾ Link. Bibl. Rhyzelius till Possieth d. 17 Aug. 1716.

återställandet af rådets magt, af ständernas magt, af adelns gods, af efterlängtdad fred; och hur han serskildt sökte vinna den ena ansedda maunen efter den andra.¹⁾ I högqvarteret på Lejonmarcks egendom Finsta hafva troligtvis dylika planer varit å bana. Flere generaler och öfverstar i Roslags-hären sägas ock hafva lofvat sitt biträde, i fall Karl blefve vid Stralsund skjuten;²⁾ och i Uppsala bördes domprosten Molin från predikstolen hälsa arsprinsen *Fredrik* som folkens *frälsare och fridsfurste*.³⁾ Också holsteinska sidan arbetade mycket,⁴⁾ i synnerhet genom Görtz och dess nu till Stockholm återkomna ombud, von der Nath. Man hade väl att besegra svenskarnas gamla hat mot Holstein; numera ock oviljan mot den uppväxande hertig Karl Fredriks obetydliga personlighet. Men i andra hänseenden hade förhållandet vändt sig till dennes fördel. I och med detsamma Ulrika Eleonora i Mars 1715 och utan ständernas hörande förmälde sig, hade hon, och just på samma sätt som äldre systemen, mistat sin företrädesrätt till svenska kronan;⁵⁾ och detta så mycket mer, som Ulrika Eleonora förmält sig med en reformert furste, hvilket, enligt gällande lag, tillintetgjorde arfsrätten. Ivarken hon eller hennes systerson egde hädanefter till Sverges krona någon laglig arfsrätt, utan blott ett slags arfs-häfd. Enligt en sådan, skulle fördenskull Karl Fredrik, i egenskap af son till en äldre syster, numera ega företrädet. Förändringen inverkade på mångas tänke- och handlingssätt. Också finner man, att hertigens parti vid denna tid omfattades af flere betydande män, hvilka förut tillhört prin-

1) Fr. min. br. d. 2 Febr. 1715 och 17 Febr. 1717.

2) Fr. min. br. d. 20 Okt. och 9 Dec. 1715.

3) Fr. min. br. Relation de l'état présent de la Suède. 1718.

4) S. st.

5) Se 22. 72.

sessans, t. ex. Arvid Horn, Nils Gyllenstierna och de mer och mer framstående bröderna Per och Konrad Ribbing. ¹⁾ Till denna vändning bidrog icke blott öfvertygelsen om hertigens ofvannämde företrädesrätt; utan äfven farhågan, att den mögnade och ansedde arsprinsen och hans gemål, den för tillfället af allmänheten älskade Ulrika Eleonora, skulle, i händelse de blefve Karls efterträdare, lyckas bibehålla envåldsmagten; man mindes försöken vid riksdasen 1714. ²⁾ Nämnade och andra frihets- och framtidsmän önskade fördenskull häldre Karl Fredrik, hvilken genom ungdom, obetydlighet och saknad af folkgnust lättare kunde förmås att nöja sig med en inskränkt konungamagt.

Osämjan mellan partierna utbröt längre fram vid enkedrottning Hedvig Eleonoras bisättning och begrafning. Som Karl Fredriks guvernör, fordrade Horn åt nämnde hertig försteget framför arsprinsen. Denne vägrade, hvilket hade till följd, att ingendera kom på begrafningen. ³⁾

Karl fick genom förtrogna brefskrifvare noga underrättelse om båda partiernas afsigter och förehafvanden; ehuru han låtsade fullkomlig okunnighet derom. Han behandlade begge med så afvägdt lika ynnest, att ingen kunde säga, ens gissa, hvilkendera han mest gynnade. Det var också denna partiernas ovisshet och tälflan, som ömsesidigt band deras händer och bidrog att hindra hvarje tanke på att begagna Karl den tolfte frånvaro på samma sätt, som Karl den nionde begagnade Sigismunds.

¹⁾ Fr. min. br. d. 17 Febr. 1717.

²⁾ Se 25. 199—215.

³⁾ Fr. min. br. d. 14 Jan. 1716 och d. 5 Febr. 1717.

FEMTONDE KAPITLET.

SVENSKARNA DRIFVAS FRÅN RÜGEN.

Så länge Stralsunds besättning kunde från Rügen hämta munförråd och manskap, blef det svårt att intaga besagde fästning. Fienderna tillrustade fördenskull en landstigning på nämnde ö, och de gjorde det med all den kraft och fullständighet, som öfverlägsna tillgångar medgäfvö. Ungefär 40,000 man lemnades utanför Stralsund; och i Greifswald samlades 18- till 19,000,¹⁾ hvilka skulle på en flotta af ungefär 400 skutor öfverskeppas till Rügen. Anförare var preussiska fältherren furst Leopold af Anhalt-Dessau, samme krigare, som sedermera blef bekant under namn af *gamle Dessauern*. Båda konungarna, Danmarks och Preussens, åtföljde tåget.

Deras afsigt var ingen hemlighet. Genom ilbud begärde Karl förstärkning från Sverge; men vi hafva sett, huru flottan, som skulle öfverföra tropparna, blef tvänne gånger af häftiga stormar återkastad till Karlskrona. Konungen gick emellertid sjelf till Rügen med 6- eller 7,000 man, ungefär hälften af hela sin pommerska styrka, och lät uppföra skansar på de ställen, der landstigning kunde väntas. Ridande fältvakter spejade uteder hela stranden. Övännerna hafva sagt, att i brist på soldater blefvo här och der hundar bundna, på det deras skällande måtte tillkännagifva, om någon fiende nalkades. För att öka antalet af sina krigare, lofvade konungen tio års skattefrihet och dessutom lifegenskapens upphäfvande för de bönder, som kraftfullt deltog i landets försvar. Så stora skaror infunno sig ock, att man ej hade ordentliga vapen åt mer än hälften; utan måste bevära de öfriga

¹⁾ Om siffertalen se dock noten sid. 56.

med liar, yxor, slagor m. m. Men en annan del af allmogen, befarande svenskarnas nederlag, hade genom hemliga budskickningar sökt i förväg vinna förbundsmagternas ynnest. Deras kamrater, de på Sverges bekostnad beväpnade bönderna, gjorde i farans stund konungen icke ringaste bistånd.

I afsigt att försvåra fiendernas seglats, hade Karl låtit nedsänka några gamla fartyg. Men en svensk lots tog mltor och visade fienderna de ställen, som blifvit spärrade, och den farled, som ännu kunde begagnas. Med denna ledning och i det längsta skyddade af en regntjoeka, anlände fienderna den 4 November till Rügens kust, något söder om Putbus. Svenska tropparna voro delade till många olika ställen; men Karl befann sig händelsevis just på den punkt, dit flottan först styrde. Den låtsade förbereda en landstigning. Karl tillkallade genast de troppar och kanoner, han hade i grannskapet. Men strax derpå seglade flottan med gynnande vind ett betydligt stycke längre bort och anlände klockan 4 eftermiddagen utanför byn Stresow, hvarest blott trettio svenska dragoner funnos. Här verkställdes landstigningen. Dessanern hade i fullständigt skick allt, som erfordrades, och blef tillka gynnad af ett nu framträdande klart månsken, så att senare på qvällen voro 10.000 ¹⁾ man landsatta; och dessa försedda icke blott med vapen, utan ock med skansverktyg. De uppkastade genast vallar och grafvar, hvilka ytterligare befästades genom medförda spanska ryttare. Inom få timmar voro fienderna således omgifna af tämligen starka förskansningar, beräknade på att bryta våldsambeten af det svenska anfall, som hvarje ögoblick väntades.

Man fick ej vänta länge. Omkring klockan tre på morgonen förkunnade fältvakten, att svenskar nalkades. De leddes af konungen sjelf, omgifven af en skara officerare. Han medförde 2- till 3.000 man, samt

¹⁾ Andra säga hela landstigningshären.

Cronstedt med åtta af dennes snabbskjutande kanoner. Man hade afrådande omtalat fiendernas öfverlägsna styrka; men låfångt. Och på sitt vis hade Karl rätt; ty skulle något göras, så skulle det göras just nu, och just enligt hans plan; nämligen genom att öfverraska och i hafvet nedjaga fienderna, innan dessa fått fast fot; — och att till denna bragd välja mörkret, på det åsynen af motståndarnes mängd och af svenskarnas fåtalighet icke måtte uppmuntra de förre och nedslå de sednare. Ungefär klockan 3 eller 4 på natten framryckte svenskarna, i hopp att finna sin motståndare värlös och oberedd. *Hvad är det?* utropade Karl med förvåning, då han stötte på de spanska ryttarna samt upptäckte grafven, vallen och de bakom stående stridsfärdiga fienderna. Han drog sig något tillbaka för att än bättre ordna sina egna troppar; men störtade snart omigen framåt, hvarvid Cronstedt sökte med sina kanoner röja honom väg. Svenskarna kastade undan de spanska ryttarna, hoppade ned i grafven och började klättra uppför vallen; allt detta under fiendens eld, men också under konungens ögon och vid ljudet af hans muntrande röst. Många enskilda krigare kommo verkligen upp på vallen; men blefvo genast nedskjutna eller nedkastade. Blott öfverste-löjtnant Karl Ulrik Torstenson, ättling i andra led af den berömde fältmarskalken, lyckades att med en hop lifgardister fränga in i fiendens läger. Snart dock af det öfverlägsna antalet angripen, ställde han sig och sina bussar med ryggarna stödda mot vallens insida och försvarade sig der, tills dagen började gry; vägrande att lemna sin värja och sin tropp åt någon annan än åt Dessauern sjelf, hvilken ock med välförtjent heder bemötte de öfvermannade hjeltarna.

Alla andra svenskar hade emellertid och medan nattens mörker ännu varade, blifvit från vallen nedkastade. Fursten af Dessau lät från ena hållet sitt ryttteri och från det andra sitt artilleri rycka ut ur för-

skansningarna och falla svenskarna i sidan. Striden blef förfärlig. General-majorerne Grothusen, Karls gunstling, och Bassewitz, Altonas förebedjare, stupade för att aldrig mer uppstå; och dödligt sårade buros från fältet öfverste Jakob Torstenson, en broder till den byssnämnde, samt general-majoren Daldorff, Karls trogne följeslagare genom Polen, Ukrän och Turkiet. Båda afledo några dagar derefter. Många andra högre officerare blefvo skjutna. Karl sjelf sväfvade flere gånger i lifsfara. Derom förtäljas många sägner. T. ex. En dansk officer, som under stridshvimlet igenkändt Karl, fattade honom med ena handen i håret och sökte med den andra vrida från honom värjan, ropande: *Sire, gif eder till fånga! Eljest är ni en dödsens man.* Men Karl ryckte med venstra handen fram sin pistol och sköt dansken genom lifvet, så att denne tumlade död till jorden. Andra flender kommo i stället; men då framilade ock Poniatowski och räddade konungen ur den faran. — En annan gång, då hans häst blifvit skjuten, kastade han sig upp på general-major Strömfelts; men i mörkret fastnade djuret på en spansk ryttare, och blef i detsamma af en stycke-kula krossadt och öfverändakastadt, så att konungen kom att ligga under den döda kroppen. I denna ställning trädlades han på bröstet af en musköttkula, som visserligen var något förlöpen; men dock orsakade så stark tryckning, att Karl nästan förlorade sansen. Han var nära att i mörkret och stridshvimlet blifva öfvergifven och nedtrampad eller dödad. Men lyckligtvis kom drabant-korporalen Nils von Baumgarten att rida förbi. Vid kanonskottens blixtar igenkände han konungen, hjälpte honom upp och lemnade honom sin egen häst.

Svenskarna voro emellertid på alla punkter tillbaka slagna. Karl mäktade ej åter leda dem till striden. Försvagad och halft sanslös fördes han till Stralsund, och tropparna drogo sig tillbaka efter att hafva mistat ofvannämnde utmärkta herrar och andra deras

likar, samt mycket manskap. Förlusten hade blifvit än större, om förbundsmagterna haft mer troppar landsatta och kunnat förfölja de flyende.

En del bland dessa drog sig undan till Alte-Fehr, en skans, belägen midt emot Stralsund. Karl hade befallt dem försvara sig till sista man, och, som några säga, hotat låta upphänga en hvar, som dagtingade. De dagtingade dock; ty, hette det, *besättningen, blott utgörande 1,000 man, kunde ej försvara en så illa befästad plats; — eller, säga andra, de flesta bland dem vilde häldre blifva krigsfångar än återvända till Stralsund och deltaga i den förtrifflade kamp, som konungen der tillämnade, och hvilken man fruktade skulle få någon likhet med kalabaliken vid Bender.* ¹⁾ En general-löjtnant, tre general-majorer, omkring 15 regements- och 61 kompani-officerare samt ett- eller tvåtusen soldater och 70 kanoner föllo här i fiendens hand. Af 6- till 7.000 man, som varit på ön, sägas blott 2,000 hafva återkommit till Stralsund.

SEXTONDE KAPITLET.

STRAISUNDS BELÄGRING.

I början af Juli blef staden kringränd, i September anlände belägrings-artilleriet och i Oktober öppnades löpgralvarna, hvarefter anfall och försvar fortgingo häftigt och oafbrutet. Karl beredde sig till en strid på lif och död och skall, säga några, hafva uppmanat sina krigare att hvarken begära eller bevilja quarter. Utanför hvar och en af den kringflutna stadens portar och bryggor hade han låtit anlägga starka förskausningar, för att så länge som möjligt hindra fienderna

¹⁾ Lunds Bibl. Den krigförande Karl m m

från att angripa den inre muren. Men konungen af Preussen hade en officer vid namn Köppen, hvilken som gosse vistats i Stralsund och under badning lärt noga känna de kringliggande strandvattnen. ¹⁾ Han inberättade, att hafsviken utanför Frankenthor var så långgrund, att soldaterna kunde bekvämligen vada derigenom och sålunda kringgå vallarna och komma in i svenskarnas förskansning vid brohufvudet. ²⁾ En natt fram till Oktober gjordes försöket och lyckades; ehuru vattnet någon gång steg preussarna upp till bröstet. Düker sökte taga brohufvudet tillbaka; men fåfängt. Stadens och fästningens belägenhet blef genom detta fiendens nära grannskap mycket förvärrad. Konungen af Preussen trodde fördenskill, att Karl blifvit medgörligare, och lät genom en svensk auditör erbjuda förlikning, mot vilkor, att Stralsund borde lemnas som pant åt konungen af Preussen för att vid krigets slut återställas. Auditören öfverantvordade förslaget åt Düker, hvilken visade det för en hop svenska herrar. Men de båda gunstlingarna, Croissy och den då ännu levande Grothusen, förklarade detsamma skadligt och vanhedrande. De hoppades, att *i hela svenska hären icke skulle finnas en enda man, som vågade framlemna det till konungen.* Düker gjorde det dock. Karl blef mycket uppbragt och afsatte genast auditören, hvilken, som det hette, *haft den lågheten att mottaga någonting dylikt.* Sjelfva förliknings-erbudet bevärdigades icke med något svar. ³⁾ Orsaken till detta och andra likartade drag torde finnas i ett Karls yttrande.

1) Enligt andra uppgifter har underrättelsen om vadstället blifvit meddelad af en svensk löjtnant, som för något fel fått smaka sin öfverstes käpp och därför af harm rymt till preussarna.

2) Ungefär på samma sätt som Wrangel 1657 inträngde i Fredriks-odde.

3) Fr. min. br. d. 28 Okt. 1715 — Jemför härmed ett uttalande 1806, se Adlerbeths anteckningar S. 236, 237.

när man nyss förut ville öfvertala honom att affärda en fredsbeskickning till Wien. *Nej*, svarade han, *icke förr, än jag befriat Stralsund från belägringen; ty eljest skulle det se ut, som hade jag blifvit teungen att begära fred.* ¹⁾

Kort derefter föreföllo de nyss beskrifna uppträden, genom hvilka konungen förlorade Rügen och största delen af sina der varande troppar. Hans läge blef både sorgligt och förtvifadt. Strax efter förlusten af Rügen instängdes Stralsund äfven från sjösidan. Flotta och förstärkningar från Sverge hördes icke af. Efter fästningen vid Stresow led han sjelf af plågor och vanmägt; kanske än mer genom förlusten af så trogna vänner och kämpar, som Grothusen, Daldorff, Bassewitz och Torstensönerna; kanske allra mest af harm öfver de svenskars uppförande, som vid Alte-Fehr gifvo sig till fånga. Men efter några dagar hade han fullkomligt återvunnit sin hälsa och i och med detsamma sitt mod och sin okulliga beslutsamhet. Han uppegades fortfarande af *Das Jetzt-lebende Schweden*, och af flere dylika skriftställare och talare. Också började man mer och mer förutse och frukta en ny kalabalik, och i följe deraf stadens fullkomliga förstöring. Redan lågo många byggnader i aska. Några dagar efter förlusten af Rügen kommo dertföre magistratens ledamöter och bådo med knäfall, att deras stad icke måtte genom ett fortsatt och dock ändamålslost försvar uppoffras, ja tillintetgöras. Men Karl vägrade, och för att trösta dem, lofvade han, att sjelf stanna i fästningen och med och för dem våga sitt lif. Lika tafänga voro de svenska herrarnas bemödanden i samma väg. Franska hofvet ville ock medla fred, och befallte Croissy upphöra med sina krigiska eggelser. Denne började numera att sjelf inse och äfven öppet erkänna omöjligheten af ett längre motstånd. Men konungen svarade: *min sak är rättvis. Håldre dö med*

¹⁾ Fr. min. br. d. 4 Sept 1715.

rapen i hand, än rika för våldet. 1) Croissy blef misslynt och ville resa sin väg. Karl bad honom stanna åtminstone i tre dagar; *under hvilken tid, sade han, jag får visa fienderna, att det icke är någon nöd, som tvingar mig till fredsanbud, utan att jag ännu mügtar ganska väl försvara mig.* Croissy invände, att konungen borde häldre uttänka något sätt att rädda sina soldater, sina officerare och sitt Stralsund. I hättigheten tillade han: *eders majestäts skäl tyckas innehålla mer enrihet än sanning; och med sådana kan man affärda barn, men icke mig.* Och, tillade han, *emedan jag här icke kan någonting uträtta, ämnar jag begära tillstånd att aflägsna mig;* hvarpå han hastigt lemnade rummet. Dagen derpå kom å konungens vägnar Poniatowski, bedjande med artiga ord Croissy stanna kvar ännu några dagar. Han gjorde så, men utan att kunna någonting vinna. 2) Franska hofvet yftrade mycket missnöje. *Det är omöjligt, sade man, att rädda Sverige, sedan konungen låtit det komma till en sådan ytterlighet.* Man talade om att indraga Sverges underhållspenningar, såsom de der vore ändamålslost bortkastade; och slutligen lemnade Croissy Stralsund.

Om Karls uppförande förtretade många, så funnos dock andra, som förtjustes af det otomordentliga mod. han personligen ådagalade, nu om möjligt mer än någonsin förut. Medan farvattnet ännu var tillgängligt, lät han en dag ro sig ut mot fienden för att undersöka dess ställning. Snart började kulorna hvina kring slopen. En byggmästare, som var ombord, lade sig af förskräckelse ned på bottuen. »*Är ni rädd?*» frågade Karl, och för att gifva ett alldeles motsatt exempel, reste han sig upp till sin fulla längd och viokade med handskarna åt fienderna, liksom uppmanande dem

1) Fr. min. br. d. 28 Dec. 1715.

2) Fr. min. br. d. 5 Nov. och d. 3 Dec. 1715.

att välja honom till mål för sina eldgevär. ¹⁾ Under belägringen uppehöll han sig vanligtvis på de farligaste platserna, och ganska ofta vid den nu mera mycket blottställda Franken-thor. Stundom hände, att han lät i dess porthvalf uppduka sin tarfliga måltid, och de fiesta nätterna från den 8 Oktober till den 9 December sof han der på bara marken, insvept i sin kappa och med hufvudet på en sten. — En gång stod han på torget, omgifven af några officerare. Hastigt föll en bomb till marken midt ibland de församlade. Alla sprungo undan; utom Karl. Lugnt, men genast, sparkade han bomben ned i en bredvid varande grop, hvarest den ögonblicket derefter sprang i stycken utan att kunna göra någon skada. — En annan gång höll han på att förestafva ett bref, då en bomb nedslog i rummet bredvid. Skrifvaren släppte af förskräckelse pennan. *Hvad är det? frågade konungen, hvarföre skrifver ni icke? — Ack! — utropade mannen, — ack, ers majestät, bomben! — Hvad har bomben att göra med brefvet?* svarade konungen och fortsatte sitt göromål, liksom ingenting förefallit. — En annan gång hände sig, att en gammal öfverste, vid namn Reichel, trött af vakor och besvär, hade lagt sig på en bänk för att taga några ögonblicks hvila. Men i detsamma kom befallning, att han återigen skulle ut och tjenstgöra. Den gamle reste sig upp; men under vrede och svordomar öfver det myekna bråket. Karl var ej längre borta, än att han hörde orden. Med mild uppsyn trädde han fram och sade: *ni är trött, kära Reichel; men jag är uthvilad. Lägg eder på min kappa, och tag en liten lur! Jag skall emedlertid förrätta tjensten och väcka er, när det behöfs.* Gubben stretade emot; men Karl insvepte honom i kappan och befallte honom lyda. Det är lätt att förstå, huru dessa och

¹⁾ Säfstaholms Ark. Nordbergs tillägg till Karl den tolfte historia.

dylka drag skulle hänföra mångas sinnen, och allra mest konungens krigare och stridskamrater.

Men oakadt all tapperhet och sjelfuppoffring, försvårades belägenheten dag efter dag. Fiendernas bomber regnade nu mera öfver sjelfva staden, och det ena huset efter det andra lades i aska. Något hvar förutsåg fästningens snara fall, och hvarje dag rymde tjugu kanske trettio personer öfver till de belägrande. Den 2 December kom ortens presterskap och bad konungen uttänka något medel, genom hvilket staden kunde bevaras från olyckan att blifva förvandlad till en stenhop; men Karl svarade, att man för närvarande icke hade någon utsigt till fred. Dagen derpå kom borgerskapet på samma sätt och med samma bön; men fingo samma svar och dessutom befallning att medelst ny tro- och huldhets-ed försäkra konungen om sin tillgifvenhet. Düker, Müllern och Feif sökte likaledes och omigen att öfvertala honom; men förgäfvos. *De måste, säger berättaren, afstå från försöket och låta honom som en hopplöst dödssjuk menniska få sin vilja fram.*

Fienderna fortsatte belägringsarbetet och erhöilo förstärkning, nu mera också af hannoveranska troppar. Den 7 och 8 December kämpades en förfärlig strid om förskansningarna utanför Kniperthor. Fienderna stormade och svenskarna försvarade sig; bada med utomordentlig hårdnackenhets. Karl, klädd som simpel soldat, deltog i det vildaste handgemänget. Blodbadet blef å ömse sidor stort. Bland andra föll öfverste Düring, han som följde konungen på den äfventyrliga ridten från Turkiet. Fienderna blefvo slutligen i besittning af också denna broskans.

Så föllo den ena vännen, den ena förskansningen efter den andra. Vintern började ock islägga de vatten, som hittills skyddat Stralsund. Fästningen kunde ej längre försvaras. Nu, och nu först utsträckte Karl sin hand till förlikning. Konungen i Prenszen skulle i pant få behålla Stettin, staden, dock icke området.

Karl skulle med vissa villkor erkänna August såsom konung i Polen, samt gifva Danmark ersättning; men hvad Ryssland beträffade, gjordes, oss veterligen, inga bestämda anbud; och den nya fienden, Hannover, blef icke ens nämnd. Mot dessa medgifvanden fordrades, att förbundsmagterna skulle lemna Karl i ostörd besittning af Stralsund och För-Pommern. Man svarade, att anbudet kom för sent och var i sig sjelft oantagligt; och att om Stralsund icke trivilligt öppnade sina portar, skulle det inom ett par dagar blifva med storm intaget. Fienden var alldeles säker om att lyckas. Man trodde dock, att Karl skulle här liksom vid Bender försvara sig i det yttersta. Fördenskull, och liksom paschan och tartarkhan, så läto äfven nu båda konungarna befalla sina troppar att vid den blifvande stormningen skona Karls lif, och, i händelse han tillfångatogs, behandla honom med den aktning, majestätet kräfde, o. s. v.

SJUTTONDE KAPITLET.

KARL ÅTERVÄNDER TILL SVERGE.

Vi känna konungens ofta uttalade beslut att icke öfvergifva Stralsund. Några trodde dock, att han slutligen skulle blifva dertill tvungen. För att möjliggöra hemfärden, hade man fördenskull, dock honom oåtspord, skickat tvänne fartyg, brigantinen Suapp-opp och galiotten Snare-Sven, hvilka, kryssande vid Hiddensee på Rügens vestra kust, skulle passa på för att mottaga och hemföra den flyende.

Sedan fienderna tagit förskansningen utanför Kniper-thor och afvisat det föreslagna stillesländet, återstod för Karl endast flykten eller en ny kalabalik. Düker, Müllern och Feif jemte flere andra talade för

den förra och visade, att, om konungen stannade kvar, hade han ingen annan utsigt än döden eller en fångenskap, under hvilken han skulle som ett skådespel föras kring norra Tyskland. Man erinrade ock om nödvändigheten af att skynda; ty med hvarje dag förstärktes den utanför liggande isen, så att snart torde all räddning vara omöjlig. Karl gaf ändteligen vika. Man lät da genom isen upphugga en ränna från Stralsund ut åt hafvet; hvarefter konungen valde sig en sexroddareslop, förd af amiralitets-kaptenen Cristofers,¹⁾ hvilken skulle ro honom ut till de vid Hiddensee väntande fartygen.

Den 11 December, klockan 2 midnattstid,²⁾ steg han ombord på nämnde farkost, åtföljd af blott en kammarpage samt af general-adjutanterna Gustaf Fredrik Rosen och Johan Kristofer von Düring. De tycktes valda med flit och med tanken på, att det var samme Rosen och denne Dürings bror, som 1714 följde Karl på den lika vådliga, men dock lyckligt fulländade färden från Turkiet.

Till afresan valdes nattens mörker i hopp att undgå fiendens uppmärksamhet och att före dagningen vara utom skotthåll. Men den upphuggna rännan hade redan omigen tillfrusit tämligen hårdt. Man nödgades med klubbor och yxor slå sig fram, hvilket göromål upptog hela natten. Knappt hade fienden vid första morgonljuset upptäckt farkosten, förrän kanoner riktades ditåt, likväl utan serdeles verkan. Efter ett svårt arbete under 12 timmars tid lyckades man ändteligen komma genom den fasta strand-isen och ut på hafvet. Men här kunde icke något af de till Hiddensee förordnade fartygen upptäckas. Lyckligtvis låg der i stället en lastgaliott eller prâm vid namn Hvalfsken. På denne steg konungen ombord; men kunde

¹⁾ Sedermera adlad Anckarcrona.

²⁾ Andra säga klockan 8 eftermiddagen den 10 December.

endast med svårighet arbeta sig fram genom de många is-stycken, som i hafvet kringdrefvo. Först vid midnattstid träffade man fullkomligt öppen sjö och kunde styra norr ut mot Ystad. Seglatsen var dock vådlig. Tordenskiöld kryssade omkring för att uppsnappa alla flyktingar; och förmiddagen den 12 December började vinden kasta sig fram och tillbaka, och luften att fyllas af snö och regn. Men Karl följdes af sin personliga lycka. Han undgick den danska sjöhjeltens blickar, ¹⁾ och just när vinden började blifva ostadig, mötte han brigantinen Snapp-opp, på hvilken han genast steg ombord och styrde mot skånska vallen, samt anlände till trakten af Trelleborg klockan 4 förmiddagen den 13 December. Konungen och hans tre reskamrater blefvo genaßt landsatta. Nattens mörker hvilade ännu öfver nejden och ökades af ett häftigt nedströmmande regn. Karl sökte skydd bakom en hög sten, kallad Stafsten. I gryningen lemrade han med sina kamrater stranden och gick okänd genom Trelleborg. Vid östra tullen satte de sig på lejda bondvagnar och skyndade åt Ystad till. På sista hållet bestego de ridhästar och kommo så klockan 3 eftermiddagen till bemälte stad. Här tog konungen in i samma hus, der han bodde i Oktober 1700, då han, efter att hafva tvungit Danmark till Traventhaler-freden, beredde sig att segla öfver till Liffland och till rysska och polska krigen. Mellan båda tidepunkterna låg ett skifte af 15 år, med alla dess sagolika både segrar och olyckor. Hjertat ryser vid jemnförelse mellan Sverige vid början och vid slutet af denna tidrymd.

Vi minnas, huru fartygen Snapp-opp och Snare-Sven fått befallning att utanför Hiddensee invänta konungen; men att de vid hans ankomst till bestämd ort icke voro till flunandes. Försummelsen blef mycket

¹⁾ Danska häfdatecknaren Höjer påstår, att konung Fredrik med flit lät Karl slippa undan. Uppgiften är betydelsefull, om sann.

lla upptagen. Det föregafs väl, att isbandet hindrat dem efterkomma befallningen; men ursäkten godkändes ej. Skepparen på Snapp-opp, hvilken dock mött och hemfört konungen, måste för bristande påpasslighet lida kroppsstraff. På galiotten Snare-Sven, som under hemresan ingen gång sågs till, blef befälhafvaren arkebuserad och besättningen fick slita spö. ¹⁾

ADERTONDE KAPITLET.

FIENDERNA BORTTAGA STRALSUND OCH WISMAR.

Redan före Karls afresa hade Düker begynt underhandla med fienden, och knappt var konungen borta, förrän staden öppnade sina portar. Vid pass tusen svenska soldater jemnte något öfverbefäl skulle få återvända till Sverge; ²⁾ de öfriga behöllos qvar som krigsfångar. Pommern söder om Peene måste hylla konungen af Preussen; det öfriga jemnte Rügen likaså konungen af Danmark.

I Sverge hade man till undsättning af Stralsund utrustat fem örlogs- och fjorton fraktskepp, på hvilka funnos 700 man och en hop förräder. Gång efter annan försökte denna flotta löpa ut; men blef, som förbemäldt är, af senhöstens stormar kastad tillbaka.

¹⁾ Flere häfdatecknare berätta, hur guvernören i Skåne, Burenskiöld, vägrade förskjuta 25 dal. s. m., som behöfdes för att möjliggöra Karls återresa från Stralsund; — hur Görtz utbetalte denna summa och än mer, och dymedelst hjälpte konungen hem, o. s. v. Denna berättelse är uppfylld af enskilda osanningar och i det hela ganska otrolig, såsom på ett annat ställe visadt är. Se Witterhets-, Hist.- och Antiquit.-Akad. Handl. 21. del. s. 475.

²⁾ Men det tyckes, som också de hafva slutligen blifvit kvarhållna i Pommern.

När den slutligen lyckades kryssa sig fram, var det för sent. Utanför Rügen möttes den hemåtflyende konungen, hvilken befällte dem styra till Wismar. De lydde och kommo lyckligt fram. Ehuru på sådant sätt förstärkta, kunde likväl svenskarna derstädes icke länge försvara sig. I April 1716 måste de åt fienderna öfverlemna denna den sistå af Sverges sunnanhafsbesittningar.

En anmärkning kan härvid icke undertryckas. Om neutraliteten 1710 blifvit antagen, hade Sverige troligtvis haft utan serdeles ansträngning qvar sina tyska lydländer. Nu 1716 voro de alla i fiendens hand: sedan till deras försvarande blifvit uppoffrade stora penningesummor. Here betydliga sjö-utrustningar samt Krassaus här 1710; Stenbocks 1712 och Karls 1715, utgörande, tillhoppa med några mindre troppsändningar, troligtvis 40- kanske 50,000 man.

ANDRA AFDELNINGEN.
IN- OCH UTRIKES ÄRENDERNA.

NITTONDE KAPITLET.

STATS-FÖRFATTNINGEN.

Konungamagten blef i många och deribland några rätt vigtiga fall utvidgad och förstärkt; dock ej såsom under Karl den elffte i enlighet med ständernas frivilliga eller aftvungna medgifvande; utan i följe af regentens egenmäktiga tillgrepp. Karl den tolfte tog för afgjordt, att undersåtrarna icke hade mindsta rättighet att härutinnan hvarken bevilja eller afslå; icke ens att blifva hörda.

Flere bland de märkligaste nyheterna äro redan hvar på sitt rum beskrifna. För sammanhangets skull må likväl alla och här på en gång uppräknas.

1:o. Den första och vigtigaste var, att Karl icke gaf sina undersåtare någon konungaförsäkran. ¹⁾

2:o. Att han icke lät sig krönas af statens och kyrkans ombud; utan infann sig vid högtidligheten med kronan förut på hufvudet, såsom varande till hennes bärande redan af sig sjelf och utan något undersåtarnas bifall berättigad. ²⁾

¹⁾ Se 21. 28—34.

²⁾ S. st.

3:o. Att han stundom utgaf förordningar, som icke voro kontrasignerade, ¹⁾ hvilket sammanhänge med hans vana att regera utan råds råde; hvarom längre ned.

4:o. Att han utskref gerder och andra pålagor utan att derom, såsom Karl den elfte gjort, rådfråga ständerna och inhemta dessas bifall. Redan är omtaladt ²⁾ och framdeles skall än vidare omtalas det sätt, hvarpå man sökte genom kontributions-ränteriet och genom några åberopade riksdagsbeslut bemantla detta tillintetgörande af ständernas sjelfbeskattningsrätt. ³⁾

5:o. Att han påbjöd värfningar och uppsättande af ståndsdragoner samt utskrifvande af fördubblings- och af tre- och femmännings-regementen, sockenknekter m. m., allt detta godtyckligt och utan ständernas hörande och dessutom i strid mot Karl den elftes gifna förblindelse. Undersåtrarnas bifall till indelta härens upprättande gafs nämligen mot konungens bestämda löfte, att *folket skulle från utskrifningar och alla der- vid hängande besvär, ehvad namn de hafva kunna, samt från fördubblingar och våldsamma värfningar, nu och i tillkommande tider vara alldeles qvitt och befriadt.*

6:o. Att han till nästan oinskränkt magt öfver undersåtrarnas enskilda egendom utsträckte den så kallade ekonomiska lagstiftningsrätt, som år 1682 blef åt Karl den elfte forpligen inrymd. ⁴⁾ Under de sista åren af sin regering har Karl den tolfte i vissa fall åt kronan förbehållit *uteslutande* rättighet att drifva jernhandel samt bageri-, bryggeri- och bränneri-rörelse. Han tillät ock statens borgenärer anskaffa säkerhet för

) Detta tyckes äfven Karl den elfte någon gång hafva gjort.

²⁾ Se 21. 76. 21. 3.

³⁾ Se 16. 228—231.

⁴⁾ Se 16. 204—205.

sina fordringar genom att, jordegaren oåtspord, laga inteckning i hvilken enskild egendom som trädst. o. s. v. Så blef, icke genom något lagligt eller skenbart medgifvande, utan genom ett djerft tillag satt i verkställighet den förut å bana bragta satsen. ¹⁾ nämligen: *att Sverges jord hörde icke dess enskilda sig så kallande egare, utan hela riket till; och att den alltså kunde af rikets högsta styresman frött användas, såsom denne fann för det hela bäst vara.*

7:o. Att han mer än förut nedsatte rådsherrarna; dels genom att beröfva dem purpurn, det yttre tecknet af deras värdighet; dels genom att vid kröningen befalla dem bära trönbimmeln och uppassa under den högtidliga måltiden; ²⁾ dels genom att mer och mer regera utan deras hörande. Under kriget 1701—1705 hade Karl hos sig blott en rådsherre, nämligen Piper; åren 1705—1709 blott två, Piper och Rehnskiöld; åren 1709—1714 icke en enda; åren 1715—1718 blott tidtals en eller annan, t. ex. Vellingk, Tessin, Cronhielm; så framt man ej vill som lagliga rådgifvare räkna hans så kallade ombudsråd. Rådets verksamhet ytterligare inskränkt genom den nya kansliordningen, om hvilken mera framdeles.

8:o. Karl den elfte hade hållit riksdagar ungefär hvart tredje år; också efter enväldets införande. Karl den tolfte ogillade ständernas sammankallande 1710 och 1713, och skred aldrig sjelf till sådan åtgärd; icke ens under det elände och den villervalla, som utmärkte åren 1716—1718. Man sökte på annat sätt skaffa sig åtminstone ett sken af undersåtrarnas bifall. Dertill användes landskapsmöten, eller något dylikt. Sådana tyckas år 1700 hafva blifvit hopkallade för att ordna ståndsdragonerna; och längre fram hafva på Karls befallning landshöfdingarna stundom hållit

¹⁾ Se 17. 413.

²⁾ Se 21. 31.

samspråk med allmogen om de nya utskrifningarna. Ingendera voro dock sådana fullständiga landskapsmöten, som de fordua; utan blott serskilda öfverläggningar om sättet för det nya manskapets uttagande. En annan myndighet i stället för ständernas skulle, som sagdt är, kontributions-ränteriet vara. Deri sutto likväl blott adel, prester och borgare. Bönderna utstängdes sålunda från all delaktighet i denna blott skenbara utöfning af svenska folkets fordua riksdagsmannarätt.

Under Karl den tolftes hela regering fortsattes arbetet på den tillämnade nya lagboken. Dit hörde ock en förändrad konungabalk. ¹⁾ Men några säga, att lag-nämnden 1715 ej ville framlägga någon sådan; ty, hette det, *undersåtrarnas pligter kunde i högmåls- och edsöres-balkarna upptagas, och för konungen sjelf borde ingenting föreskrivas; ty han vore den högst rådande.* Förslag till en sådan balk var dock året derpå uppsatt. Genom detsamma blef Karl den elftes envælde i bestämdare ordalag uttaladt, och än vidare utsträckt, och det i några högst viktiga punkter. Så tillerkändes åt konungen en *obeskränkt magt öfver hela arfriket, — magt att alla verldsliga och andeliga sysslor efter sitt behag utdela; — magt öfver kyrko- och andra offentliga medel, så rörliga, som orörliga; — magt att pålägga skatter, o. s. v. Tillika föreslogs straff till lif, ära och gods öfver enhvar, som angrepe det konungsliga enväldet; eller som obeskedligen skrefve eller af arghet talade deremot, eller som klandrade, hvad konungen påbjudit och stadgat; eller som visste af slika stämplingar och dem likväl förtege.* ²⁾ Mycket i förslaget gick tydligen ut på att lagliggöra några Karl den tolftes redan vidtagna åtgärder. Det bildar ock

¹⁾ Jfr. 165. 230. 24. 99.

²⁾ Link. Ark. Lag-kommissionens förslag d. 4 Maj 1716.
Fryxells Ber. XXVI. 6

en öfvergång från Karl den elftes *autokrati* ¹⁾ till den *despotism*, ²⁾ hvilken Karl den tolfte under sina sista regeringsår någon gång utöfvade.

Med hänsyn till riksdagarnas sammansättning märkes den egenheten, att 1710 och 1713 har riddarhuset bestått, icke af ätternas hufvudmän, utan af valda och befullmäktigade ombud från landskapen; ³⁾ ett förhållande, som också tyckes hafva fordom i vissa fall egt rum.

Nämnas må ock, att Erik Benzelius redan under denna tid omfalade, huru freds-ämbetsmännen borde som ett femte stånd deltaga i de allmänna öfverläggningarna.

Förut hade vanligtvis riksdagsbesluten serskildt upptagit hvarje stånds utlåtande om skatter, bevillningar, m. m. Under envåldstiden blefvo de olika samhällsklasserna också i detta hänseende något hopjemnkade. Vid riksdagen 1693, då inga gerder behöfdes, blefvo ej heller i beslutet några serskilda stånds-utlåtanden upptagna; ej heller 1710. Frihetstidens riksdagsbeslut sammansmälte de olika stånden under det gemensamma namnet af *samtliga rikens ständer*.

¹⁾ Den samhällsform, som berättigar regenten att ensam besluta om statens allmänna angelägenheter.

²⁾ Den samhällsform, som gifver regenten magt också öfver undersåtarens enskilda person och egendom.

³⁾ Adels Prot.

TJUGONDE KAPITLET.

ADELN.

I början af sin regering visade Karl mycken lust att nedsätta ridderskapet, till och med djupare än fadren gjort. Omtaladt är, huru vid hans hyllning ståndet ej fick som förut uppträda till bäst, utan som de andra till fots; ¹⁾ likaså, hur han vid samma riksdag tillbakavisade åtskilliga dess önskningsar. ²⁾ Flere drag i samma riktning anmärktes. Några ofrälse personer började i sina sigill nyttja tjetmar och kronor, lika de adliga. Ridderskapet klagade; men Karl genmålte, *att bruket, ehuru oanständigt, vore likväl icke olagligt, och kunde således ej heller förbjudas.* Förut skulle bland hofrättens medlemmar de adliga alltid innehafva främsta rummen; men år 1698 befallde Karl, att platsen skulle bestämmas efter tjenstaldren. Förut hade anklagad adelsman icke kunnat i gröfre brottmål dömmas af lägre domstol, utan blott af hofrätten; men denna skilnad mellan frälse och ofrälse blef år 1699 upphäfd. Det ansågs vara Piper, som då för tiden ledde konungen till sådana tänkesätt. Längre fram, och sjelf blifven varm i sin grefliga värdighet, tyckes dock nämnde herre hafva småningom antagit andra åsigter. Hans värnadt för Aurora Königsmarecks anor är redan omtalad. ³⁾ I polska fälttåget deltog en ung Karl Gustaf Oxenstierna. Oaktadt sonsons son af den store rikskanslern, måste han dock börja sin tjenstgörning som ryttare. Under samtal med konungen anmärkte Piper förhållandet och tillade: *det gör mig*

¹⁾ Se 21. 29, 30.

²⁾ S. st. 26, 27.

³⁾ Se 21. 332.

ondt om unga grefve Orenstierna. Ers majestät hade väl kunnat stear göra honom till kornett. Karl svarade: nej! om en ung adelsman genast upphöjes till officer, så betar han sig vettlöst mot soldaterna. Men när han sjelf får smaka på, hvad gemenskapen lider, då lär han sig att bemöta knektarna med bilighet. Dessutom skulle hans framdragande förörätta många, som äro äldre i tjensten. Piper svarade: öfver grefve Orenstiernas befordran skulle väl ingen kunnat harmas; ty han härstammar från våra äldsta och mest lysande ätter, och har dessutom tyckan att vara eders majestäts anförvandt. Karl svarade: gammal eller ung adel; det gör ingen ting till saken. Vi hafva många regements-officerare, som äro ofrälse, och ändå ganska dugtiga karlar. När mannen är braf, qvittar det lika, om han är af adel eller ej. Dessa och dylika drag visa, att det i sjelfva verket var Karls egen rättskänsla och ej Pipers råd, som härninnan bestämde åtgärderna.

Under de sju första åren af sin regering intog konungen jemnförelsevis blott få personer på riddarhuset. Men omkring 1706 blefvo i grefligt stånd upphöjda 7 och i friherrligt 9 släkter. Sedermera följde en tid af mera sparsamhet, tills konungen under sina tre sista år utnämnde 8 personer till friherrar och 86 till adelsmän. Det var nästan den enda belöning, han då för tiden hade att gifva. Under hela sin regering upphöjde han till grelligt stånd 16, till friherrligt 33 och till adligt 241 släkter.

Karls ovilja mot vissa fredsämbeten var större, än hans ovilja mot ridderskapet. Förra styrelsen hade stundom adlat utmärkta tjenstemän vid tullverket. Karl den tolfte tilkännagaf 1712, att sådant vore stridande mot ståndets värdighet.

Denna var dock för tillfället föga att eftersträfva. Adlig börd, om än aldrig så gammal och lysande, gaf inga företräden, hvarken vid hof, här, eller förvaltning; men deremot åtskilliga rätt dryga bördor. Gyl-

lencreutz beräknade, att från 1700 till 1710 hade hvarje frälsehemman erlaggt i utomordentliga gerder 1,300 dal. s. m. ¹⁾ Adelsfanan, egentligen icke pliktig att tienstgöra utom fäderneslandet, måste nu dertill beqväma sig, icke utan dryg kännning för ståndet. Utarmade genom reduktionen, hade många frälseherrar ingenting annat till uppehälle än sina tienstelöner, och hur dessa år efter år af kronan förknappades, är ofta omtaladt. Andra, som egde gods qvar, flyttade dit och tillbringade sina dagar under knotande missnöje och indraget lefnadssätt. Så föranleddes umgängen och förbindelser, som mindskade det stora afståndet mellan frälse och ofrälse, på sätt vi redan förut omtalat. ²⁾ Ej sällan framträdde dock ännu det förra adeliga öfvermodet. Johan Sparre stängde en gång flere söndagar å rad Engsö kyrka för sina sockenboar; och en fru Creutz i Finland tvingade underlydande bönder att springa gatlopp mellan hennes betjenter.

Så länge Karl lefde, kämpade ståndet under hans fanor med trohet, fast under ständigt växande betryck och uppoffringar. I Halland och Bohuslän fanus 1710 knappt någon riksdagsmessig adelsman qvar. ³⁾ Och hvem kan räkna de många hundrade, som under detta 18-åriga krig föllo för konung och fädernesland? Några släkter tyckas hafva härutinnan utmärkt sig mer än de andra. Sådana hjellestammar voro Albedühl, Hamilton, Horn, Hård, Liewen, Posse, Rehbinder, Rosenstierna, Wachtmeister, Wattrang och i synnerhet Wrangel. Det säges, att sistnämnde släkt bar under Karl den tolfdes fälttåg förlorat 70. och ensamt vid Pultava 22 medlemmar.

¹⁾ Riddarhus Ark. Sekret. Utsk. Prot. d. 10 Maj 1710.

²⁾ Se **■** 235. **■** 370, 416, 417.

³⁾ Se Riddarhus Ark. Adels Prot. d. 2 Apr. 1710.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

, KYRKAN OCH PRESTERSKAPET.

Förut är omtaladt, ¹⁾ huru under Karl den elftes regering svensk-lutherska kyrkan blef för första gången fullständigt ordnad och stadfästad. Ett bland verken i denna väg hann likväl den store konungen icke bringa till fullbordan; det var den förbättrade bibel-öfversättningen. Under sonen blef arbetet snart afbrutet. År 1703 utgafs i stället en ny upplaga af den Heliga Skrift, den så kallade Karl den tolfte's bibel; stor och praktfull, dock med bibehållandet af gamla öfversättningen. Man förklarade, att tiden icke tillät utarbetandet af en ny; och, ty värr! en sådan har ej heller på de sedermera förlutna 154 åren kunnat medhinnas.

I allmänhet utkommo, angående kyrkliga ärender, jemnförelsevis endast få konungabref; sannolikt därför, att det hufvudsakligaste redan förut blifvit stadgad, och att krig och bortovaro hindrade Karl från närmare befattning med dessa ämnen.

Någon tid bortåt fortlefde dock inom församlingarna samma ordning, som förut. Kyrkotukten blef, serdeles i början, icke blott upprätthållen, utan ock skärpt. Soldater, som dagen före sin nattvardsgång svurit, straffades med fyra par spö; och det hände, att öfverste-löjtnanter ²⁾ till och med generaler, ³⁾ som förbrutit sig mot sjette budet, måste i egna personer

¹⁾ Se 10. 40—39.

²⁾ Hof-Konsist. Ark Fält-Konsist. Prot. d. 16 Sept. och 14 Nov. 1702.

³⁾ Paris Kejsarl. Bibl. Mscpt om Sverge. — Uppsal. Palmsh

undergå uppenbar kyrkoplikt. Men längre fram, och genom förslappad lagskipning, inrotade sig mycken villervalla; under stränga biskopar envælde, under svagare sjelfsväld. Presternas lönevillkor försämrades ock genom uppkomna ödeshemman, borttagen tionde, pålaggda gerder samt knekt- och dragonhåll. Af brist på arbetare måste snart många prester sjelfva plöja sin jord; och ofta nödgades krono-betjeningen besörja bostälленas vederbörliga häfd. ¹⁾ Att mången ståndens medlem måste redan 1710 lifuära sig med nödbröd, är tillförene omtaladt. ²⁾ Under sådana omständigheter mindskades presternas antal, äfven derföre, att flere anstalter till deras bildning råkat i lägervall. Mångenstädes och mest i Finnland, blef, i brist på prester, Gudstjensten förrättad af andra personer. Biskops-sysslor nas tillsättning fördröjdes stundom så länge, att den hemmavarande regeringen måste åt andra kyrkans högre ämbetsmän uppdraga rättighet att viga prester. ³⁾ Dessutom blefvo ofta sjelfva kyrkornas medel och dyrbarheter borttagna till fyllande af krigsbehofven; samt skolmästare, orgeluis ter, klockare och kyrkoväktare skrifna till soldater. Sålunda uppstod brist och villervalla. Gudstjensten kunde ej med vederbörlig högtidlighet förrättas, utan måste till och med ofta inställas.

Genom allt detta aftog presternas både nit och inflytande. Af de värnadsvärda kyrkofäderna från Karl den elftes tid lefde ännu Spegel och Swedberg:

¹⁾ Riksark. S. Cronhielm till Cederstedt d. 4 Maj 1716.
— Landshöfd. i Westerås till konungen d. 27 Juli 1716.

Strengnäs Domkyrko Ark. S. Cronhielm till Domkap. d. 26 April 1716.

²⁾ Se 24. s. 419.

³⁾ Rådsprot. d. 4 Nov. och d. 16 Dec. 1710 samt d. 22 Febr. 1711.

Strengnäs Domk. Ark. S. Cronhielm till Domkap. d. 26 Apr. 1716.

men ingen ny deras like framstod; om icke biskop Lund, tjenstgörande först i Wiborg och sedermera i Wexiö. Likgilligheten och oordningarna hade också vid slutet af Karl den tolfte regering betydligt tillväxt. Ar 1718 skickade högste ombudsmannen Lejonstedt till alla domkapitel en skrifvelse, hvori påstods, att *presterskapet, och serdeles det lägre, begynte förakta boken, vårdslösa Gudstjensten och i stället söka dåligt sällskap samt suppa, svärja, slåss, o. s. v.* ¹⁾ Då Karl samma år skulle inrätta sina krouobrännerier, tillät han äfven prester att sådana öfvertaga.

Drag af egennytta hos åtskilliga ständets medlemmar omtalas ock; t. ex., att de vid gerdernas utgörande visade mycken motsträfvighet; ²⁾ att de vid den nya krigsgerdsförordningens tillämpning uppgåfvo sina inkomster alltför lågt; — att de af sockelboarna fordrade mer än lagligt var; — att de ännu försvarade det gamla bruket af långa sorgetåg efter hvarje alliden person. ³⁾ Presterna ville nämligen bibehålla dessa högtidligheter, vare sig af kärlek för fordna seder, eller af begär till ökade sportler. Folket deremot började önska blott enkla jordfästningar enligt handboken. Detta sednare blef då, dels i tryckta skrifter, dels från Stockholms predikstolar utmåladt som suöpligt, okristligt och jemuförligt med Jeremiæ beskrifning ⁴⁾ på sydarens hädanfärd; der det heter: *man skall icke begråta honom, sägande: ack broder! ack syster! utan han skall lik en åsna begrafsven varda, släpad och utkastad för porten i Jerusalem.* Rådet ogillade detta presternas beteende och gaf dem en all-

¹⁾ Link. Ark. Eccl. Handl. Fol. V. Lejonstedts bref till Domkap. d. 22 Nov. 1718.

²⁾ Rådsprot. d. 15 Sept. 1704.

³⁾ Se 13. 142.

⁴⁾ Se 22. kap. 18.

varlig skrapa, hvilken sedermera af konungen förnyades. ¹⁾

Karl den tolfte ²⁾ liksom Karl den elfte och Gustaf Adolf ³⁾ påbjöd bestämda tiondesättningar emellan presterskapet och församlingarna för att sålunda afskaffa det förhatliga räknandet på åkern. Men denna förordning utkom ej förr. än sista året af konungens lefnad.

Karl ådagalade under sina första regeringsår en viss skonsamhet mot olika trosbekännare. Några nitälskande prester ville 1698 truga ingermanländningar och ester till lutherska läran; men konungen ogillade tvånget; och året derpå tillät han katolska arbetare nedsätta sig i Bremen och Verden. Men sedermera och under ären 1700 till 1710 inföll ett tidskifte af annan art. Karl begynte att, liksom fadren, betrakta sig som lutherska kyrkans målsman, och som sådan förpligtad att främja dess bästa och vaka öfver dess renlärighet. Han sökte fördenskull beskydda utrikes lutheraner, och förtöjlde de som kättare ansedda pietisterna, hvarom mera framdeles. Nu befallte han ock, att ingermanländningarna skulle omvändas till lutherska läran. ⁴⁾ År 1711 ville några fransmän af reformert bekännelse flytta med sina näringar och kapitaler till Gottland; men det vägrades; emedan de fordrade religionsfrihet.

Man tror dock, att efter 1710 hafva Karls åsigtter härutinnan blifvit rymligare; och detta i följe af samtal med filosofen Leibnitz, med fritänkrarna Fabrice och Grothusen och med katoliken Pontatowski; likaså genom umgäuet med turkar, judar, greker och refor-

¹⁾ Lund. Miscell.

²⁾ Link. Konsist. Prot. A. Lindelius bref till Domkap. d. 2 Apr. 1718.

³⁾ Se 18. 33.

⁴⁾ Riksark. Karls bref till rådet d. 2 Jan 1702.

merta. De judar, hvilka som borgenärer följde Karl till Sverge,ingo derstädes fri religionsöfning; måhända den första gång en sådan blifvit dem derstädes beviljad. Samma frihet lemnades ock åtskilliga från Frankrike till Stockholm år 1718 inkomna katolska näringsidkare; och dessas trosförvandt, Poniatowski, blef samma år utnämnd till guvernör öfver det protestantiska Zweibrücken. I Tyskland och Danmark firades år 1717 jubeldagen af Luthers första uppträdande. Man väntade, att så skulle ske äfven i Sverge. Karl påmindes derom, men uppsköt festen till 1721. ¹⁾ Några ord om dagens vigt blefvo väl af enskilda prester uttalade; men inga allmänna högtidligheter anställdes. Orsaken torde dock böra sökas mindre i likgiltighet än i den nöd och villervalla, som qväfvande låg öfver hela landet. Man finner, att konungen, också under sista åren, sökte upprätthålla statskyrkan och dess lagar.

Ännu herrskade mycken vidskepelse. Folket upprepade och trodde en hop hörsagor om syner, spökerier, trolldom, förbund med den onde anden, tillvaron af skogs- och bergsrå, o. s. v. Uppträden af prediksjuka föreföllo ock. Mycket ryktbar i sådant fall, och en ännu oförklarad företeelse var pigan Ester Jönsdotter från norra Åby i Skåne. Hon höll långa, gudliga tal, ofta på vers; och afsvimmade stundom flere gånger i timmen. hvarunder hon sade sig hafva varit så högt uppe i himmelen, att hon sett stjernor vid sin sida, o. s. v. Det påstås, att hon under sex, andra säga tio års tid icke förtärt någon föda; hvadan ock kroppen var så utmerglad, att hon knappt kunde röra mer än ögon och tunga. Saken väckte oerhördt uppseende bland både höga och låga, lärde och olärde: och flere skrifter derom blefvo från trycket utgifna. Swedberg påstod, att hon lefde af Guds ord. Vet-

¹⁾ Link. Ark. G. Benzelsstierna till Er. Benzelius d. 24 Mars och 47 Okt. 1717.

skapsmannen doktor Block mente ena gången, att det var bedrägeri; en annan gång, att hon måhända lifnärdes af någon verldsandens finare dock födande beståndsdel, som med luften indrogs. Konungen sjelf besökte en gång af nyfikenhet den underbara menniskan. Men slutligen försvann hon med ens. Kort derefter fick man veta orsaken; nämligen, att hon haft kärleksförbindelse med en dragon och framfödt ett barn till världen; hvarefter den profetiska förmågan alldeles upphörde. Deremot återfick hon sina kroppskrafter och gifte sig med samma dragon, hvilken Karl också gjorde till korporal.

Äfven högre och kunnigare samhällsklasser hyste mycken vidskepelse. Biskop Swedberg trodde fullt och fast, att man år 1711 hört varnande englaröster från himlen. Den lärde kyrkoherden i Klara, Isogæus, omtalade som säkert, att några soldater kunde genom häxerier åstadkomma underbara ting; t. ex. göra sig hårda, så att ingen kula, intet stål kunde genomtränga deras bud; förtrolla gevär, så att dessa antingen icke smälldes af, eller icke träffade målet; förblinda fienden och göra sig sjelfva osynliga. En officer blef af hofrätt och domkapitel dömd till döden; ty man utsåg honom öfverbevisad om förbund med den onde anden, o. s. v. Några bland de många profetiorna om Karl den tolfte hafva vi redan omtalat. Doktor Block sökte genom flere skrifter utrota vidskepligheten. Men mot honom talade ännu det allmänna tänkesättet, och som stjerntyderiets försvarare uppträdde till och med Urban Iljärne, hvilken dock i sin ungdom fört förnuflets talan mot trolldom och öfvertro. Den lärde biskop Rhyzelius mente, år 1716, att norrsken bebadade stora politiska hvälfvingar. ¹⁾

Vi minnas, huru under Karl den elftes tid svenska nyhyggrarna i Norra Amerika erhöilo understöd

¹⁾ Link. Ark. Rhyzelius till Er. Benzelius den 8 Mars 1716.

och lutherska prester. Detta förtgick under Karl den tolfte's hela regering: ehuru kriget medtog tillgångarna så, att föga penningehjelp kunde sändas. Det amerikanskt-svenska kyrko-samfundet bibehöll sig likväl; men ingick förening med dervarande församlingar af den engelska biskopliga bekännelsen, så att de ofta begagnade samma tempel, och nära nog samma Guds-tjenst. Några ville betrakta det som ett bevis på vacklande öfvertygelse; andra, som ett bevis på kristlig fördragsamhet. Företeelsen väckte uppseende. Det var med anledning häraf, som engelska presterskapet och svenska i London varande sändebudet Karl Gyllenborg föreslogo, att de båda kyrkorna, den svensk-lutherska och engelsk-biskopliga, borde, så vidt möjligt, förenas, för att kunna motstå de påfiskas återgångsförsök. ¹⁾ Men de flesta svenskar, som härom rådfrågades, gäfvo afstyrkande svar. Landets nöd, konungens främtälle och den derpå följande statshvälfningen ryckte ock allmänna uppmärksamheten till helt andra föremål.

Det var under Karl den elfte's tid, som pietismen började uppträda. Katolikerna hade drifvit läran om människans förmåga af goda gerningar så långt, att de påstodo, det helgonen förrättat sådana både flere och större än, som behöfdes för deras egen salighet; — vidare att öfverskottet af dessa goda gerningar tillfallit kyrkan; — och slutligen att delar af detta öfverskott kunde säljas åt dem, som sådant begärde. På dessa åsigter grundades läran om allat; nämligen, att kyrkan kunde för penningar sälja syndernas förlåtelse. Det var sistnämnde missbruk, som uppretade allmänna tänkesättet, och blef förnämsta driffjedern till Luthers uppträdande. Hans angrepp mot allatskrämmeriet rigtades ock mot de läror, på hvilka man det samma grundat, således ock mot den om gerningarnas

¹⁾ Link. Domkap. Ark. K. Gyllenborg till Domkap. d. 29 Jan. 1718.

saliggörande kraft. Han påstod denna vara obiblisk, och att tvärtom saligheten berodde blott af den tro, hvarmed det uppenbarade ordet och Frälsarens förtjenst omfattades. Under första århundradet efter Luthers död blef sistnämnde åsigt af många dritven ända derhän, att man tycktes lägga föga vikt på gerningarna, endast menniskan hade tron, en fullständig kännedom af och en fast förtröstan på den antagna försoningslärans alla punkter. Renlärigheten blef viktigare än renlefnaden. Också hade mångenstädes i Tysklands lutherska länder ett stort sedeförderf iurotat sig bland både furstar och folk, och det utan att blifva med tillbörligt allvar af presterskapet bestraffadt.

Häremot uppträdde under sednare hälften af 1600-talet tyskarna Spener och Francke, tvänne män i hög grad utmärkta genom lefvande Gudsfruktan, stark rättskänsla, varm människokärlek och lågande nit. De satte ej så mycket värde på trosbekännelsens fullständighet i alla punkter, som ej mer på hjertats och lefvernets fromhet: fästade sig mindre vid de vetenskapliga spetsfinndigheter, medelst hvilka man ville bevisa lutherska lärans sanning; än vid de gerningar, som bevisade, att samma lära mäktade hos sina bekännare verka sann kärlek till Gud och nästan. Det hör ej hit att teckna den herrliga tafflan af dessa båda lärares lif och verksamhet. Men för den ovanliga fromhet, som framlyste i deras andaktsöfningar och hela lefverne, erhöillo de och deras anhängare namnet *pietister*. De fingo snart motståndare af hvarjehanda art. Somliga voro af vana och öfvertygelse fästade vid de gamla åsigtterna och hade efter bästa förmåga sökt, enligt dem, främja Guds rike. Dessa kunde svårligen vänja sig vid den nya uppfattningen af läran; än mindre med likgillighet höra förkastelsesdomar öfver hvad länge utgjort föremål för deras egen tro och ledning för deras egen verksamhet. Andra voro för tröga och beqvämliga att taga kännedom af de nya åsigtterna, än mer att följa dessas föreskrifter om

större andakt och kristligare ut. Andra blefvo afundsjuka öfver den utmärkelse och den kärlek, de nya och nitiske predikanterna förvärfvade. En stor skara personer af alla klasser ogillade pietisterna såsom skrymtare eller svärmare, och hyllade det vanliga presterskapet, hvilket, tyckte man, tog saken mera lugnt och förståndigt. Mest skadades dock pietismen genom sina egna öfverdrifter. Många dess anhängare hördes med bitterhet fördöma lärdom, vetenskaper, sköna konster, orgelmusik, verldsligt umgängeslif samt äfven det måttligaste begagnandet af i sig sjelf oskyldiga nöjen, t. ex. spel och dans. Ett ofta sorgset och nedslaget utseende ådrog dem namn af *hufvudhängare* och *hycklare*, och under deras ytre ödmjukhet ville man upptäcka å ena sidan mycket andeligt högmod och å den andra ett okristligt fördömande af andra sidans män. De skilda åsigterna uttrycktes stundom på följande sätt. Pietisterna sade: *den, som lefver fromt, han har den rätta tron.*¹⁾ Den lutherska statskyrkan svarade: *ingen lefver fromt, som ej har den rätta tron.*²⁾ Båda sidornas aktningvärdaste män omfattade dock i verkligheten både tron och gerningarna, ehuru i partiifvern talande mest hvar om sin sida. Så fortgick tvisten länge nog. Som vanligt funnos inom båda partierna mycket både godt och ondt, många både ädla och oädla kämpar. Ötvifvelaktigt var dock det mesta goda på pietisternas sida, och det var just detta, som också slutligen arbetade sig fram och wer och mer sammansmälte med den tidens lutherska be-känneelse.

I Sverge var pietismen icke af omständigheterna så påkallad, som i Tyskland. Inom svensk-lutherska kyrkan hade från början förefunnits en viss benägenhet för de åsigter, enligt hvilka Melancthon mildrade det

1) Ubi pie vivitur, ibi bene creditur.

2) Non pie vivitur, ubi non bene creditur.

stränga fördömandet af gerningarnas värde, som stundom undföll Luther under striden mot allaten. År 1663 sökte man väl genom antagande af Formula Concordia att fastbinda Sverge vid de strängare lutherska åsigtterna; men spåren efter Melancthon kunde ej helt och hållet utplånas. Lefnadssättet inom hof och högre samhällsklasser hade ock, i synnerhet under Karl den elftes tid, varit mycket renare än i Tyskland. Svenska församlingens dåvarande ledare, Carlberg, Geze-lierna, Pontinus, Spegel, Swedberg, m. fl., hade derjemte både åt sig och åt sin kyrka förvärfvat en be-tryggande aktning. I både Karl den elftes och Swed-bergs lynnen låg dessutom en afgjord riktning till verklighet, verkställighet, således ock till gerningarna. ¹⁾ I de kyrkoböcker, som under deras tid antogos, före-kommo ock flere medlande åsikter och uttryck; ställen der gerningarnas vigt och värde öppet uttalades. Swedberg plögade ock tadla dem, som *höllo sig blott till Stor Tron, d. v. s. till första och andra arti-keln; men ej ville veta af den tredje om helgelsen och ett heligt lefverne*. Speners ifraude mot det ensidiga trospredikandet var således i Sverge icke så påkalladt, som mångenstädes. Men här, liksom allestädes, be-höfde både tron och helgelsen att ytterligare inskräpas. Pietismen började också intränga redan under Karl den elftes tid. Denne konung var visserligen en varmt Gudfruktig herre; men hans envålds- och ordnings-sinne kunde ej lida en Gudstjenst på annat sätt, än det han sjelf föreskrifvit. Liksom knektarna på öf-ningsfältet, skulle folket i kyrkorna dyrka Gud efter det reglemente, den handbok, konungen med så myc-ket besvär och efter sitt bästa samvete låtit utarbete. När han och kyrkan tillsatt prester i församlingarna, ville han ej veta af några fria, sjelfskapade lärare; och förutsåg af dem endast oro och villervalla. År 1694 utgaf han ock en sträng förordning mot piети-

¹⁾ Se 18. 38.

sterna och deras enskilda andakts-sammankomster. Det var en förelöpare till konventikel-plakatet. Men bemödandet blef fåfängt, i synnerhet under Karl den tolfte krig, då den oupphörligt stigande nöden än mer stämde sinnena för allvar och andakt. Pietismen grep också mer och mer omkring sig. Striden fördes ungefär på samma sätt, som i Tyskland; dock med mindre häftighet. På pietismens sida uppträdde visserligen flere redliga och aktuingsvärda män; dock ingen, som hade nog anda och gåfvor att kunna med framgång kämpa mot statskyrkans ledare, en Spegel, eller Swedberg. Tvärtom; flere bland de mest framstående pietisterna, t. ex. Schæfer, Ulhegins, Ulstadius, förföllo till öfverdrifter, bitterhet, svärmerier, stundom till uppenbara galenskaper och verkliga brott, med hvilket allt de nedsatte icke blott sig sjelfva utan ock den lära, de förfäktade. Allmänheten fästade fördenskuil mindre vigt vid deras försäkningar, att t. ex. den dåvarande svenska församlingen var en satanisk inrättning, dess presterskap en satanisk skara, den offentliga Gudstjensten och kyrkogången ett afguderii, o. s. v. Statskyrkans seger lättades ock genom dess fienders oenighet. Läsaren känner från det föregående Schonheit, ¹⁾ och huru denne satte allt sitt salighets hopp på Kristi förtjenst. Också han hatade statskyrkan: men om möjligt pietisterna än mer, och beskref deras så kallade *fariseiska anlete* i följande verser:

En pietist,
 En farlig krist:
 Utvertes skön som marmorsten:
 Invertes full med dödass ben.
 Med mycket fasta, mycket be
 Han dölja vill sin farisè.

¹⁾ Se 22. 196—198.

Men Kristi död, förtjenst och sår
 Afskär han platt för Kristi får;
 Och vill med yttre helighet
 Förvärfva sig sin salighet.

— — — — —

Han presterna fördömer platt,
 Fast Kristus sjelf har dem insatt.
 Han håller ock den satsen bäst,
 Att hvar en är sin egen prest;
 Ogillar så all kyrkogång,
 Musik med orgel och med sång. ¹⁾

O. S. V.

Hvilka fel än hos pietismen förefunnos, i svenska kyrkan har den dock infört mera lif och i predikningarna en varmare anda, hvartill biskop Gezelius d. y. skall hafva mycket bidragit. Huru åsigten inträngde bland de svenska i Ryssland varande fångarna, skall framdeles omtalas.

Karl den tolfte visade mot pietisterna mycken obenägenhet. Orsakerna voro flere; t. ex. den stränga statskyrklighet, den vördnad för Luthers lära, i hvilka han blifvit uppfostrad: — den häfdvunna åsigten, att Sverges konung skulle vara lutherska bekännelsens förnämsta stöd; — de råd, som gäfvos af Piper, Hermelin och af general-superintendenten i Pommern, den antipietistiske Mayer; en, ehuru häftig, dock i många hänseenden nitisk och aktningvärd man. Ännu en orsak till missnöjet kan anas. Karls beständiga krig och obenägenhet för fred i förening med hans stränga förordningar mot pietisterna verkade hos dem en motvilja, som ej alltid kunde döljas. Vi känna uppträdet

¹⁾ Presteståndets Ark. Ecclesiast. handl.

med Dippel år 1707. ¹⁾ En annan pietist, Laurbech, predikade redan 1706 mot konungens åtgärder. Partiet tyckes äfven hafva som anhängare velat räkna prosten Boëthius, hvars hårda yttranden mot Karl den tolfte vi framdeles skola omtala. Naturligtvis har detta hos konungen alstrat samma tänkesätt tillbaka. Gång på gång utfärdades förbud mot pietistiska böcker, lärare och sammankomster. Det hände till och med, att Karl sjelf hos sina hofpredikanter anmärkte och tadlade uttryck af sådan riktning. År 1706 utfärdade han en förordning, i hvilken stadgades, att de, som *afföllo från statskyrkan, skulle, främlingarna landförvisas, undersåtrarna afsättas, eller efter omständigheterna än hårdare straffas. Ingen student skulle få resa utrikes, som icke tillförene aflaggt bestämd och rentlärig trosbekännelse. Främmande högsolor, anstuckna af pietism,ingo icke besökas. Vid hemkomsten skulle härom företes giltiga bevis, utan hvilka ingen slags befordran kunde erhållas.* Längre fram på samma år kom den nyss omtalade Francke till Altranstadt, för att utverka mildring; men förgäfvos. ²⁾ Karls ovilja var någon gång större än andra domares. En kyrkoherde Krüger blef, på befallning, ³⁾ af Riga konsistorium anklagad för villomeningar och med stränghet dömd; men sedermera af en andlig kommissjon i något frikänd, i annat mildare behandlad. Häruti instämde ock rådet, ⁴⁾ hvaräst i synnerhet Gyldenstolpe talade för varsammare åtgärder. Men konungen berömde konsistorii stränghet och befallde, att Krüger

¹⁾ Se **22**. 339.

²⁾ Enligt Rådsprot. d. 7 Maj 1707 har dock assessor Wolcker i Stockholm sagt, att konungen vid den tiden läst och gillat en pietistisk bok.

³⁾ Brokind. Karls bref till rådet d. 9 Juni och 20 Sept. 1704.

⁴⁾ Fr. min. br. d. 10 Aug. 1708.

skulle afsättas, och rådet och den andliga domstolen skrapas. 1) År 1709 blefvo åter tvänne prester afsatta för pietism. Sednare åtgärder af den hemma-
varande regeringen voro mildare; men efter konungens återkomst nedsattes en nämnd att omigen undersöka förhållandena, då äfven den ryktbare professor Folcher blef i Februari 1718 afsatt. En, chern obestyrkt, så-
gen påstår dock, att under fälttåget i Norge (1716? 1718?), då en prest från predikstolen utfor med bit-
terhet mot pietisterna, har Karl blifvit förtörnad och sagt, det presten »fore med lögn och drafvel» och al-
drig mer skulle få predika för hofvet.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

UNDERVISNINGSVERKEN

ledo mycket, icke blott genom brist på tillsyn, medel och personer, utan ock genom gerder, utskrifningar och flender.

Med undantag af Uppsala och till en del Lund blefvo alla högskolorna efter några års tvinsot upplösta och för tillfället satta ur verksamhet. Äfven säng-
gäddinnorna sågo de flesta sina boningar förvandlade till ödeshemman.

Denna olycka träffade först liffländska högskolan, hvilken under Karl den elftes tid åter förleades till Dorpt. 2) Men de många dervarande svenska profes-
sorerna och deras hustrur tänkte med bäfvan på ryska grannskapet, och anhöllo om akademiens flyttning till Pernan, fastän sistnämnde ort var fattigare och

1) Rådsprot. d. 16 Mars 1708.

2) N:o 41.

anslagen mindre. Deras önskan glek i verkställighet år 1698. Den nya högskolan hann likväl aldrig komma till stadga. Kriget och ryssarnas härjningar oroadе sinnena och vilda ostraffade student-upplåg störde ordningen. Efter nederlaget vid Pultava förutsåg man, att Isaren snart skulle bortfaga alla östanhafsländerna. Redan i September 1709 begärde många professorer tillåtelse att få återvända till fäderneslandet; men rådet vägrade.¹⁾ Under senhösten samma år, och än mer under följande vår inträffade dock, hvad man befarat, nämligen, att ryssarna öfversvämmade landet. Då rymde de flesta högskolans ämbetsmän öfver till Sverge, medförande läroverkets boksamling och prydnader. Undervisnings-anstalten var upplöst, och Lifflands ungdom i saknad af hvarje tillfälle till högre bildning.

Åbo högskola var den andra i ordningen, som träffades af samma öde. Den kämpade länge mot de svårigheter, kriget och ryssarnas grannskap förorsakade. Redan från året 1702 blefvo studenterna öfvade i vapen för att kunna möta befarade infall; och 1706 steg oron så högt, att man föreslog hofrättens flyttande från Åbo till Österbotten. Bland till läroverket anslagna hemman voro år 1708 ej mindre än 60 utblottade ända derhän, att de icke gifvo någon afkastning. År 1710, när ryssarna eröbrade Wiborg, blefvo i Åbo till soldater eller befäl tagna en hop sådana studenter och djeknar, som visade mindre anlag för studier.²⁾ Äfven de andra uppbådades till vapenöfning, och professorerna talade med sorg om den råhet, det barbari, som skulle utbredas öfver landet genom förlusten af de unga män, som voro ämnade att med sina kunskaper och sin bildning derstädes sprida ljus och upprätthålla ordning. År 1713 inträffade änd-

¹⁾ Rådsprot d 7 Sept. 1709.

²⁾ Se **21**. 447

teligen den länge förutsedda olyckan. Ryssarna kommo kusten utefter framtågande mot Åbo. Högskolans lärare flydde till Sverge, hvarigenom också detta undervisningsverk tillintetgjordes, och Finland öfverlemnades åt samma mörker och okunnighet som Liffland. Tjuguåtta studenter hade dock kommit öfver till Uppland, der de skyddades och underhöllas af biskop Gezelius, sålänge denne förmådde. Efter att hafva i Uppsala ökat och utbildat sina kunskaper, blefvo de den plantskola, från hvilken Finland sedermera hämtade sina förnämsta ämbetsmän. Rysska guvernören öfver nämnde landsort, furst Galitzin, sökte väl ordna ett mindre läroverk; men kunde föga uträtta. Högskolans inkomster och gods blefvo under kriget så förskingrade och förstörda, att också efter freden många år åtgingo, innan verket hann omigen ordnas, och hemmanen så bebyggas, att de lemnade någon behållning.

Greifswald var den tredje svenska högskola, som föll i fiendehand. Det skedde år 1715 och sedan läroverket länge lidit af ungefär samma olägenheter, som de andra.

Lunds högskola var nära att dela samma öde. I början upprätthölls den af tre utmärkta män, sin kansler, Nils Gyldenstolpe, sin prokansler, biskop Stenchius, och en sin lärare, professor Anders Rydelius. Men å andra sidor fick inrättningen att kämpa mot många svårigheter. Från 1709 till 1713 egde det ingen laglig kansler eller högste styresman. När danskarna år 1709 öfversvämmade Skåne, blef högskolan för tillfället upplöst. År 1711 nedbrann en del af staden, och pesten härjade det öfriga jemte hela landsorten. Under loppet af 1712 och en del af 1713 var fördenskull lärosätet i det närmaste öfvergifvet; måhända också af fruktan för danska landstigningar. År 1714 kom det åter i gång, förnämligast genom Rydelius. År 1716 om vintern befallte konungen, att konsistorium skulle anställa en mönstring med alla

studenterna, och att de, som befunnos vara af trög fattnugsåfva eller oordentliga seder, skulle tagas till lifgardister. Ungdomen höll på att göra uppror, och kunde blott genom Rydelii anseende lugnas.

I September 1716 valde konungen Lund till hög-
 kvarter. Dit strömmade alltså en mängd ämbetsmän
 och resande. Lefnadspriset uppjagades och rum och
 sängkläder upptogs. Vid höstterminens början fingo
 de flesta ankommande studenterna resa hem igen.
 Inqvarteringen blef deremot så stark, att många pro-
 fessorer måste afstå sina enskilda arbetsrum. Ersätt-
 ning gafs dock ej, och lönerna utföllo hädanefter blott
 i mynt-tecken eller lönings-sedlar. En del af den åt
 högskolan anslagna spannemålen blef ock tagen till
 härens magasiner, för att sedermera betalas efter det
 pris, kronan åsatte. ¹⁾ Emellan åren 1706 och 1719
 blef ingen magister-promotion hållen. Åren 1717 och
 1718 tyckas dock flere lärjungar hafva infunnit sig
 och erhållit understöd; dock berättas i Augusti 1717,
 att till det högsta blott 12 studenter kunnat få rum
 inne i staden; och att ingen professor hade på ett
 helt års tid hållit mer än 10 föreläsningar. Deremot
 måste nämnde herrar ofta, några säga hvar fjortonde
 dag, anställa offentliga tal- eller disputationsofningar,
 af hvilka Karl hade så mycket nöje, att han nästan
 alltid iafann sig bland åhörarna.

Uppsala högskola var den enda, som fortgick oaf-
 brutet; ehuru lidande genom pest samt genom pen-
 ninge- och folkbrist. Utskrifningen skärptes onpphör-
 ligt, i synnerhet 1718, då professorerna klagade, att
 de snart nödgades sjelfva hugga sin ved. Deras löner
 liksom studenternas stipendier blefvo ock under sista
 åren utbetalda i mynt-tecken. Det vetenskapliga lifvet
 forlfor dock länge oförminskadt; om man nämligen får

¹⁾ Lunds Konsist Akadem. Prot. Septemb. — Nov.
 1716.

döma efter antalet af utgifna skrifter. ¹⁾ Orsaken torde till en del hafva varit den, att till Uppsala strömmade under dessa år studenter äfven från de trakter, som eljest plägade besöka Lund, Åbo, Greifswald eller Pernau.

För samma svårigheter, som akademierna, voro, i synnerhet under konungens sista år, äfven skolor och gymnasier utsatta; och än mer anstalterna för allmogens bildning, emedan man här utskref till krigstjänst icke blott lärjungarna utan ock deras lärare, klockare och landtskolmästare. Karl den elftes bemödanden för svenska allmogens bildning voro på väg att blifva tillintetgjorda.

Karl den tolfte hade för vetenskaper och lärdom mycket mer sinne och anlag än Karl den elfte. Men detta visade sig förnämligast genom den personliga oppmärksamhet han fästade vid några lärosatser och deras lösning. Med sådant sysselsatte han sig vid lediga stunder en och annan gång, och var road af att höra lärda män dylika ämnen afbandla. Om allt sådant brydde sig Karl den elfte för egen person föga. Men i fråga om undersåtrarna gällde motsatt förhållande. Han gjorde mycket, ganska mycket, för att bland folket ordna skolor samt sprida ljus och kunskaper. En för alla slags läroverk så olycklig regering som Karl den tolfte, har deremot Sverige sällan haft. Att okunnighet och råhet under den samma tilltogo, erkändes öppet. Benzelius, Swedenborg och några andra sökte underhålla det vetenskapliga lifvet. *Men, skref sistnämnde herre år 1718; men när ett helt land lutar till barbari, lär det för några enskilda blifva omöjligt att kunskaper och bildning upprätthålla.*

¹⁾ Uppsal. Gahms samlingar. Förteckning från Uppsala tryckeri utkomna skrifter 1670—1800.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

VETENSKAPERNAS TILLSTAND

var och måste vara föga lugnande. Berättadt är, huru landets högsta bildnings-anstalter råkade i förfall. Några serskilda åtgärder till främjande af lärdom och kunskaper blefvo blott sällan vidtagna. Bland sådana räkna vi, när från Bender några svenskar flugo på konungens bekostnad göra en resa till österländerna. ¹⁾

År 1710 var för pestens skull högskolan i Uppsala öfvergifven. Bibliotekarien Erik Benzelius d. y. inbjöd då några professorer, Rudbeck d. y., Ruberg. Upmärks. m. bl. att på vissa tider sammanträda för att samtala om lärda ämnen. De gjorde så, och snart förenade sig med dem Polhem och Swedenborg. Detta var första upphöfvet till Uppsala *vetenskaps-societet*. Konungen fick kännedom om företaget, gillade detsamma och ordade om inrättandet af en vetenskaps-akademi; men det stannade vid blotta talet. Till och med de af Benzelius instiftade lärda mötena upphörde under Karls sista regeringsår, i anseende till den oro och nöd, som då herrskade i Uppsala liksom öfver allt.

I teologi, rätts- och statslära var nu, liksom under Karl den elftes tid, forskningens frihet bunden af det envælde, som låg tryckande öfver både kyrka och stat. De flesta vetenskapliga sinnen kastade sig derför på naturkunskaperna.

Angående *teologien*, hänvisa vi, till hvad om kyrkan sagdt är. ²⁾ Dessutom må anmärkas, att professorer i andra vetenskaper ofta flyttades till den teologiska. Man finner deraf, att denna ansågs vara den

¹⁾ Se 23. 145.

²⁾ Sid. 87.

högsta; vidare, att dess löner voro de bästa; och slutligen, att hvarje vetenskapsområde ännu var så inskränkt, att en och samma person kunde omfatta flere, och likväl i hvar och en bland dem hinna till professorlig lärdom.

I *filosofien* framstod Rydelius som en utmärkt både tänkare, och skriftställare. Hans lärobyggnad öfverensstämde med lutherska bekännelsen, hvarföre han ock fick obehindradt fortsätta sina forskningar.

I *rättsläran* utgäfvos blott några sammandrag af äldre författningar. *Statsläran* höll sig än tystare. En Uppsala-magister hade 1698 påstått, att *lydnaden för Gud berodde af conscientia certa, d. v. s. af det rätta och gudomliga samvetet; men lydnaden för öfverheten af conscientia probabilis, eller af mensklig myndighet och öfvertygelse*. Dessa läror ansågos irriga, vådliga och qväfdes.¹⁾ Andra undersökningar i sådana ämnen hördes icke af; så framt man ej vill fästa sig vid Boëthii uppsatser och några riksdagsmannas yttranden 1714.

Läkarekonsten idkades med framgång af Brömmell, Hoorn och Hjärne, samt främjades i hög grad genom Robergs arbeten i anatomien. Men under de sednare åren led äfven denna vetenskap mycken afbräck. Antalet af dess lärjungar mindskades; sjelfva Uppsala saknade män, skickliga i yrket; och till sina krigsbehof indrog Karl slutligen några löner, som voro anslagna åt provincial-läkare, samt den tullfrihet, som varit beviljad för läkemedel.²⁾

Man har från denna tid intet nytt betydligt verk hvarken i *kemi* ej heller i *ört- eller jordkunskap*, utom Strahlenbergs siberiska kartor, om hvilka mera framdeles. Dahlbergs *Suecia-verk* blef ock under ifrågava-

¹⁾ Upps. Gahms samlingar om förbjudna böcker.

²⁾ Riksark. Upphandl. Deputat. till Karl den 28 April 1718?

rande tid fulländadt.¹⁾ I öfrigt bibehöll man den gamla fördomen, att kartor vore vägvisare för floden. År 1716 förböd Karl utgifvandet af en dylik öfver Gottland.²⁾

I *mekanik* och *fysik* uppträdde Polhem och Swedenborg med sina viktiga arbeten, genom hvilka nämnde vetenskaper gjorde märkliga framsteg.

Stjerkunskapen sökte man rena från det gamla stjerntyderiet, likväl icke utan motstånd. I almanackan vidtogs dessutom följande förändring. Konung Johan den tredje hade infört nya stilen, d. v. s. den så kallade Gregorianska tideräkningen. Men denna var uppfunnen eller åtminstone först antagen af en påfve. Den blef derföre som en påfvisk villfarelse förkastad vid det lutherska återgångssträfvandet under Karl den nionde. Sedermera bibehöll Sverge den gamla stilen eller så kallade Julianska tideräkningen, oaktadt dess stora fel. En tysk lärd vid namn Vigelinus kom till nordn 1697 för att öfvertala till nya tideräkningens anlagande.³⁾ Det lyckades i Danmark; men det strängt lutherska Sverge ville ännu icke gå in på ett, som man tyckte, så katolskt bruk. År 1700 infördes i stället ett medlingsförsök. Man borttog skottdagen från Februari, i afsigt att småningom jemka gamla stilen till likhet med den nya.⁴⁾ Härmed fortsattes intill år 1712, så att under hela denna tid svenska almanackans dagar kommo ett nummer sednare än förnt; t. ex. slaget vid Pultava inföll, enligt nya stilen, den 8 Juli; enligt gamla stilen den 27 Juni; men enligt den serskilda svenska stilen den 28 Juni.⁵⁾ Lik-

¹⁾ Se 24. 45. 46

²⁾ Upps. Gahms samlingar om förbjudna böcker.

³⁾ Fr. min. br. d 46 Jan. 1697.

⁴⁾ Link Ark Bielkes memoirer om Karl den tolfte.

⁵⁾ Enligt denna sistnämnda blifva vanligtvis alla data åren

väl befanns denna tideräkning så obehväm och villande, att man år 1712 ålertog gamla stilen. ¹⁾

I *fäderneslandets historia* skulle Rudbecks åsikter gälla. De blefvo ock på fullt allvar här och der antagna och ingenstädes egentligen förkastade; ty sådant skulle hafva varit att sätta sig mot konungens vilja och fäderneslandets så kallade ära. ²⁾ Några försök till jemkning vågades dock. År 1698 t. ex. skulle i Uppsala afhandlas en disputation, i hvilken, angående läget af gamla Uppsala tempel, satsar yttrades, som voro stridande, mot hvad Rudbeck den äldre påstått. och hvad Karl den elfte tycktes hafva gillat. Den förre, mycket uppretad, ville hindra hela saken, och borttog för sådant ändamål nyckeln till det rum, der talöfningen skulle hållas. Men prokanslern och professorerna togo den tillbaka, och disputationen genomfördes. Häröfver blef Karl mycket förtörnad; och gaf en skrapa åt konsistorium. Likväl drogo sig vetenskapsmännen mer och mer tillbaka från den vidunderliga atlantiska lärobyggnaden. De följde i stället den rigtning, som utgick från antiqvitets-kollegium, och som redan under Karl den elftes tid framkallat flere värderika arbeten. ³⁾ I synnerhet under Karl den tolfte's första år utgåfvos några äldre, för våra häfder högst viktiga arbeten; t. ex. Sturlesons Heimkringla, Messenii historia, och samlingar gjordes af Spegel, Benzelius, Palmköld och af Peringsköld d. ä. Det var genom dylika verk, som antiqvitets-kollegium under Karlarnas, den elftes och tolfte's tid, möjliggjorde en framtida egentlig historia, samt beredde väg för den svenska häfdateckningens fader, Dalin. För närvarande

¹⁾ 1700—1714 beräknade i svenska skrifver och öfven i förhanden varande verk.

¹⁾ Se 25. 29.

²⁾ Se 20. 475—477.

³⁾ Se 20. 52.

kunde en sådan man icke uppträda; också dertöre, att envälde och trycktvång bundo pennan. Se här ett exempel, huru långt man i den vägen gick! Professor Törner hade i en disputation omförmält, *huru de gamla götarnas medfödda krigs- och herrsklystnad dref dem till världens aflägsnaste nejder*. Mahända anade man häruti någon anspelning på konungens långvariga vistande i det fjerrbelägna Östern. Uppsatsen blef förbjuden såsom stridande mot de skrifter. Karl låtit utgifva för rättfärdigande af sina krig. ¹⁾ År 1706 utkom en bok, i hvilken tsar Peter erhöi titeln af majestät och berömdes för sitt uppförande mot några i hans hand fallna svenskar. Också denna skrift blef förbuden; emedan den tyktes omkollkasta, hvad här i Sverige blifvit *sagdt och tryckt, angående ryssens okristeliga förfarande mot våra der fångna landsmän.* ²⁾

Vid denna tid började i Sverige nedskrifvas så kallade memoirer, d. v. s. anteckningar gjorda af krigare, stats- eller vetenskapsmän, rörande hvad märkligt, under deras tid förefallit, hvilka uppsatser dock först många år efteråt blefvo genom trycket offentliggjorda. Samtiden deremot öfversvämmades af partiskrifter; å ena sidan högljudda lofsånger öfver, och å den andra bittra utländska smädeskrifter mot Karl den tolfte; de förra öfvervägande i början, de sednare mot slutet af hans regering.

Omkring 1699 tillämnades en historia öfver Karl den elfte, lika med Pufendorfs öfver Karl den tionde; men kriget uppslukade medlen och hindrade arbetet.

Språk-kunskapen fortgick ungefär i samma riktning, som under Karl den elftes tid; dock med mindre fart. Någon gång på hebreiska, oftare på grekiska, men esomoftast på latin höllos tal och skrefvos ver-

¹⁾ Upps. Gahms saml. om förbjudna böcker.

²⁾ Upps. Gahms saml. om förbjudna böcker.

ser af stor förträfflighet. Ännu till en tid lefde och sjöngo Upmæck, Hermelin och Stobæus, ¹⁾ och med dem instämde nu en fänrik Lithon och den äfventyrlige Rönnow. De lefvande tungomålen voro jemnförelsevis föga kända. Någon egentlig språkforskning hördes ej heller af; utom att Olof Rudbeck d. y. skref ett verk i tio tjocka band, till bevis för likheten mellan lappska och hebreiska, götiska och kinesiska, och till försvar för en hop af fadrens atlantiska sätser. Verket blef aldrig tryckt, och hvarken samtid eller efterverld har tagit närmare kunskaap om dess innehåll.

I afseende på *modersmålet* inträffade en vigtig brytning. Swedberg ville i någon mån bibehålla eller återinföra medel-svenskans stafsätt och ordböjningar, sådana dessa i första bibel-öfversättningen begagnades. Men Hjärne uppstod till försvar för de enklare former, hvilka sedermera utbildat sig. Efter långa och häftiga tvister gick Hjärnes åsigt segrande ur striden, och medel-svenskan måste vika undan. Först sedan språket sålunda vunnit stadga, var det, som Sverige kunde få och äfven genom Dalin fick en högre och mer utbildad vitterhet.

I både tal och bref begagnade Karl sjelf en hop fransyska ord, och det fömligen onödigt; men i offentliga lifvet var han mycket angelägen om modersmålets renhet. För de nya sysslor, han skapade, skapade han ock nya inhemska titlar, t. ex. *Ombudsråd*, *Högste-Ombudsman*, *Posthållare* o. s. v., och sitt kansli befallde han att, så mycket som möjligt, undvika främmande ord. Gyldenstolpe, Horn och Hjärne sägas ock hafva 1707 ingått en förening till främjande af modersmålets renhet. Men vid språkets dåvarande låga ståndpunkt, tyckes det hafva varit omöjligt att umbära främmande ord. Sextonhondratalets hastigt uppblom-

¹⁾ Se **II**, 53.

strande undervisningsverk och svenskarnas då företagna många resor i främmande land gäfvö dem tvärhastigt en sådan mängd nya begrepp, att språket leke hann följa med och bilda ett tillräckligt antal motsvarande ord. Men man sträfvade ditat. Vid lärda högtider vågade man omigen ¹⁾ att då och då använda landets tungomål, t. ex. när professor Rudén år 1702 firade konungens födelsedag, och fann passande, att

Vår svenska konungs lof en svensk på svenska
qväder.

Skaldekonsten fortgick på de banor, som blifvit öppnade af Arrhenius, Dahlstierna, Lucidor och Spegel. ²⁾ I deras spår framgingo nu Frese, Holmström, Runius, bröderna Gyllenborg samt fru Breaner; ingendera dock med den lycka, som Arrhenius och Spegel. Man märker ock en viss dragning från den hittills rådande tyska och italienska vitterheten till den fransyska, hvilken just då haft ett tidevarf, så lysande, att det tilldrog sig hela det bildade Europas beundran. Platta rimmare fingö vid denna tid en skarp häcklare i Samuel Triewald, stamfadern för Sverges lärda granskning. Genom allt detta förbereddes det längre fram uppbloomstrande dalinska tidevarfvat. För öfrigt var det i synnerhet konungens mod och bragder, som lifvade skalderna; första åren till högstämndt jubel, sedermera till sånger, vextande mellan mod och miss-tröstan, mellan hopp om segrar och längtan efter fred; hvilka dock slutligen under de tre sista åren bortdögo i förtvillans tystnad.

Tonkonsten främjades så till vida, att 1698 blef i Uppsala ett musikaliskt kapell upprättadt, men om dess inflytande på folket finnes ingenting nämndt.

¹⁾ Se **II**, 55.

²⁾ Se **II**, 57, 58.

Trummor, trumpeter och kulornas hvinande utgjorde i sjelfva verket Karl den tolfte musik.

För de *bildande konsterna* syntes konungen hafva ärfvt moderns och farmoderns tycke. Han sysselsatte sig i början gerna med dylika föremål och bemsände under första krigsåren ett och annat konstverk. Men inom kort tillryckte sig kriget både tankarna och medlen, så hos honom som hos undersåtrarna. Få voro snart de, som hade råd att köpa en tallå, en bildstod. Några konstnärer från Karl den elfte tid, t. ex. Lemke och Avelen, stannade i landet kvar, dock under tryckande omständigheter. Många Ehrenstrahls och Karlstens lärjungar lemnade deremot Sverige, för att i främmande land söka utveckling och utkomst. Under Karls sista år blef dock den skicklige myntpräglaren Hedlinger af Görtz inkallad. Men ingen bildhuggare uppträdde; intet nytt verk af skön byggnadskonst uppstod. Arbetet på Stockholms stott förlamades mer och mer, tills det slutligen afstannade. Ungefär så gick det ock med återuppförandet af Uppsala år 1702 nedbrända domkyrka, hvilken aldrig återvann sin förra skönhet. Deremot började Polhem att under Karls sista år anlägga dockan i Karlskrona och slussar vid Trollhättan, om hvilka verk mera framdeles.

Den kungliga *boksamlingen* hade till stor del blifvit förstörd vid slottsbranden 1697. Dess tillgångar ökades genom årliga statsanslag samt genom gåfvor af Sparwenfeldt; dock mest derigenom, att liffländska högskolans bokförråd flyttades undan ryssarna till Sverige och sedermera med det kongliga förenades. Om de andra är iugenting märkligt att förtälja.

Tryckfrihet fanns lika litet nu som under företrädaren. Några gånger visade dock Karl den tolfte härutinnan ett storsinnadt tänkesätt. I Sachsen 1706 brydde han sig icke om att straffa några herrar, som derstädes hade till hans förklenande utgifvit tidningar

och böcker.¹⁾ Under sista åren fälldes stundom bittra ord öfver hans stadgar, rörande mynt-väsendet. Sådana uttryck blefvo en gång till honom framburna. *Men männe dessa klaffare ändå icke lyda samma förordningarna?* frågade Karl. — *Jo,* svarade berättaren. *Konungen gennälte då: när undersåtrarna blott lyda hvad jag befäller: må de gerna säga, hvad dem behagar.* Man omtalade en annan gång, huru en person blifvit häktad för oanständiga skrifter mot några statens ämbetsmän. *Släpp honom lös,* sade konungen, *vi hafva lust att höra, hvad han har att säga om oss sjelfra.* — Andra drag visa dock andra åsigtter. Under fälttågen var det officerarna förbjudet att i bref till Sverge utförligt beskrifva tilldragelserna vid hären.²⁾ Upptrådet med Hylteén är redan omtaladt.³⁾ Censors-ämbetet förklarades ganska viktigt. Också blefvo många böcker och disputationer förbudna; icke blott politiska och pietistiska, utan ock af rent vetenskapligt innehåll, såsom vi redan visat.⁴⁾ Böcker och skrifter af bittrare innehåll. t. ex. Boëthii, Patkulls och Schonheits, blefvo offentligen brända. Tidningarna fortforo naturligtvis att vara af samma obetydliga innehåll, som under förra regeringen.⁵⁾

¹⁾ Se 21. 330.

²⁾ Dansk. oeh Fr. min. br. på många ställen.

³⁾ Se 23. 27.

⁴⁾ Se sid. 108.

⁵⁾ Se 18 66.

TJOGONDE FJERDE KAPITLET.

LANDFÖRSVARET.

Vid Karl den elftes död återstod ännu något af indelningsverkets ordnande; ¹⁾ men under Karl den tolftes tid blef för krigets skull dervid föga gjort. Inrättningen, äfven om den varit fullständig, kunde likväl icke på långt när uppställa så mycket manskap, som för det stora kriget fordrades. Vi hafva också berättat, huru konungen befallde sina undersåfvar att öfver indelningsverket anskaffa ståndsdragoner samt fördubblings- och tre- och femmännings-regementen, trossdrängar, m. m.: likaså de många ödeshemman, den folkbrist, de stegrade soldatlegor, som deraf förorsakades; detta redan före 1710 ²⁾ Samma åtgärder fortforo allt framgent och förorsakade samma svårigheter i ständig tillväxt. När krigskollegium och rådet icke mäktade på vanlig väg besegra svårigheterna så fort och fullständigt, som Karl önskade, sökte han vinna sitt mål på annat sätt. Åt hvar och en bland defensions-kommissionens, rådsherrar uppdrogs af sådan orsak ansvaret för ett eller flere regementen. Så skulle framkallas ett täflande nit vid dessas uppsättande och utrustning. Följden blef dels ökad afund och oenighet mellan rådsherrarna, hvilka begynte slitas om medlen och om konungens bifall; dels oreda inom den sålunda splittrade förvaltningen; dels de vanliga ämbetsmännens missnöje öfver det nya oregelbundna o-fölyttandet. Hela åtgärden tyckes ej heller halva medfört någon betydligare nytta. För att kom-

1) Se II. 11.

2) Se II. 14, 15, 118, 120.

ma ifran de band, kuekt-kontrakten alade styrelsen, ville några personer slutligen upphäfva hela indelningsverket och återinföra den gamla utskrifningen, såsom mer både enkel och gifvande. Dessa och de många andra medel, som under Karls tre sista regeringsår föreslogos eller tillgrepos, skola vi framdeles närmare beskrifva.

År 1693 steg svenska landhären till ungefär 65,000 man. År 1698 säges den hafva nedgått till 55,250. ¹⁾ Måhända genom den svara hungersnöd, som åren förut ödelaggt östra och norra delarna af riket. År 1701 och i följe af konungens nya anspråk, uppsteg den till 80,000 man. ²⁾ Bestämda sifferuppgifter äro sedermera sällsynta och stundom hvarandra motsägande. Efter 1709 sjönk dock antalet betydligt, kanske till hälften, kanske än djupare. Genom de stränga åtgärderna efter konungens hemkomst 1716, skall det hafva åter blifvit uppjagadt till 80,000, och dessa anskaffade af Sverige ensamt, emedan hela Finland samt alla både östan- och sunnanhafs-länder fallit i fiende-hand.

Högsta befälet var talrikt. År 1704 bestod det af 4 fältmarskalkar, 5 generaler, 11 general-löjtnanter och 26 general-majorer. ³⁾

Det beräknas, att under Karls krig hafva blifvit skjutna 8 generals-, 2 amirals-personer och 29 ⁴⁾ öfverstar. Antalet af de tillfånga tagna kan blott gissningsvis uppgifvas; nämligen 2 amirals- och mellan 20 och 30 generals-personer samt mellan 40 och 50 öfverstar. Angående det lägre befälet och sjelfva man-

¹⁾ Fr. min. br. L'état de Suède d. 4 Jan. 1698.

²⁾ Nämligen 54,806 fotfolk, 25,686 rytteri, summa 80,492 man.

Fr. min. br. d. 7 Apr. 1704 räknar 86,360.

³⁾ Fr. min. br. d. 4 Apr. 1704.

⁴⁾ Eller 34.

skapet är osäkerheten ännu större. Mahända hafva omkring 300,000 man utgått, men aldrig återkommit. ¹⁾

Årliga kostnaden för härens underhåll steg år 1693 till 2,431,885 dal. s. m. Den tyckes sedermera hafva bibehållit sig vid ungefär lika belopp, åtminstone intill 1715. Hvad hären dessutom under kriget erhöi från Sverige, var före 1709 mellan 1,500,000 och 3,500,000 dal. s. m. årligen. ²⁾ Denna tid lefde dock tropparna för det mesta på fiendens bekostnad. Efter Pultava-slaget föll bördan på hemlandet. År 1710 beräknades extra krigskostnaderna till 7-. ³⁾ År 1714 till 9- ⁴⁾ och år 1716 till 13 millioner, allt dal. s. m. ⁵⁾ Karls plan att fördubbla eller tredubbla soldaternas aflöning är redan omtalad. Kort derefter framkastades följande förslag. Emedan svenska hären var tillbakadrifven inom moderlandets gränser och tvungen att lefva på dess bekostnad, ansåg man vigast vara att åt hvarje regemente anvisa ett landskap eller någon del af ett sådant, inom och af hvilket tropparna skulle bekomma husrum, kläder och underhåll. Saken

¹⁾ Några uppgifva 400- andra till 600,000 man, det sednare troligen för mycket.

²⁾ Rådsprot. d. 45 Sept. 1704, då Wrede sade, att kriget 1700—1703 kostade utom staten 8,893,348 dal. s. m. Jfr. 22. 47.

³⁾ Riddarh. Ark. Sekret. Utsk. Prot. 1710. Statskommissariernas uppsats.

Summan var 7,264,004.

⁴⁾ S. st. Sekret. Utskott. Prot. 1719. Statskontorets berättelse d. 4 Febr. 1719.

Summan var 9,754,120.

⁵⁾ Riksark. Act. Histor. Forslag till staten 1716. Med krigsmagten menas kanske både den till lands och sjös; och så väl ordinarie, som extra ordinarie staten?

Summan var 13,718,242

tyckes till någon del hafva gatt i verkställighet: med hvilka följder kan enhver lätt förstå.

Ofta sysselsatte sig konungen med arbetandet af reglementet för vapenöfningarna. Man omtalar sådana mer eller mindre utförliga af 1705, 1707, 1708, 1709, och under vistandet i Bender skall han hafva låtit fullskrifva hela böcker med dylika uppsatser. Reglementet af 1705 blef berömdt och skulle anses så viktigt, så till seger bidragande, att det ej fick af främlingar meddelas; ja att sådana icke ens tillåtos bevista svenskarnas vapenöfningar; ty man befärade, att konsten kunde bortstjälas. Generalerna hördes dock leende påstå, att i de afgörande ögonblicken kunde dessa föreskrifter blott sällan iakttagas; och att det var och förblef modet och ihärdigheten, som bestämde utgången. Bland mycket annat nytt införde konungen i början af året 1709 också nya benämningar för högsta befälet, nämligen *Öfver-kommandör af arméen* och *Andre kommandör af arméen*, o. s. v. Efter Pultava-slaget rakade dessa titlar i glömska; men skulle på konungens befallning år 1717 omigen upptagas.

För att så mycket bättre kunna leda manskapet, lät Karl i många fall fördubbla kompani-officerarnas och längre fram också under-officerarnas antal.

Vid rytteriet infördes åtskilliga förbättringar. De tunga harnesken bortlades; huggvärjan blef förnämsta vapnet, och troppen begagnades mer och mer till anfall. Utan att lossa ett skott, och med långt större hastighet än förr, störtade den mot fienden, genombröt dess leder, genomborrade dess krigare och tillgrip icke sitt eldgevär förr, än längre fram under handgemänget. Drabanterna skulle alltid fäkta med värjan och lingo blott i yttersta nödfall begagna pistol eller karbin.

Första krigsåret älskade Karl företrädesvis rytteriet; men Stenbock lär redan 1701 hafva för honom ådagalaggt fetfolkets stora vikt, hvarefter Karl öfven

ät denna del af sin här egnade mycken uppmärksamhet. Den var ock lika utmärkt, som rytteriet. Utmärktast blef dock stulligen artilleriet genom de vigtiga förbättringar, Cronstedt införde, om hvilka mera framdeles. — Huru fältmättnings- och befästnings-officerares bildning genom Dahlberg förbättrades, är redan förnt omtaladt. ¹⁾ Efterträdaren, Stuart, fortgick på samma väg, hvarjemnte Karl upprättade en serskild tropp så kallade enspännare, hvilken skulle tjena ifrågavarande herrar till beläckning. Men dessa af Dahlberg och Stuart danade officerare blefvo under krigets lopp skjutna, och bildnings-anstalten för dylika tyckes hafva kommit ur verksamhet. Längre fram och under Ukräner-låget måste man hjälpa sig så godt, man kunde med personer, tagna från de vanliga regementerna. ²⁾ Under Karls sista år nödsakades man till och med att inkalla utländningar, t. ex. Fofard, Maigret och Siere. Året 1718 had konungen franska regeringen att ytterligare tillåta ett par dylika herrar ingå i Sverges tjenst. ³⁾

Härens krigareanda var högligen berömvärd. År 1700 och 1701 beskrefs den sålunda: *srenska soldaterna öfrerträffa alla andra. De ädagalägga en krigstukt, som aldrig rubbas; ett tålamod, som aldrig tröttnas; ett mod, som aldrig svigtar, och en alldeles underbar förmåga att uthärda hunger, köld, rannvård och alla möjliga försakelser. I striden äro de oemotståndliga. Vid åsynen af fienden brinna de af otålighet att honom angripa. Om faran är aldrig så stor, blott befälhafvarn ser på sina soldater och går förut, så följa de efter.* År 1708 skref en annan främling: *jag kan ej nog prisa den srenska krigaren. Han uthärdar alla möjliga mödor, framtränger genom*

¹⁾ Se 20. 12, 13.

²⁾ Se 22. 485

³⁾ Fr min. br. d. 15 Jan 1718.

otillgängliga nöjder, genomvandrar djupa moras och nöjer sig med ratten och bröd. Ingen furste i Europa kan berömma sig af sådana undersåtare. Ännu ar 1716 beskrefvos de af franska ministern ¹⁾ med följande ord: *svenskarne födus med anlag för krigsyrrket. Banden förvandlas snart till knekt, och tror orubbligen sin pligt vara att gå i döden för sin konung. Också ser man nästan aldrig någon i gamla Sverige född soldat rymma fanan eller tredskas mot befälet. Deras rana rid fattigdom, arbete och barkbröd gör dem ock känslolösa för mädor, köld och hunger, och sätter dem i stånd att kunna följa det eljest afskräcande exempel, hrarmed konungen sjelf dem föregår.* Sådan var den anda, Karl den elfte ingjutit, ²⁾ och Karl den tolfte till otrolig höjd utbildade. Han ville, att en svensk krigare aldrig skulle ens tänka på möjligheten af att vika, att draga sig tillbaka, och förbjöd, som berättadt är, inlärandet af sådana rörelser, som begagnas vid återfåg. Genom vanan att använda eldgevär så litet och blanka vapen så mycket som möjligt, återupplifvades de gamla riddartidernas personliga mod. I allt detta föregick han med eget exempel, varande en oöfverträffad urbild af ihärdighet, mod och kämpalust. En sådan konung maste blifva soldaternas afgud: och han blef det. Undrande och beundrande läto de sig af honom föras till de svåraste lidanden, de förvägnaste företag. Detta icke blott de gamla knektarna. Personer, mot sin vilja utskrifna och med vald förda till fältlägren, så snart de kommit i beröring med konungen, glömde de sitt missnöje och följde honom med hänförelse. Svenska soldaten var, som krigare betraktad, den första i världen.

Men hvem bland dessa troppar innehar främsta rummet i ärans tempel? Vi kunna ej besvara frågan:

¹⁾ Den 6 April 1716.

²⁾ Se I s. 32.

ty hvarje regemente, då det fick tillfälle dertill, ådagalade ett mod och inlade en ära, som ej kunde af något annat öfverträffas. Oftast förekomma dock bland fottfolket namnen dalkarlar, skaraborgare och uppländningar; och inom rytteriet, lifregementet till häst, lifdragonerna och Albedühls dragoner; allra mest dock lifdrabanterna. Den år 1700 företagna omskapningen af denna tropp är redan omtalad.¹⁾ likaså den förtröstan, konungen till dess krigare satte,²⁾ de otroliga bragder, han med dem utförde. Sverige är fullt af sägner om deras underbara mod och kämpadater; i synnerhet om den jettestarka Gjöutersfelt; huru han tog en kanon på armen och dermed skyldrade gevär: — huru han med sin långa huggvärja först genomborrade fienden och derpå slängde den halfdöda kroppen bakom sig öfver hufvudet; — huru han täffade med konung August i kroppsstyrka: — huru vid något dylikt tillfälle han i ett porthvalf med längfingret omfattade en i taket sittande krok och sålunda lyfte både sig och sin häst från jorden. Anförare för dessa bussar voro Arvid Horn 1700—1704, Karl Wrangel 1704—1707, Otto Wrangel 1707—1708 och Karl Gustaf Hård sedermera och intill 1716. Under krigets fortgång lifvoflere de utmärktaste inom tröppen befordrade till höga värdigheter; och man såg slutligen generaler, hvilka börjat sin bana som lifdrabanter. De öfriga, bruna af mödor och ansträngningar, fingo lifsunderhåll eller mindre kraftfordrande sysstlor. De flesta föllo i kriget och fortare, än de hunno ersättas. Vid Pultava steg dock antalet till vid pass 100, i Bender till 24, år 1719 till blott några få, hvilka vid konungens begrafning åtnjöto den hedern att också der få närmast omgifva sin älskade hjelte.

¹⁾ Se 21. 106.

²⁾ Se S. st. 159, 197.

Af ånn okända skal haf konungen efter sin återkomst till Sverige år 1716 upplösa liftrabant-troppen. I stället inrättades en så kallad *lifsquadron*, bestående af 360 man, med ungefär samma rang och tjänstgöring. För inträde deri fordrades svensk börd, stark hälsa, smärt och telfri kropp, nyktert lefnadsätt, ogift stånd, rent rykte, lust för yrket samt qvickt och hurtigt sinnelag. Ingen blef emottagen, som lärt något handtverk, ingen som var under 20 eller öfver 30 år. Denna tropp hann dock aldrig förvärfva så stort anseende som de gamla liftrabanterna. Efter konungens död blef den upplöst.

I fråga om Gudsfruktan och ordning voro i början af polska kriget svenska trupperna i hög grad utmärkta. Det sags, att manskapet uppväxt under den stränga ordning, till hvilken Karl den elfte sökte hålla sitt folk. Karl den tolfte gjorde i början likaså,¹⁾ hvadan ock hans krigare voro äfven i det hänseendet föremål för beundran och kärlek, till och med hos fienderna.²⁾ Men hatet mot August medförde också här olyckliga följder. I slutet af 1702 lossade Karl sjelf krigstuktens band och tillät, ja befälde sitt folk plundra och härja de polska byar och städer, som gynnade motpartiet.³⁾ Föreskrifterna blefvo härutinnan mer och mer blodiga,⁴⁾ och bidrogo mycket till soldaternas förvildande. *Svenskarna, sade man år 1705, svärja och plundra lika ohylligt, som andra knektar.* I Sachsen skärptes åter krigstukten.⁵⁾ Men år 1708 och under tåget genom Polen, öfvades svåra valdsamheter. Också bestodo många troppar numera icke af

¹⁾ Dock tillätos redan 1704 svåra härpingar mot ryssarna. Se 21. 436.

²⁾ Se 21. 197.

³⁾ Se 21. 249, 250.

⁴⁾ Se 21. 239, 240, 256, 273.

⁵⁾ Se 21. 340.

af födda svenskar, utan af främlingar, hvilka sökte blott äfventyr, rof och plundring. I det var också nu, som det nya bruket infördes att låta öfverstarna efter eget behag inqvartera och försörja sina soldater, hvilken åtgärd, liksom deraf följande ordningar, vi redan omnämmt.¹⁾ Slutligen, under det förfärliga ukränska fälttåget, upptörde sig alla regementerna ungefär på samma vilda sätt, dertill drifna, icke blott af roflystnad, utan ock af nöd, förbittring och förtyllnad. Vintren 1709 brände och härjade svenskarna stora landsträckor, så att knappt en hy återstod. Likväl förrättades morgon- och aftonbönerna ordentligt, och man finner, huru, oakadt det, i blodsbragder, både konungen och en stor del af hären trodde sig halva en sann och allvarlig kristendom.

Äfven i sedligt hänseende stod svenska soldaten i början ganska högt; och vi hafva berättat den stränghet, hvarmed Karl ar 1702 bestraffade lösaktighet och jagade från hären alla oordentliga qvinnor; likaså det löraktt, han yttrade för Aurora Königsmarek.²⁾ m. m. Men liksom pålven sina prester, så sökte äfven Karl den tolfte hindra sina soldater, från äktenskap, på det de skulle lefva endast och allenast för kriget, och icke af husliga förbindelser trestas till längtan efter fred. Vi berättade ayss, huru han i sin lifsvadron icke ville intaga någon, som var genom äktenskap bunden. Enligt hans egna bref till systemen, var det under fälttågen i *Polen och Sachsen vid svenska hären alldeles förbudt att gifva sig*. Saken läser otrolig; åtminstone hafva ganska många undantag egt rum. Men a andra sidan är tydligt, att Karls kända tänkesätt skulle motverka soldaternas äktenskap, hvilket

¹⁾ Se 22. 132.

²⁾ Se 21. 331. Der uppgifna verser skola dock vara skilfna ej af henne utan af en annan och till hennes gånkande. Denna sannolika uppgift finnes i Nordia. Hist. Regum

väl bidragit till framkallande af det utsväfvande lefnadssättet i Sachsen 1707, ¹⁾ samt af de stora skökösvärmar, som följde hären 1708, och icke ens af Karl den tolfte nu mera kunde bortjagas. ²⁾

Så urartade soldatlifvet mer och mer, och detta under konungens egna ögon. Han mäktade eller vågade ej längre upprätthålla den förra krigstukten, använda den förra strängheten. Förhållandet hemma i Sverige blef jemnförelsevis än sämre. Det företräde, konungen gaf soldat-yrket, den vikt, samma stånd under brinnande krig hade och måste hafva, den vana vid sjelfrådighet, fältlifvet medförde, allt detta tillisammanlagdgt ingaf både befäl och soldater en hög tanke om eget värde och egen magt samt ett djupt förakt för andra samhällsklasser. I sina kungörelser talade värfvarne med hån om bonden, såsom en ömklig stackare, och uppmanade dess söner och drängar att öfvergifva så simpelt lefnadssätt för att inträda i det ädla krigsyrket. Följden uteblef ej. Bonde-drängen, lockad eller tvungen till krigstjenst, fick knappt munderingen på, förrän han tog sin skada igen genom att likaledes preja och misshandla sina förra kamrater. Ungefär likadant var förhållandet äfven i högre kretsar. *Bror kan ej tro*, skref 1708 Hermelin till Hjärne, *bror kan ej tro, har litet civila tjenstemän här aktas*. Höga och indräktiga freds-sysslor blefvo ock som alderdomsbröd gifna åt krigare: ehuru dessa sakuade erforderlig bildning. Betydelsefulla äro utnämningarna till kongliga råd och till presidenter i hofrätter och kollegier. Se här en jemnförelse mellan de åsikter, som följdes af olika regeringar, så vidt vi dem känna. Karl Gustaf utnämnde

till sådana platser 8 krigare, 15 civil-ämbetsmän.

¹⁾ Se 21. 333

²⁾ Se 22. 107.

Riksförmyndarne hkalades 3 krigare, 17 civil-ämbetsmän.
 Karl den elfte dito 16 " 30 " "
 Karl den tolfte dito 23 " 13 ¹⁾ " "

Äfven i andra fall blefvo krigarna framdragna. Karl befalle, att smärre tullsysslor skulle gifvas åt gamla underofficerare eller soldater; och att öfverstarna ensamma skulle ega tillsätta och befalla öfver regements-skrifvarna samt förvalta regements-kassorna. ²⁾ Mycket betecknande var ett konungens bref till rådet ³⁾ 1711. Han mente *tropparna hafva lidit derigenom, att landshöfdingar och guvernörer eid gränssorna icke ansett sig förbundna lyda derstädes befälhafvande krigshöfdingar.* Han påbjöd dertöre, att *hädanefter skulle generalernas föreskrifter utan dröjsmål efterkommas, äfven i händelse guvernören och landshöfdingen hade någonting att mot desamma påminna.* Sådant skulle anmälas hos konungen, inför hvilken generalerna sedermera fingo för sina åtgæder ansvara. Om guvernör eller landshöfding icke lydde, tillerkändes åt generalen rättighet att sjelf i länet indrifva, hvad konungens tjenst och härens bästa kräfde. Härigenom uppkom stor villervalla i förvaltningen, hvarjemnte fredsmyndigheterna blefvo ännu mer nedsatta under de krigiska. Följderna af allt detta visade sig snart. Karl utfärdade visserligen mot dylikt sjelfsväld och öfversitteri några förordningar, hvilka också flere gånger tillämpades. Men att de i allmänhet skulle blifva fruktlösa, är naturligt, i anseende till konungens frånvaro och behof af att genom tillåtet sjelfsväld vinna soldaterna. Jo längre desto mer klagade också landfolk och landshöfdingar öfver krigsfolkets prejerier och

¹⁾ Beräkningen är gjord efter Uggla's Rådslängd. Några personer hafva blifvit förbigångna, emedan vi ej kunnat bestamma, till hvilkepenner klassen de bora räknas

²⁾ Säfstaholm. Handl. om von der Nath.

³⁾ Riksark. d. 30 Maj 1711.

våldsambheter. 1) År 1710 ville man trycka och utdela små böcker, som skulle till efterföljd framlägga soldatens och rotebondens inbördes rättigheter och pligter. Vi veta ej orsaken, hvarföre sa icke skedde. Men missbruken fortforo och ökades. I Östergötland utkräfde en öfverste Bildsten för sin person 1,200 dal. s. m. utöfver hvad han hade rätt till; likaledes andra befälhafvare, så att man der i trakten hade olagligt afpressat allmogen 100,000 dal. s. m. Landsböfding Hoghusen anmälte 1714, att i Uppland hade en hop officerare aflockat bönderna mycket penningar, som det hette för att anskaffa soldater åt rotarna, hvilket litte likväl icke uppfylldes. Vid riksdagen 1713 beskrefvo Skånes ombud, huru der förlagda knektar icke nöjdes med allmogens husmanskost, utan fordrade bättre spisning, samt öl, tabak och brännvin, icke blott åt sig, utan ock åt sina tillkallade hustrur och kamrater. När förråden voro tomma, trängdes värden sälja sina lösören, för att få medel till ny förplägning. Dobbel, scordom och fylleri hörde till hvardagslifvet. Ryttarna, nästan värre än knektarna, togo sa mycket foder, de ville, utan att bry sig om, huru bondens kreatur skulle lifnäras; och under sommaren tjudrade ryttaren sin häst stundom midt i jordbrukarens åker. Lagen hade förlorat sin kraft. Bonde, som klagade, blef ofta bemött med gäckeri och hån, både af befäl och krigsrätt. Ständes saken till laga ting, hände ena gången, att ryttare och officerare uteblefvo; en annan gång, att de infunno sig, men rusiga, och endast för att trotsa. År 1714 klagade hofrätten å ämbetes vägnar öfver tropparnas oregerlighet, och att bonde sällan blef af krigsrätten behandlad enligt lag och billighet, hvarföre hofrätten bad landsböfdingarna söka skydda allmogen mot slikt för-

1) Rådsprot d. 22 Juni 1709, d. 7 Maj 1712, d. 17 Apr. 1714 och Mars 1716.

tryck. 1) Förhållandet efter konungens hemkomst skola vi framdeles omtala.

Ännu en anmärkning.

En utskrifven och än mer en värfvad här består till det mesta af ungdom och lös betolkning. Utan närmare personliga förbindelser med sina landsmän, kunna sådana krigare snart bildas till en stat i staten, en från de andra afskild samhällsklass, den der lefver blott för tjensten, för kamratskapet, för äran, för bytet; och som i befålets, i beherrskarens hand lätt kan blifva ett på en gång viljelöst och villigt redskap till medundersåtares förtryck eller grannstaters plundring. Sådant later sig deremot icke så lätt göra med en indelt här. Denna är närmare fästad vid jordbruket, familjelifvet, fäderneslandet, freden. Dess medlemmar äro ej blott krigare utan ock medborgare, makar, fäder, husfäder; ofta komma till mogna år och mogen besinning, och genom allt detta lockade och uppmanade att sjelfva betänka rättvisan och ändamålsenligheten af det krig, som sätter på spel härens blod och hela folkets och fäderneslandets trefnad, lycka och framtid. Till och med i rent krigiska frågor blifver hos en sådan tropp den blinda lydnaden försvagad. Första ehuru föga märkliga tecknet till något sådant visade sig år 1712, då Stenbock och öfverbefålet vid hans här sammanträdde och yttrade åsigter och beslutade åtgärder, alldeles stridande mot hvad konungen föreskrifvit. 2) Sednare krig hafva visat tydligare prof på en dylik sinnesstämning. Måne det var en aning om dessa förhållanden, som ledde Karl den tolfte till ovilja mot soldaternas äktenskap, och att till en tid lyssna på förslaget om indelningsverkets upphäfvande? Med eller utan afsigt gingo bada åtgärderna ut på att slita hären från folket och att göra den till ett lydigt redskap i befålets hand.

1) Link. Ark. Greta bekräfts missy d. 12 Juni 1744.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

SJOFÖRSVARET.

Vi minnas svenska flottans förträffliga skick vid Karl den elstes död. ¹⁾ Under första åren af sonens regering växte den från fyratiofem till femtio större örlogsfartyg. ²⁾ med en besättning af inemot 18,000 man. Årliga kostnaden steg 1698—1709 till något öfver 700,000, år 1715 till 992,000. ³⁾ år 1716 till 1,105,192, år 1717 till 1,448,000, allt dal. s. m. ⁴⁾

Öfver förvaltningen af dessa medel hördes en ständigt växande klagan. Man påstod sig hafva upptäckt försummelse, oordningar och misshushållning, samt en högst klandervärd egennytta så väl i Karlskrona som i Göteborg; mest hos den på sistnämnde ställe varande guvernören, amiral Sjöblad. ⁵⁾ Sjelfsvärdet gick så långt, att på många år inga räkenskaper inskickades: ehuru statskontoret derom gång efter

¹⁾ Se 48 96.

²⁾ Fr. min. br. Letat de Suede d. 1 Jan. 1698, samt Marine de Suede 1700.

³⁾ Statskontorets räkenskaper. Men enligt en i Riksark. befintlig räkning d. 44 Mars 1715, underskrifven af Karl och Rudenhielm, steg summan till 1,550,089 dal. s. m.

⁴⁾ Uppsala. Nordin. Ekleffs räkningar. Åren 1746 och 1747 forehades ingen större sjöutrustning. Underligt derföre, att kostnaderna stigit så högt, håldst deruti ej heller ar upplagen betalningen för de franska lartyg, som inköptes. Mynt-tecknens låga värde torde i någon mån förklara den hoga siffran.

⁵⁾ Se 24. 12, 13. Jfr. Adels Prot. d. 23 Maj 1710.

Rådsprot. d. 12 Dec. 1704, Sept. 1713 och d. 6 April 1714 m. fl.

annan påmint. Hufvudfelet låg hos hufvudet; så väl hos det högsta, konungen, som aldrig besökte sitt rike för att der upprätthålla ordning och laglydnad, såsom ock hos hufvudet dernäst, hos Hans Wachtmeister. Denne var visserligen oegennyttig och välsinnad, men fyllde vid krigets början sitt sextionde och under fortsättningen sitt sjuttionde ar, och ville likväl icke taga afsked; ehuru slappade kropps- och själsförmögenheter sådant fordrade. Partier uppkommo inom verket, Amiral Anckarstierna, skickligast i styrmanskonst och manöver, lade största vigten på dithörande föremål. Wachtmeister ifrade för flottans talrikhet, hvarf och byggnader, m. m. Man finner ock, att under kriget och all nöd oaktad hafva intill ar 1710 ej mindre än 15 stora örlogsfartyg gått af stapeln. Dessa föremål upptogo likväl Wachtmeisters tid, så att han icke hann med tillräcklig uppmärksambet följa mediens förvaltning. ¹⁾

Rådet i Stockholm underrättade honom om klazomalen, påmint om felens afhjelpande ²⁾ och lät till och med förstå, att han borde draga sig tillbaka och lemna öfverbefälet åt någon yngre person; men förgäfvos. Wachtmeister stannade kvar, och uppbragt öfver rådets åtgärder, ingick han omkring 1711 i de konungskas parti; och fick deremot af Karl fullmakt, att i allt, som rörde flottan, handla efter eget godtycke och alldeles oberoende af regeringen i Stockholm. Dessa brytningar hafva vi redan utförligen berättat; likaså, huru han bekom Steubock till medhjelpare, förlorade ar 1712 vid Rügen en del af fraktfloktan, föll i onåd och fick slutligen Gustaf Cronhielm till öfver-uppsyningsman. Men när under loppet af 1713 ej heller denne mäktade fullgöra Karls fordringar, blef general Mejerfelt i stället förordnad att tills

¹⁾ Fr. min. br. 1717. L'etat de la flotte svedoise.

²⁾ Rådsprot d. 13 Juli 1710 och flörestades.

vidare leda verket.¹⁾ Kort derefter lemnades samma uppdrag åt general Liewen, och från 1716 tidtals åt Gustaf Fredrik von Rosen. Ingen bland dessa inne hade någon kunskap eller erfarenhet i sjöväsendet. Flere bland dem hade ock undangett sig. Men föfängt, Karl misstrodde amiralerna,²⁾ och lemnade af sådan orsak förvaltningen åt nämnde, i yrket oinvigda berrar. Befälet öfver flottan, då den utlupit mot fienden, måste dock anförtros af samma amiraler. En dylik splittring kunde ej annat än verka ofördelaktigt.

Hjeltmodet och troheten hos Karl den tolfte Frigare visade sig dock till sjös lika utmärkt, som till lands, och detta såväl hos gamla Hans Wachtmeister, som hos sonen Karl Hans och allra mest hos Löscheru och Ehrenskiöld, ehuru ingendera belönades med slutlig framgång. Lyckligare var kryssaren Cronhawen, en utmärkt tapper och mångbepröfvad sjöfjelte. Ganska ryktbar blef ock amiralitets-kaptenen Gustaf von Psilander. Med örlogsfartyget Öland skickades han 1704 till Nordsjön för att betrygga svenska handeln. Der möttes en engelsk flotta af 8 linieskepp och 1 fregatt, hvilken fordrade, att Psilander skulle som ödmjukhetsbevis stryka flagg. Det vägrades, hvarpå engelsmännen började gifva eld. Svensken svarade så, att det ena fiendtliga skeppet efter det andra måste vika undan. Fienden var modubbelt öfverlägsen; men tyra och en half timme varade dock striden. Ändtligen blef det ensamma Öland så genomskjutet, att det ej längre kunde försvaras. Psilander ville dock ej stryka flagg, utan hissade den i schan, som då man i sjönöd begär hjälp. Engelsmännen behandlade svenskarna väl. Drottning Anna lät i ordningställa och återlemnä fartyget. Hon erbjöd Psilander en fördel-

¹⁾ Fr. min. br. d. 19 Maj 1714 och Rådsprot. d. 6 Apr 1714.

²⁾ Biskopark. Mållern till Görtz d. 27 Jan 1718.

aktig plats; och när han vägrade och återvände till sitt fädernesland, begåfvade hon honom med en guldkedja så lång, att den räckte till fötterna. Psilander sjelf, en redlig och duglig man, dog slutligen som president i amiralitets-kollegium.

Intet hjeltomod mäktade dock afvärja de olyckor, som statens ständigt växande svaghet föranledde till sjös, liksom till lands. År 1710 räknade flottan i Karlskrona blott 44 större fartyg. ¹⁾ Under Liewens pådrifvande blef år 1715 en betydlig styrka gång efter annan skickad mot fienden; men utan annan påföljd än nya förluster. År 1716 kunde flottan icke ens bjuda till att möta fienden. Allt fattades. I brist på matrosar sände konungen en hop landsoldater, att till skeppstjenst inöfvas; ²⁾ och år 1718 skulle sjömän anskaffas från Frankrike. ³⁾ Under Karls sista två år låg stora örlogsfloktan overksam; och vid hans död hade hon nedsjunkit till ett antal af 33 fartyg, ⁴⁾ de flesta i redlost tillstånd.

¹⁾ Fr. min. br. L'état de la flotte suéd. uppgifver, att från 1707—1717 hade flottan förlorat 14 linieskepp, af 60—400 kanoner, 8 fregatter, 25 mindre fartyg, 4 brännare, 3 galiotter, o. s. v.

²⁾ Fr. min. br. d. 17 Okt. 1716.

³⁾ Riksark. Cronström till Görtz. Juni 1718.

⁴⁾ Rüh's 5. 678.

Fr. min. br. L'état de la flotte suéd. 1717 räknar dem då till 41.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

LAGSTIFTNING OCH LAGSKIPNING.

En betydlig del af den tillämnade nya lagboken var, åtminstone i utkast, färdig redan vid Karl den elftes död. ¹⁾ Sedermera gick arbetet långsamare, oaktadt en och annan påminnelse från Karl den tolfte. Men sedan Gustaf Cronhielm blifvit år 1711 insatt till ordförande, tog saken bättre fart, och lagnämnden ansåg år 1715 sitt uppdrag snart fulländadt. Naturligtvis skulle det undergå konungens pröfning. Men antingen hafva de färdiga balkarna aldrig blifvit till honom framlemnade, eller ock har han om dem icke bunnit taga närmare kännedom. Vid hans hemkomst afstannade, besynnerligt nog, hela saken. Måhända blef den uppskjuten, med anledning af de stora förändringar, som sista åren tillämnades i afseende på konungabalk, domstolar och dessas aflöningsätt, om hvilka sednare ämnen mera framdeles.

Med hänsyn till lagskipningen var Karl den tolfte i början kanske hårdhäntare, än till och med Karl den elfte. Kroppsaga sparades icke. Spö, gatlopp, halshuggningar förekommo ofta. I Estland dömdes ej sällan brottslingar att knipas med glödande tänger. Bedrägerier i handel och vandel blefvo med stränghet efterhållna. I vissa fall skulle de, som icke betalade sina skulder till banken, straffas med vatten och bröd, ja med gatlopp. Falska bankruttörer förklarades för tjuvar och dömdes till skampåle och fängelse-arbete på Marstrand. Lika sträng var konungen i frågor om otukt och om vanvördnad mot förmäu, husbönder och föräldrar, hvilka brott stundom belades med döden. En person, som slagit sin mor, blef af hofrätten fäld

¹⁾ Se 18. 99.

till kyrkoplikt och 100 dal. s. m. böter. Karl dömde honom till döden. Han hade tydligen föresatt sig att på samma sätt, som fadren, medelst stränga åtgärder uppfostra folket till tukt, ordning och sedlighet. Skarp-rättaren blef också tagen i konungens skydd och förklarad för en tjänsteman lika ärlig, som de andra.

Ännu voro borgare och allmoge ¹⁾ förpligtade att med spö i hand tjänstgöra vid de ofta förekommande gatloppen. År 1698 blef borgerskapet på begäran derifrån befriadt. Mer och mer prutade också bönderna emot, och slutligen kunde ingen förmå dem att med eftertryck fullgöra ett så vedervärdigt åliggande. De endast låtsade slå brottslingen, och det hände någon gång, att denne af trots och blott för ro skull sprang ett eller annat hvarf mer, än han var dömd till. Rådet befallde derföre år 1713, att gatloppen skulle utbytas mot spöslitning under profossens hand. ²⁾ Efter år 1700 blef lagskipningen mer och mer slapp; en följd af konungens frånvaro, af rådets mindre både magt och beslutsamhet samt af de oupphörligt växande oordningar, mutor och prejerier, hvilka vi förut om-taladt. ³⁾

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

OM ÄMBETSVERKEN.

Bland Karls viktigaste åtgärder härutinnan var *Nya kansli-ordningen*. Vi hafva tillförene omnämnt

¹⁾ Jfr. 18. 102, der det orätt säges, att borgare och allmoge redan af Karl den elfte härifrån befriades.

²⁾ Linköp. Ark. Göta Hofrätts missiv d. 2 Juni 1713.

³⁾ Se 21. 8—11.

misshälligheten mellan honom och rådet, och huru de förut ledande herrarna, Wrede, Falkenberg och Horn, missnöjda och nedslagna, drogo sig mot slutet af 1712 tillbaka, lemnande fältet åt Tessin, Gustaf Cronhielm och Reenstierna, hvilka Karl utvalt, såsom de der skulie med större ifver försvara och främja hans afsigter. ¹⁾ Men knappt hade sistnämnde herrar setat några månader vid rådsbordet och lärt närmare känna alla förhållanden, förr än de öfvergingo till de äldre kamraternas tänkesätt i afseende på rikets utblottade tillstånd och behof af fred; d. v. s. just till de åsigter, som förorsakat de förras onåd. Under vintern och våren 1713 afskickade rådet till konungen flere bref, hvilka innehöllo samma klagomål, som förut, kanske med ännu mera eftertryck uttalade; och derjemte rådets anhållan om större frihet vid fredsunderhandlingens förande. Följden blef, att konungen, som nämndt är, gaf åt den i Tyskland varande Vellingk nästan oinskränkt fullmakt i sistbemälte hänseende; ²⁾ men deremot ännu mer band händerna på de andra rådsherrarna. För att blifva af dem helt och hållet oberoende, utfärdade han från Timurtasch den 26de Oktober 1713 ifrågavarande förordning. Dess hufvuddrag voro inrättandet af ett kungligt kansli, som skulle efter ärendernas olika beskaffenhet hafva sex serskilda afdelningar, hvar och en under ledning af ett så kalladt *Ombudsråd*. Alltsammans var en förberedelse till de sedermera blifvande stats-expeditionerna, under sina stats-sekreterare eller föredragande statsråd, en öfvergång från kollegial- till minister-styrelse. Tillika utnämndes en *Högste Ombudsman*, svarande mot nutidens justitie-kansler; och under honom en *Förste Ombudsman*, hvilka båda skulle vaka öfver lagarnas ef-

¹⁾ Se 21. 490.

²⁾ Riksark. Vellingk till Karl d. 4 Maj 1714.

terföljd. Genom höga löner sökte Karl göra dessa nya ämbetsmän omtliga.

Vi känna icke uppbofsmannen till denna inrättning. Men formen, liksom mycket annat under enväldets tider, ansågs lånad från Frankrike. Åtgerden i sin helhet inskränkte rådets verksamhet än mer och lade alla ärender omedelbart i konungens hand, gifvande dymedelst laglig tillvaro, form och stadfästelse åt den sängkammar-styrelse, som under Karl den elfte blifvit införd. Men å andra sidan bidrog den otvifvelaktigt, till hvad Karl äfven åsyftade, nämligen att åt ärenderna gifva mer både sammanhållning och fart, hvadan den också bibehölls af sednare styrelser.

Karl befalld, att den nya förordningen skulle genast sättas i verket. Men oordningarna och sjelfsvaldet i alla vägar förorsakade dröjsmål och trassel, och af gammal vana vände sig allmänhet och ämbetsmän äfven sedermera till rådet, såsom den i alla fall mest ansedda myndigheten inom riket. Men efter konungens hemkomst blef nya kansli-ordningen bragt i gång, och från och med 1716 begagnades den till en obegränsad enväldsstyrelse med Görtz till gunstling och förste minister.

Det förlamande i åtgerden drabbade icke blott rådet, utan ock andra ämbetsverk. Kammar- och krigskollegierna förlorade en del af sitt inlytande; emedan många ärender öfverfördes från dem och till kammar- och krigs-expeditionerna.

Så gick det omkring 1715 äfven med statskontoret, hvilket i flere fall undanträngdes af den då inrättade *Upphandlings-Deputationen*, om hvilken mera framdeles. Förändringarna orsakade både villervalla och missnöje inom alla ifrågavarande verk. ¹⁾

¹⁾ Riddarhus Ark. Sekret. Utskott. Handl. Krigs- och kammar-kollegii samt statskontorets berättelse till sekret. utsk. 1749.

År 1711 skiljdes kommers-kollegium från kammar-kollegium: en åtgärd, som tycktes stå i förbindelse med det samtidiga beslutet att skilja Fabian Wrede från de flesta af hans befattningar. ¹⁾

Ämbetsmännernas antal och löner ökades betydligt, serdeles i början af konungens regering. År 1703 stego de sednare till 624,890 dal. s. m. ²⁾ mer än 1699. Förhållandet under de sednare åren känna vi icke.

De förut omtalade ³⁾ oordningarna inom förvaltningen växte, icke blott af nyssnämnda orsaker, nöden, konungens allägsenhet och det mer och mer in-vanda sjelfsväldet: utan äfven derigenom, att, sedan Piper blifvit vid Pultava tillfångatagen, föllo alla inrikes målen i händerna på Feif, som var långt mindre erfaren, kunnig och duglig. ⁴⁾

Men denna tidens ämbetsmän böra icke blott anklagas, utan ock beklagas. Vi hafva omtalat de dem pålaggda gerderna och ståndsdragonerna, samt huru de sällan utbekommo mer än half eller tre fjerdedels lön. De fyra sista åren utföll denna ofta i nödmynt. År 1715 fingo de på sistnämnde sätt mottaga 1,450,000 dal. s. m. i löningssedlar. ⁵⁾ Huru de på sådant sätt frestades till lättja och mutor är redan påpekadt. ⁶⁾

Deras verksamhet stördes eller förslappades ock genom förut nämnda undantags-åtgärder: t. ex. att värden af enskilda regementen auförtroddes åt enskilda

¹⁾ Jfr. 21. 183.

²⁾ Rådsprot. d. 45 Sept. 1704.

³⁾ Se 21. 3—6, 8—13.

⁴⁾ Fr. min. br. d. 27 Okt. 1714.

⁵⁾ Riksark. Acta Histor. Ordin. och extra ordin. staten för 1715 underskrifven af Karl och Rudenhielm; men enligt Riksdag. 1719, s. 24, blott 1,469,83¼ dal. s. m.

⁶⁾ Se 21. 9, 10.

rådsherrar, i stället för åt krigskollegium; — att vid gränssorna landshöfding ställdes under befälhafvande general: — att svenska sändebuden i främmande land förbjödos lyda rådet; — att flere högre ämbetsmän gjordes oberoende af regeringen i Stockholm; — att hela grenar af förvaltningen lemnades i händerna på personer, som voro deruti oerfarna; — och ej mindst deraf, att Karl för sin egen person vanligtvis undvek beröring med sina freds-ämbetsverk. För krigets skull uppehöll han sig i Stralsund hela 1715. Men, denna vistelse undantagen, har han under hela tiden från 1700 till 1718 aldrig stannat längre tid i någon stad, der ett viktigare förvaltningsverk, t. ex. en läns-styrelse, förefanns. Han undflydde sådana ställen, och valde deremot till högquarter småstäder, slott eller byar, så som framdeles skall närmare visas. Huru föga han aktade civila tjänstemän är redan berättadt. Dessa, finnande sina personer tillbakasatta och sin verksamhet förbisedd, frestades snart att sjelfva på samma sätt fästa mindre vikt vid sina sysslor och vid dessas fullgörande.

Vi hafva mången gång talat om de gåfvor, högre ämbetsmän, en Lindskiöld, Hastfer, Piper, m. fl., mot-togo. För nutidens utvecklade rättskänsla är dessa herrars förfarande ganska vidrigt. Så var icke händelsen den tiden, hvilket kan anas, då man ser, att många utmärkta män gjorde sig dertill uppenbart skyldiga och likväl beskyddades och befordrades af Karlarna både den elfte och tolfte. Till och med den sednares sväger, hertigen af Holstein, måste med dylika skänker uppvakta den mäktige Piper. Saken var en lemnig från fordna tider, då ämbetsmännernas löner icke som nu utgjordes af bestämda penningesummor, utan dels af förläningar, dels af rättsökandes och bönfallares gåfvor. Under Wasa-tiden infördes mer och mer penningelöner: men den gamla vanan fortfor, och man ville anse gåfvorna som ett slags till sysstlan hörande sportler. Nämnas må dock, att åtskilliga lau-

dets utmärktaste män. t. ex. Axel Oxenstierna, Johan Gyllenstierna m. fl. aldrig, så vitt känt är, nedlätto sig till sådant förvärf.

Under Karl den tolfte's tre sista år infördes eller tillämnades i ämbetsverken flere stora förändringar, hvilka framdeles skola beskrivas.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

BORGERSKAP, HANDEL, NÄRINGAR OCH TULLAR.

Borgerskapet styrdes och rörde sig efter samma grundsatser, som under förra regeringen; dock ständigt attagande i förmögenhet och antal. Orsakerna voro det stränga skra- och handelstvånget: de fördubblade och gång på gång uttagna båtsmanshållen och de ständigt växande gerderna. Redan 1709 voro dessa sednare fördubblade. ¹⁾ Sedan konungen 1715 kommit hem, och alla svenska troppar hopträngdes inom fäderneslandet, stego bördorna till otrolig höjd. Se här en teckning deraf.

Den för år 1714 gällande, redan mot år 1700 fördubblade, krigsgerden blef sedermera (de vanliga skatterna oheräknade) beständigt ökad, och år 1718 stegrad till dubbelt, ofta tre-, någon gång, fyr- till och med sexdubbelt belopp. T. ex.

Stadens namn.	Kontribut. 1714.	Kontribut. 1718.
Kristianstad	1.200.	6.000.
Cimbritshamn	300.	1.000.
Gele	2.400.	9.600.

¹⁾ Se 21. 34.

Stadens namn.	Kontribut. 1714.	Kontribut. 1718.
Göteborg	8,059.	56,000. ¹⁾
Halmstad	752.	2,400.
Hernösand	400.	1,600.
Malmö	2,008.	9,000.
Stockholm	36,135.	130,000.
Uppsala	1,205.	5,000.
O. s. v. allt dal. s. m.		

Som orsak till denna förhöjning uppgafs, att af rikets hittills erlaggda skatter hade städerna haft mer fördel än andra samhällsklasser. Eftergifter gjordes blott sällan. Hudiksvall hade 1714 i gerd erlaggt 1,000 dal. s. m. Staden afbrann samma år, hvarpå konungen lofvade innevävarna frihet från åtskilliga utlagor under åren 1715—1718. Men löftet gick ej i verkställighet. För möjliggörandet af sista årets fälttåg blef stadens krigsgerd tvärtom fördubblad.

Härvid bör märkas, att nämnde afgift fick till en del erläggas i snart värdelösa nödmynt, hvarföre den icke kändes på långt när så tung, som de höga siffrorna utvisa. Den var dock svår nog, och för dess utgörande blefvo borgrarna mångenstädes pantade in på bara kroppen; stundom t. ex. i Hedemora kunde den icke ens på sådant sätt framtvingas; ty ingen köpte de utbudna varorna.

Än mera led borgerskapet af bördorna i natura, inqvarteringar, körslor, tvångslån och utskrifningar. Ehuru städernas folkmängd aftog, blefvo de underkastade högre båtsmanshåll och slutligen också knektskrifning. Ofta voro vid sistnämnde tillfällen inga andra personer att bekomma än borgrarna sjelfva. I t. ex. Linde blefvo 9, i Eskilstuna 13 sadana tagna till gardister; och till matrosar eller andra krigsmän ut-

¹⁾ Denna ovanligt stora förhöjning ansågs vara en följd af den ovilja Görtz mot Göteborg hyste.

skrefvos i Hernösand 20, i Laholm 22, i Södertelge 17, i Wexiö 20, i Öregrund 13 borgare. Städerna, klagade man, blifva på sådant sätt fulla af faderlösa barn i brödlös fattigdom.

De svåra kronoskjutsar, som 1718 pålades, skola vi framdeles beskrifva.

Följden af allt detta blef, att borgrarnas antal 1718 hade mångenstädes nedsjunkit till hälften, till fjerdedelen af dess belopp år 1700, och att denna återstod var alldeles utfattig. Se här några exempel.

Stadens namn.	Borgrarnas antal år 1700.	Borgrarnas antal år 1719.
Halmstad	176. ¹⁾	30.
Hernösand	200.	48.
Köping	200.	80.
Landskrona	200.	50.
Nora	270.	47.
Skara	140.	40.

Några städer, t. ex. Alingsås, Arboga, Grenna, Luleå, Södertelge, Wennersborg, Ystad och Öregrund stodo till en tredjedel öde.

Vi minnas den räfst, Karl den elfte flere gånger ämnade anställa, rörande den jord, som blifvit åt städerna förlänad. ²⁾ Samma tanke tyckes hafva föresväfvat också Karl den tolfte. I sin nöd år 1717 infordrade han uppsats, på huru mycket egor, som blifvit af kronan skänkta åt hvarje stad, och till hvad ändamål. ³⁾ Konungens snart derefter inträffande död afbröt räfstens fortsättning.

¹⁾ År 1676.

²⁾ Se **17**. 263—270.

³⁾ Linköp. Läns Ark. Karl till landshöfd. d. 8 Nov. 1717. D. o. d. i Riksregistrat.

BERGVERKEN

fortgingo ungefär på samma sätt som förut. Sala gaf årligen 2- till 3,000 marker silfver, Falun omkring 8,000 skeppund koppar, och hela riket 200.000 skeppund jern.¹⁾ Karl tyckes visserligen hafva följt detta ämne med mindre uppmärksamhet än fadren; likväl utkommo under Pipers tid flere ändamålsenliga författningar. Från 1709 till 1712 finnes deremot intet enda kungligt bref, och 1713—1715 tillhopa blott tre.²⁾ År 1715 ledo bergslagerna mycket genom höga då pålaggda tullar. Näringens öden eller rättare sagdt missöden under de sista åren skola framdeles omtalas.

HANDELN.

I afsigt att lätta rörelsen inom riket framkommo återigen förslag om segelfarts eller båtleds öppnande mellan Stockholm och Göleborg.³⁾ Planen dertill skall framdeles närmare beskrivas.

Af föregående berättelser känner läsaren uogsamt det stränga förmynderskap, som äldre styrelser och i synnerhet Karl den elfte tillvällade sig öfver alla nä-

¹⁾ Enligt vanliga uppgifter; men i Rådsprot d. 3 April 1744 säger Tessin, att i Sverge tillverkades årligen 600,000 skeppund jern å 5 rdr skeppundet.

I Riksdagen 1749, s. 29, säges, att vanligtvis utfördes 200,000 skeppund jern årligen; men att 1719 kunde ej tillverkas mer än 450,000.

²⁾ Enligt Kongl. Stadgar, Förordningar m. m. vid Bergverken och Bruken, tr. 1736. Denna samling är dock ofullständig.

³⁾ Moraths samling på Kallersta. Feil till Reenstierna d. 45 Juni 1713 och d. 20 Maj 1744.

ringar; likaså det handelstvång, som deraf blef en följd. Mot detsamma uppväxte slottligen en allmän och stark ovilja. Stockholms köpmän, understödda af rådet, begärde 1708, att införseltullarna måtte nedsättas och flere förbud afskaffas; hvarjemnte rådet ville upphäfva monopolierna. ¹⁾ Vid riksmötet 1710 talades mycket mot sistnämnde inrättningar, ²⁾ och Tessin annärkte icke en utan flere gånger: *att när folket icke får fritt handla och röra sig, kunna de ingenting hvarken förtjena eller skatta.* ³⁾ För genomdrifvandet af dessa åsichter, samsatte sig år 1712 rådet, kammar- och kommers-kollegierna och borgerskapet samt begärde, att handeln måtte befrias från de höga skyddstullarna och från flere dittills gällande förbud och inskränknin- gar. Men Karl vägrade, anseende bäst att åtminstone tills vidare bibehålla de gamla författningarna. Svenska handeln led mycket så väl häraf, som genom de tunga bördor och besvär, hvilka ålades köpmännen liksom det öfriga borgerskapet.

Vi minnas Karl den elftes kraftåtgärder till sven- ska näringarnas upphjelpande; t. ex. handeln på Per- sien, kronans tillämnade förskotter, de främmande köp- svennernas utjagande. ⁴⁾ o. s. v. Allt detta afstan- nade snart, sedan sonen tillträdte regeringen. Riket öppnades åter för Englands och Hollands handelsmän; måhända af tacksamhet för nämnde staters biträde i danska kriget 1700. Liksom förra tidens hanseater funnos ock snart i hvarje betydligare hamn engelska och holländska utliggare, ⁵⁾ hvilka samlade mycken för-

¹⁾ Dansk. min. br. d. 4 Febr. och Fr. min. br. d. 4 Mars 1708.

²⁾ Se 21. 419, 420.

³⁾ Adelsn Prot. d. 23 Maj 1710.

⁴⁾ Se 18. 426—434.

⁵⁾ Fr. min. br. d. 19 Juli 1702 och d. 4 Mars 1713.

mögenhet; häldst regeringen ické kom åt att beskatta dem så tungt som rikets egna inneväanare. Följden blef, att dessa sednare måste den ene efter den andre nedlägga sin rörelse.

En resande engelsman omtalar ett annat äfven förut påpekadt ¹⁾ skäl till svenska handels ringa framsteg. *Folkets tänkesätt och uppfostran*, skref han, är sådan, att en ung man beträder krigsbanan häldre än hvarje annan. Om detta icke låter sig göra, vill han nödvändigt blifva ämbetsman, för att få heta kommisarie eller kunglig sekreter. Vid dessa beställningar hafva de litet att göra; men också litet att lefa af. De välja dem dock häldre, än att gå på ett köpmanskontor och dymedelst gagna både det allmänna och sig sjelfva. De förakta vänligtris ett sådant lefnadsyrke, och om någon derigenom förvärfvat rikedom, köper han en tittel, för att liksom rentvå sig från skamfläcken af en gagnande verksamhet. Sålunda måste handelsyrket nödvändigt röka i utländningarnas händer. Jag har hört mången redlig svensk beklaga denna sina landsmäns förblindelse.

Framdeles skola berättas de omständigheter, genom hvilka handeln under Karls sista regeringsår nästan tillintetgjordes. Här må blott ett par drag anföras om tillståndet vid konungens död 1718. Hernösand hade tillföre haft 11 och Hudiksvall omkring 25 fartyg; men egde år 1719 det förra blott en, det sednare blott fyra farkoster; Gelle blott ett litet fartyg och del i ett annat; och till Malmö hade på trenne år ingen seglare anländt. År 1697 funnos ensamt i Stockholm 229 skepp, som kunde brukas i utrikes handel. ²⁾ År 1718 funnos i hela Sverige endast 200 dylika, bland hvilka blott 19 uppgingo till 100 lästers drägt.

¹⁾ Se S. 494. 1-4. 466.

²⁾ I 1 S. 435 säges orätt, att alla dessa voro värbara, hvilket gällde ensamt 79 bland dem.

HANDTVERK OCH FABRIKER

ledo på samma sätt och af samma orsaker, som handeln. Konungen vidböll nämligen också härutinnan sin faders grundsatser. Tegel- och repslagare, kalkbrännare m. fl. blefvo ej sällan förbudna att åt annan köpare sälja sina tillverkningar, innan kronan fått sitt behof fylldt; sågverk fingo ej anläggas, om de kunde förstöra skogen för bruksegrarna; dessa sednare fingo ej åt utländningen sälja sitt jern, förr än de erbjödit det åt stapelstadsborgaren, o. s. v. Då tobaks-spinnare vägrade att på kredit lemna sin vara åt hären, hotades de med privilegiernas förlust.

Handtverkrarna råkade också mer och mer i trångmål. Pest och utskrifningar ¹⁾ borttogo arbetarne, gerder penningarna, kaperier och handelstvång råvarorna. Det blef omöjligt sälja till samma pris, som förut. Men nu klagade allmänheten öfver höjda varuvärden och lefnadskostnader. Karl utfärdade då en förordning, som, vid straff af privilegiernas förlust, bestämde de priser, för hvilka slagtare, bagare, skräddare och skomakare m. fl. skulle afyttra sina varor. Den kunde ej efterlefas; ty alla ofvan uppräknade olägenheter fortforo och växte, och dessutom infördes nödmynten, hvilka än mer uppjagade priserna. Antalet af handtverkare aftog slutligen så, att deras arbeten ej mer kunde motsvara allmänhetens behof, och en mängd tillverkningar måste köpas från utlandet. Den sedermera mycket ryktbare Alströmer erböd väl 1715 sitt biträde till näringarnas upphjelpande; men konungen tyckes ej hafva fäst sig vid de gjorda förslagen. För att afhjelpa bristen på arbete och arbetare, tillgrip han under sitt sista lefnadsår flere nya utvägar. Den ena var att förbjuda *Frimåndagar* och befalla, att hvar gesäll, som en måndag fanns på krog

¹⁾ Se 21. 46.

eller källare, skulle genast vara förfallen till krigstjenst. Den andra var att tillåta soldater drifva det handverk, de händelsevis inlärt, ¹⁾ en sammanblandning med krigsycket, som han förut icke velat medgifva. Den tredje var, att han befallde, det alla arbetsföra tiggare skulle fasttagas och säudas till fabriker eller till skråmästrarna. ²⁾ Den fjerde var att inlocka främmande handverkare, tyskar, fransoser och engelsmän. Dessa fingo betydliga fördelar framför de infödda; t. ex. frihet från värfning och från alla slags skatter och gerder; dessutom enhvar bland dem trettio eller fyratio daler silfvermynt till respennigar, trettio daler s. m. vid ankomsten; och tillika boning, eldning, ljus och handverksredskap fria, samt till dagspenning 1 R:dr. dock i mynttecken. Tillverkningarna skulle lemnas åt kommers-kollegium och af detta till fastställda priser försäljas. En hóp arbetare inkommo verkligen, ³⁾ men Karls död afbröt hela företaget. Det var i samma anda och vid samma tid, som konungen sökte likaledes draga under kronan alla brännerier, bryggerier m. m. Båda åtgärderna voro beståndsdelar af ett, troligen görtziskt, försök att drifva statens ekonomiska förmynderskap till dess ytterligaste slutföljder; ett försök att från monarkisk ståndpunkt verkliggöra några bland de läror, som legat till grund för vår tids national-verkstäder och kommunistiska inrättningar.

¹⁾ Linköp. Läns Ark. Kongl. br. d. 7 Febr. 1718. Jfr. Riksregistrat. d. 6 Febr.

²⁾ Link. Läns Ark. Kongl. br. d. 8 Nov. 1718.

³⁾ Riksark. Upphandl. Deputat. till Karl d. 29 Nov. 1718. — Bref från Stralenheim och från Cronström till Görtz i Juni 1718. — Mandel till Görtz d. 14 Okt. 1718.

TULLARNA.

Inkomsten af dessa mindskades naturligtvis i samma mån som handeln. En ganska kännbar förlust drabbade riket, n r tsaren borttog alla  stanbafs-hamnarna, hvilkas tullar, sade man, voro för Sverige lika viktiga som Sunds-tullen f r Danmark.

För öfrigt blefvo tull-inkomsterna ej sällan bortlejda, deras taxor ej sällan ändrade. Men emedan ämnet ännu ej hunnit tillräckligen utredas, kunna vi om detsamma icke lemna några h rmare upplysningar.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

BANKEN OCH MYNTET.

Under sednare åren af Karl den elftes regering hade BANKEN stort förtroende, och  fversv mmades af penningar, som både enskilda personer och staten der insatte. Redan 1698 ändrades f rb llandet; ty man fick veta, att den unga konungen började derifrån uttaga stora summor. Oron ökades, n r något hvar begynte  r 1699 f rntse den blifvande danska fejden. Huru Karl redan då afrådde delegrarna från att uttaga deras i banken stående medel  r omtaladt.¹⁾ Sinnena lugnades dock i någon mån genom såväl en ny k ngf relse från konungen,²⁾ som en undersökning företagen af ständernas ombud, och slutligen genom den lycka, som i början följde Karls företag; hvarföre han

¹⁾ Det var ett afr dande, icke ett förbud. Jfr. 2-3. 22, 75.

²⁾ Enligt en sådan af d. 3 Nov. 1700 till tos enskilda uttaga sina i banken inestående penningar.

ock bekom flere och dryga bankolån. ¹⁾ Men efter 1709 afslogo ständernas fullmäktige alla ytterligare förskott; tills rådet år 1712 lyckades att till stenbockska rustningen utverka ett sådant af 25,353 dal. karoliner. ²⁾ I allmänhet visade Karl i det längsta mycken ömhet om bankens upprätthållande. Vi erinra oss blott ett enda undantag, nämligen då han genom det nya beskattningsförslaget 1713 utkräufde bevilning af de summor, som voro derstädes insatta. ³⁾ Allmänhetens förtroende blef dock mer och mer vacklande. Efter Pultava-slaget stormade fordringsegarna till och ville hafva ut sina penningar; men det tilläts ej. Banken sjelf kunde ej heller utbekomma sina hos enskilda personer innestående fordringar. De åtgerder, Karl under sista åren ämbade i afseende på nämnde verk vidtaga, skola framdeles omtalas. Men staten tyckes hafva blifvit hos banken än mera skuldsatt.

¹⁾ S. st.

²⁾ Enligt Författningar, rörande banko-verket, af Schwerin, s. 455, hade banken till och med 1712 förskjutit kronan 4,185,353 daler karoliner, och 450,000 daler courant. Alvikande uppgifter finnas i Tessin och Tessiniana, s. 345—320, enligt hvilka kronan till och med 1709 lånat af banken 5,650,000 dal. s. m. — Schulzenheims bref om rikets penningeverk, s. 452, uppgilver statens skuld till banken år 1716 halva varit 6,976,402 dal. s. m.

I Riksark. Acta Histor. uppgilver Danckwardt d. 9 Januari 1714, att statens räntebetaling till banken det året steg till tre och en half tunna guld, d. v. s. 350,000 dal. s. m.

S. st. Ordinarie och extra ordinarie utgift-staten 1715, underskrifven af Karl, upptager samma ranta till 341,000 dal. s. m. Dessa höga räntebelopp tyckas visa, att staten då ännu varit skyldig banken öfver 5,000,000 dal. s. m.

) Se 25. 125.

De lån, som sedermera måste af frihetstiden betalas, stego nämligen till ett belopp af vid pass 12 millioner dal. s. m. ¹⁾

MYNTET.

Det förut gängse silfret började redan under första krigsåren gå ur riket: dels till underhall at hären, dels till räntor at fordringsegare, dels genom underligt i handel. Bristen lät redan 1707 och 1708 känna sig. Man tänkte på åtskilliga hjälpmedel. Frölich lät i Riga genom omstämpling fördubbla myntets namnvärde; men denna sjelfrådighet och detta slags mynttecken blefvo ännu af konungen ogillade. När faget till Ukrän anträdde, och likasa efter Pultava-slaget, sägas många hafva flyttat sina penningar utom riket. Förlägenheten ökades derigenom än mer. Nagra löreslugo då att utgifva sedlar, men ej heller detta medel ville konungen ännu använda, utan tillgrip i stället den gamla kopparmyntningen. Man påstod, att danska kriget hindrade metallens försäljning at utländningarna, och beslöt alltså dess uppmyntning; men detta räckte ej långt. År 1711 upptog Karl sjelf förslaget om sedlar; men saken kom ej ännu till verkställighet. Kopparmyntets varuvärde begynte emellertid öfverstiga namnvärdet; hvarföre ock en mängd platar såldes at utländningen. År 1715 höjde fördenskull Karl deras värde från sex till nio daler s. m.; hvilket förorsakade rubning i många förhållanden.

Vid slutet af Karl den elftes regering hade rikets reda rörelsekapital stigit till ungefär 4,500,000 riksk-

¹⁾ Betalningen erlades under loppet af åren 1722—1769, och steg till 10,950,483 dal. s. m., 877,854 daler courant och 37,345 riksdaler specie; i hvilka summor upplupna rantor troligen ingått.

daler; i slutet af 1715 ansågs det utgöra blott 2,000,000 dal. s. m. Under Karls tre sista regeringsår vidtogos i myntväsendet ganska många och ganska viktiga förändringar, hvilka skola framdeles beskrifvas.

TRETTIONDE KAPITLET.

JORDBRUK, BONDESTÅND OCH LÖS BEFOLKNING.

Hvad om dessa ämnen kan sägas, är hvarken mycket eller angenämt. Den för allmogen gaguligaste författningen var, när åbonde 1703 fick sig tillerkänd företrädes-rätt till skatteköp af kronohemman. Men blott få begagnade sig deraf. De mäktade det ej för brist på penningar; de ville det ej af fruktan för egendömnarnas ständigt sjunkande värde och stigande beskattning; de behöfde det ej heller, ty öfver allt funnos öde hemman att för intet tillträda. Jordbruket gick oupphörligt och brådstört utföre. Kriget borttog landtmannens behållning och arbetare; ämbetsmänna- och soldatföretryck likaså hans trefnad. Under dylika omständigheter kunde han hvarken förkofra sin förmögenhet eller förbättra sin jord. De inre landskapen ledo mindre. I Linköpings län t. ex. fanns 1718 ej mer än 46 öde hemman.¹⁾ Men vid gränsorna blef det svårare. I Skaraborgs län funnos samma år 114 dylika, uppkomna efter år 1700,²⁾ och vi hafva berättat, huru redan 1708 en stor del af Åbo län var öde, och i Skåne år 1712 ej mindre än hvart sjunde hemman.

1) Riksark. Landshöfd. bref till konungen d. 7 Maj 1718; blott krono- och frälsehemman.

2) S. st. d. 27 Sept. 1718.

Euligt bref från Görtz, har år 1718 tvätredjedelar af Sverges jord legat osäld.

Dylik nöd föranledde slutligen några bemödanden att upphjelpa åkerbruket. Sista året af sin lefnad tillät konungen större hemmans-klyfning än förut och gaf femtio års skattefrihet å ny-upptagna åkrar och ängar. Huru han befalldes landshöfdingarna hindra uppkommandet af ödeshemman, skall framdeles omtalas.

Som bidragande orsak till allmogens nöd berättas följande. Under krigets början tog man vid utskrifningarna till soldater aldrig hel- och sällan; halfgerdsbönder, utan blott sådana, som sutto på mindre hemmansdelar. Många bland dessa seduare ställde förden-skull så till, att deras lotter förmedlades uppåt och förvandlades till halfva eller hela hemman, och de betalte gerna den dermed förknippade högre skatten; blott för att slippa utskrifning. Men för den växande folkbristens skull blefvo längre fram äfven sådana bönder tagna till soldater. Egarens personliga frihet från krigstjenst försvann; men hemmanets ökade skatter stodo kvar. ¹⁾

Huru och af hvilka orsaker allmogens undervisning blef tillbakasatt, är redan omtaladt. Också möter man mot slutet af denna tid många klagomål öfver dess råhet, dryckenskap och oregerlighet.

I afseende på tjenstehjon fortforo Karl den elftes stadgar och kronans förmynderskap. Se här ett exempel! Den tilltagande bristen på arbetsgilla karlar föranledde dränglönernas uppjagande och böndernas klagomål. I anledning deraf lät konungen år 1715 för Upp- och Westmanland utgifva följande förordning. Först bestämdes dränglönens belopp. Dernäst stadgades, att dräng, som ej toge tjenst, utan satte sig inhyses, skulle som lösdritvare genast skrivas till knekt

¹⁾ Uppgiften är af Blix i Sv. jordbrukets hist. s. 22. Vi halva dock ej funnit någon bekräftelse derå.

eller båtsman; — att bonde, som herbergerade en sådan, skulle pligta 40 mark; — att dräng, som begärde, eller bonde, som bjöde högre lön än den stadgade, skulle böta lörens hela belopp; — och slutligen att af dessa böter skulle en tredjedel tillfalla angifvarn, vare sig drängen, bonden eller tredje personen. ¹⁾ I öfrigt blefvo tjenstehjon intill 1712 beskattade ungefär på samma sätt, som före 1693. Att Karls nya krigsgerdsförordning af 1712 träffade äfven denna samhällsklass, är redan omtaladt. ²⁾ År 1716 skref landshöfdingen i Westerås till konungen: *jag får i underdånighet berätta, att drängar och pigor mest öfver allt äro till ett högre kapital uppskattade än, hvad de äga.* ³⁾ Men år 1717 vardt den gamla gerden återtagen, och dessutom tillkom upphandlings-afgiften. Se här en beräkning öfver tjenstehjonens beskattning samma år, utom vanliga mantalspenningar.

	Tjenstehjon hos stånds- person.			Tjenstehjon hos allmogt eller vid handverk.	
	Betjent.	Dräng	Piga.	Dräng.	Piga.
Gerden . . .	2.	2.	1.	1.	½.
Upphandlings- afgift . . .	4½.	3.	3.	1⅛.	1⅛.
Summa	6½.	5.	4.	2⅛.	1⅝.

allt dal. s. m.

Man beräknade, att 1717 fingo dräng och piga skatta till kronan ungefär hälften af deras lön. ⁴⁾

¹⁾ Riksark. Handlingar rörande Görtz.

²⁾ Se 25. 183.

³⁾ Riksark. Landshöfd. bref till konungen den 22 Juni 1716.

⁴⁾ Stenbocks Ark. Blackstadius till grefvinnan Stenbock d 31 Aug. 1717.

Huru strängt Karl den tolfte befrade all genstörtighet mot husbondefolk, hafva vi redan omtalat.

Lösdrifvare blefvo, så vidt man kunde komma at dem, dels tagna till knektar, dels belagga med en gerd, stigande till 6 dal. s. m. på personen. Arbetsföra tiggare skulle fasttagas och tvingas till syssel-sättning. Liksom i andra dylika ämnen hyllade Karl den tolfte, angående den lösa befolkningen, samma grundsatser, som hans fader. ¹⁾

Vid denna tid träffar man några uppgifter angående rikets folkmängd. Omkring år 1700 har man gissningsvis antagit den till 2¹/₂ million för hela svenska väldet. Franska ministern beräknade sedermera, att Sverge hade från 1700 till 1717 förlorat 300,000 man genom kriget, och 800,000 menniskor genom pesten. ²⁾ Antalet af mantalsskritna personer har minskats i Dalarna från 1701 till 1719 med ungefär 3,000 personer; i Westerås län från år 1700 till 1718 med 4,000, och i Skåne från 1700 till 1715 med 13,000. ³⁾ på Dalsland från 1700 till 1720 med 1,500. I Rosene socken i Ångermanland blef år 1719 af brist på tjentlig mansperson en qvinna tagen till kyrkovärd. ⁴⁾ År 1716 beräknades folkmängden i Sverge till 535,548 personer, deruti likväl icke inbegripna Finland, ej heller adel och ämbetsmän. ⁵⁾ Vore uppgiften tillför-

¹⁾ Se 1°. 149—154.

²⁾ Se 2°. 439.

³⁾ Enligt ungefärliga beräkningar, grundade på mantalspenningarna enligt landsböckerna, förvarade i kammarkollegii arkiv.

⁴⁾ Anteckningar ur socknens kyrkobok, meddelade af professor Berlin.

⁵⁾ Upps. Nordin. Uppgiften säges hafva blifvit af svenska ministern meddelad åt beskickningen i Paris: dock utan att angifva, på hvad grund den hvilat.

I Riksark. Handlingar, rörande Görtz, finnes ett bref till denne från O. Cederstrom af den 9 Juli 1718, i

litlig, skulle vid slutet af Karl den tolfte's regering Sverige med Skåne, Halland och Blekinge, men utom Finland, egt en folkmängd af ungefär 600,000 personer, d. v. s. lika mycket som år 1850 fanns ensamt i Småland och Östergötland.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

SKÅNE OCH BLEKINGE.

Jemtland, Gotthland, Halland och Bohuslän hade numera så sammansmält med Sverige, att deras historia för det mesta är ingen annan än det helas. Icke så alldeles ännu med Skåne och Blekinge. Genom landens natur och folkens minnen mer skilda från det gamla Sverige, omfattade de ock ett område, nog stort, för att kunna utveckla en sjelfständig egenomlighet.

Detta var i synnerhet händelsen med adeln. Den lefde under Karlarnas, den elfte's och tolfte's, tid för det mesta på sina gods och under stort enskildt sjelfsvåld, men i öfrigt stilla och i vissa fall ganska tariffigt. Den behöfde fördenskull icke hårdt suga sina bönder, och gjorde det vanligtvis ej heller; men höll dem deremot i sträng, nästan trälaktig lydnad. Sjelfva rika och aflägsna från konungamagtens medelpunkt, voro de liksom fornåldrens Storbönder *män för sig* och undveko hofvet, tjenstebefattningarna och beroendet af andra, missaktande svenska adelns torftighet, och missnöjda med både svenska och danska styrelse-

hvilket Sverges, Finland naturligtvis deruti icke inbegripet, då varande folkmängd beraknas till 500-, eller 590,000 personer; enligt en annan af Lagerbring till vid pass 1,200,000.

sättens envælde. Dock lågo danska minnen kvar i deras hjertan, liksom danska kusten för deras ögon; och det i en dager, förskönad, i samma mån svenska krigsbördorna växte; detta hos så adel, som andra samhällsklasser. Deraf stora välviljan mot danskarna 1709.

Ingen del af det vester om Östersjön liggande Sverige blef för krigets olyckor så utsatt, som Skåne. Nyligen är berättadt, huru vid pass 1,300 hemman redan 1712 derstädes råkat i ödesmål.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

FINNLAND.

Under Karls vistelse i Turkiet rycktes Finnland från Sveriges sida, och stod sedermera under en tid af omkring 7 år under ryssk styrelse; ett förespel till händelserna hundra år derefter.

Vestra och norra Finlands kyrkliga ärender leddes intill 1713 af biskopen i Åbo, Johan Gezelius d. y., hvilken fortsatte fadrens verk och uppdref presterskapets och allmogens bildning till en för den tiden hög grad. Tillståndet i östra Finnland var icke så tillfredsställande. Ortens landshöfding, Cronhiort, hade ej bästa rykte, och i stifts-styrelsen rådde mycken slapphet. Inga visitationer anställdes; presterna försummade husförhören, gjorde ej räkenskap för kyrkomedlen och höllo ofta försäljning af öl och brännvin; tills den nitiske biskop Lund år 1705 kom dit och sökte afhjelpa missbruken.

Åbo hofrätt skulle vaka öfver lagskipningen. Men stundom voro presidenter eller vice presidenter antingen icke utnämnda, eller icke tillstädes.

Hur föga uppodlad och dertför ringa uppskattad denna stora landsort ännu var, kan måhända i någon mån bedömas deraf, att då fjerdeparten af värdet för alla hus i städerna och hela värdet af all fast och lös egendom i Sverige med Finland år 1713 värderades till 63,489,300, uppskattades den år 1714 och sedan största delen af Finland var borta till 59,693,100, så att värdet af nämnde storfurstendöme skulle hafva stigit till blott 3,786,200, allt dal. s. m. ¹⁾ Samma landskap, redan förnt af hungersnöden utarmadt, hade också i hög grad lidit af krigsgerder och utskrifningar. Såsom nämnt är, skall Åbo län ensamt hafva intill 1709 uppsatt 40,000 man, och det påstås, att redan år 1702 hafva omkring 320 jordegående bönder derstädes tagits till knektar, och att, i följe deraf, många gårdar blifvit öde. Detta, medan ännu svenskarna innehade landet. Efter en blodig kamp och förfärliga härjningar lades det 1713 och 1714 under Ryssland. Lycka var, att tsaren till dess högsta styresman förordnade furst Galitzin, en man med förstånd i hufvudet och människokärlek i hjertat. Denne sökte upprätthålla Gudstjenst och samhällsskick. Men det var ej lätt; emedan största delen ämbetsmän af alla slag rymt öfver till Sverige. Likväl ställdes några smärre skolor åter i gång; landet indelades i mindre kretsar, inom hvilka kyrkoherdar förordnades att som tjenstgörande biskopar viga prester och styra församlingarna. En prost, Jakob Ritz, bördig från Lüneburg, har på sådant sätt inom Åbo stift uträttat mycket godt, hållit kyrkomöten, kringständt herdabref, o. s. v. För prestbristens skull måste dock lägenheterna stundom sammanslas, än oftare besättas med omogna djekar. Ritz förmanade dem likväl på det innerligasté, att bland det arma folket söka upprätthålla tukt och kristendom, och motverka den öfverhandtagande vildheten.

¹⁾ Detta ämne tål närmare undersökning.

Lika stor var efter 1713 bristen på andra tjenstemän. Till landshöfdinge-ämbetenas vård togos fogdar och länsmän, och i dessas ställe stundom prester, stundom skrifkunniga bönder. I Wasa blef en sachsisk dragon förordnad till borgmästare.

Ehuru utöfvadt af en Galitzin, kändes dock ryska väldet ganska tryckande: häldst tsaren, som anade, att han icke skulle få behålla landet, lät dess tillgångar med lit förstöras, många hundrade derhoende hushåll och i synnerhet deras yngre medlemmar bortflyttas för att befolka Rysslands öde eller Lifflands ödelagga nejder. Detta var den af ryska regeringen anbefallda behandlingen. Verkställd af dess raa krigare, urartade den till ohyggliga och vilda uppträden. Prester eller bönder, som blifvit satta till fogdar eller länsmän, straffades med knutpiska eller galge, om de ej kunde allema så stora gerder, som man fordrade. Samma öde väntade dem, som underhöllo förbindelse med svenskarna. Hur ryska krigsfolket, lemnadt åt sig sjelft, misshandlade de värnlösa inneväanarna, är redan berättadt. ¹⁾ Ett nytt drag må tillläggas. I Mars 1716 utsändes en ryssk major med 500 ryttare, hvilken ströfvade kring i nordöstra Finland, dref folk och boskap in i hus och lader, och brände sedan upp alltsammans, så förhärjande landet, att slutligen på 40 mil ingen människa var till finnande. Nöden och eländet utbredde sig också till andra nejder. Folket dog bort af vanvård och brist; vargar började djerft stryka kring gårdarna och söka efter rof, häldst af människokött. Hungern dref slutligen människorna sjelfva till samma spis, modren till förtärande af sina egna barns lik. Man har beräknat, att när Finland 1721 blef åt Sverge tillbakalemnadt, steg dess folkmängd ej högre än till 200,000 människor.

¹⁾ Se 23. 449. 25. 438.

TRETTIONDETRÄDJE KAPITLET

ÖSTANBATS-LÄNDERNA.

Från och med 1561 hafva besittningar i dessa nejder utgjort en del af vårt fädernesland, deras historia en del af vår egen. Hon är det nu för sista gången.

Vi känna Karl den elftes bemödande att försvenska ifrågavarande länder. Intet bland dem lånade sig dertill så lätt, som det lilla

INGERMANIAND.

Befolkningen var ursprungligen finsk och således genom språk och släktskap förbunden med de öfriga under Sverges krona lydande finnarna. Karl den elfte begagnade förhållandet. Redan 1684 lades landet under Åbo hofrätt. Guvernören Göran Sperling och superintendenten Johan Gezelius arbetade mycket för nämnde sammansmältning. I synnerhet sökte man omvända folket från grekiska till lutherska läran. Redan år 1684 säges detta hafva lyckats med öfver 3.000 (?) hushåll. Karl den tolfte följde samma grundsatser, och befallde, att de, som öfvergått till lutherska kyrkan, skulle befrias från mantalspenningar: likaså, och intill trettionde året, den i grekisk, bekännelse födda ungdom, som uppfostrades i den lutherska. Men nu utbröt kriget. Redan 1703 återtog tsaren hela landskapet. Det hopsmälte genast med Ryssland och detta så mycket lättare, som det före 1617 nästan beständigt hört till samma rike.

EST- OCH LITFLAND.

Karl den elftes reduktion hade, som bekant är, hos nämnde landskaps tyska adel och borgerskap ¹⁾ uppväckt stort missnöje, så att många redan 1699 önskade lösrycka sig från Sverige och åter förenas med Polen. ²⁾ År 1700, bragt i trångmål, lofvade väl Karl den tolfte att låta anställa en granskning öfver reduktionen, en räfst öfver räfsten; men kriget hindrade utförandet, och folket litade ej på löftet. När Karl år 1700 anlände till Litfland, infann sig i hans läger blott en ringa hop af landets adelsmän. Efter segren vid Narwa kommo de så mycket talrikare. Men underhållet af svenska härarna åren 1700 och 1701 blef för dessa länder så tungt, och utdrifvandet deraf skedde så våldsamt, att missnöjet mot Sverige började sträcka sig äfven till prester och bönder. ³⁾ Redan år 1700 uttog konungen dubbelt antal krigare mot det vanliga. Det har ock blifvit beräknadt, att Litfland, som det tyckes, utom Estland, har under loppet af året 1700 fått till krigsgerd anskaffa 290,850 d. s. m., 12,192 tunnor råg, 1,000 hästar, 500 förråds-vagnar och lika många körare. Året 1701 blef kanske lika dyrt, om ej dyrare. År 1702 härjade rysarna en stor del af landet. ⁴⁾ Den förskräckelse och den afsky för dessa gäster, hvilken ännu då för tiden beherrskade innevånarna, kan bedömas af följande drag. En estnisk piga hade varit spejare åt ryssen. Bönderna märkte det, och dränkte i vredesmode den olyck-

¹⁾ Se 10. 344, 345, 418, 419.

²⁾ Se 21. 140, 145.

³⁾ Se 21. 138, och Fr. min. bl. d. 20 Apr. och 1 och 18 Maj 1701.

⁴⁾ Se 22. 15

liga. — En bondhustru i samma landsort hade med sina barn gömt sig nedan för några i gården plundrande fiender. Det yngsta började jemra sig. Modren, häldre än att härigenom förrådd, falla i de förfärliga fiendernas händer, satte tummen på barnets strupe och kväfde dess röst — och dess lif.

År 1703 härjades landet om möjligt än omenskligare än tillföre. ¹⁾ Karl, som för striden mot August behöfde sina svenska regementen, ville, att Est- och Lifland skulle försvara sig i det närmaste med egna krafter, och påbjöd derstädes en ny och stark utskrifning. Men hungersnöden 1697 och krigen 1700 — 1702 hade i hög grad förminskat folkmängden och ödelaggt landet. Öfversten, som skulle hålla utskrifningen, sökte i sitt svar visa det olyckliga tillståndet och omöjligheten af att anskaffa så mycket soldater, som konungen begärt. *Ed och pligt*, skref han, *tillförbinda mig att säga eders majestät, huru i landskapet Harrien, som består af 2,831 hakeband, ungefär 800 äro öde; i Wirland likaledes 1,450 af 2,181; i Jerven likaledes 450 bland 1,200, o. s. v. Skulle nu den anbefallda skrifningen gå för sig, måste flerstädes husbondens sista dräng och dragare bortföras, ja, ofta husbonden sjelf, hvarigenom än flere hemman blifva så förstörda, att de hvarken kunna gifva krigare eller skatt; alltsammans till eders majestäts egen stora skada.* Detta redan år 1703. År 1709 låg hela trakten från Riga till Dorpt som en ödemark, och flere bland dess förut blomstrande städer voro förvandlade till ohyggliga grusbögar och öde källarhvalf, bebodda af ormar, grodor och vilddjur. ²⁾ Innevårnarnas tankar och känslor vid allt detta kunna lätt gissas. Redan år 1701 spordes missnöje, icke blott öfver de tunga gerderna, utan ock öfver Karls obenägenhet för fred

¹⁾ Se 22. 28.

²⁾ Bond Clod's Journal

med August. ¹⁾ Åren 1702—1705 blefvo innevånarna alltjemnt rätade genom svenska gerder och rysska kärjuingar; och allramest deraf, att konungen fördjudade sig i Polen i stället för att skynda sina undersåtare till hjälp. Många sade, att svenska kronan icke mäktade försvara Litfland; andra pastodo, att den öfverallt segrande Karl hade lätt kunnat skynda dit och jaga bort ryssarna; men att man med flit lät både den tyska och estniska befolkningen utrotas, för att sedermera kunna besätta landet med endast svenskar. ²⁾ Andra förklarade sig lika nöjda, antingen de komme under Ryssland eller under Sverge, endast de komme till fred och lugn. Andra, icke blott adel, utan äfven bönder, började sammansvärja sig med ryssarna, och man hörde sådana glädja sig åt Lewenhaupts olycka vid Lissna. ³⁾ Många flydde till Ryssland, andra till Sverge, andra till Hamburg, o. s. v. Stockholms då för tiden störste predikant, Possieth, sade sedermera från predikstolen och i hofvets närvaro, *att est- och litfländningarna hade i många år önskat komma från Sverges och under något annat rikes öfverherrskap.* ⁴⁾

Sådan var landets sinnesstämning, när underrättelsen om Pultava-slaget anlände. Redan nu trodde många, att berörde östanhafsländer vore för Sverge förlorade; och de blefvo det genom pesten, genom rysska öfvermagten, genom Karls fortfarande frånvaro och nu mera äfven genom litfländningarnas egna bemödanden. Det sluga sätt, hvarpå innevånarna af ryssarna retades mot Karl, är tillförene omtaladt. ⁵⁾ Under Rigas belägring måste Stromberg i Januari 1710

¹⁾ Fr. min. br. Jun 1701.

²⁾ Dansk. min. br. skrifna från Dorpt d. 25 Febr. 1701, och flere af samma innehåll. Se **1**. 162, 163.

³⁾ Fr. min. br. d. 11 Dec. 1708.

⁴⁾ Safstaholms Ark. Clodts journal 1713.

⁵⁾ Se **2**. 110.

af fruktan för oroligheter tillåta adeln och borgerskapet hålla landtdagar och att derunder, nästan oberoende af svenska kronan, öfverlägga om sina och sitt lands angelägenheter. Berättadt är ock, hur vid stadsens slutliga uppgifvande liffländningarna genom en serskild öfverenskommelse underkastade sig tsarens välde. ¹⁾

Enligt första delningsfördragen mellan Peter och August, hade Est- och Liffland bort läggas under Polen. Sa ville ock sistnämnde furste. Men Peter svarade: *det är jag och mina ryssar, som besekrat svenskarna och eröfrat dessa landskap, och jag ämnar derföre behålla dem.* August måste underkasta sig magtspråket.

Den öfverenskommelse, liffländningarna år 1710 uppgjorde med Scheremetjew, blef af tsaren 1711 stadfästad och 1712 till Rysslands fördel något jemnkad, och sedermera för dessa landskap allt framgent gällande. Från och med 1710 voro de således i verkligheten skilda från Sverige och förenade med Ryssland; ehuru förstnämnde stat icke förr än 1721 formligen erkände förhållandet.

I allt detta gick tsaren tillväga med mycken klokhet. Han ville, att nämnde orters förening med Ryssland skulle vara eller åtminstone hetas vara ett icke blott det segrande våldets, utan ock det fria valets verk; ungefär så, som när de första gången öfverlemnade sig åt svenskarna. ²⁾ Han lät alltså innevånarna i landets nordliga delar för sken skull öfverlägga om och antaga de vid Riga uppgjorda villkoren. Han sökte ock på hvarjehanda sätt vinna förtroende och tillgifvenhet. Lutheranernaingo behålla sin kyrkofrihet; men i stället för döda eller bortflyttade svenska präster togos tyskar och pietister, hvilka både genom börd och asigter voro främmande för och fiendtligt

¹⁾ Se **2 I.** 142, 143.

²⁾ Se **2 I.** 292, 293.

stända mot Sverige och mot dess statskyrka, och således förmodades komma att än mer uppreta den ovilja, som hos tyska befolkningen redan i Karl den elftes tid uppstätt. ¹⁾ Deremot sökte tsaren aldrig att i egentlig mening med Ryssland hopsmälta sina nya eröfringar, dels emedan ett sådant svenska kronans bemödande väckt missnöje och blifvit af honom sjelt ofta återopadt och tadladt; dels emedan han häldre ville, att ryssarna skulle sammansmälta med de bildade liffländningarna. Ar 1713 höll han också i Revels skola 30 rysska gossar för att lära dem tyskarnas seder och språk. Rysska tideräkningen, som verkligen var bättre än den dåvarande svenska, infördes väl genast, men i det mesta fick folket behålla sina gamla vanor och stadgar, och åtminstone en skugga af sina gamla landtdagar. At landtråden tillerkändes högre rang, och alla förnämligare ämbeten skulle besättas med infändsk adel. Ar 1722 efter afslutad fred anställdes, rörande reduktionen, en undersökning, hvilken slutades så, att ridderskapet återfick 4,000 hakeland. Äfven mot de tyska borgrarna visade tsaren mycken nåd, återgaf dem redan 1710 och sedermera allt framgent det ena at Karl den elfte indragna godset efter det andra, lät sig personligen intagas i deras gillen, bevistade deras bröllop, lofvade dem att till städernas styrelse blott begagna tyskar, sökaude derjemnte på hvarjehanda sätt främja deras handel och näringar. Den gamla fiendskapen mellan Lifflands adel och borgerskap skall dock längre fram hafva blifvit begagnad, som medel att i någon mån nedergräfvva de friheter, landet erhållit.

I öfrigt låg der ett stort svalg emellan grundsatserna för Karl den elftes och för tsar Peters handlingssätt. Den förre sökte nedhålla adeln och det mäktiga tyska borgerskapet: men att deremot upphjelpa innevånarna, den finska, estniska eller lettiska

¹⁾ Se **18**, 162, 163.

allmogén. Tsaren gick motsatt väg. Tyskarna gynnades, urfolket lemnades åt sitt öde. Adeln upphöjdes, icke till dess fordna politiska magt, friheten uppåt; utan till dess fordna sociala magt, friheten nedåt, rättigheten att nära nog efter godtycke behandla sina bönder och underhafvaude, hvilka ock på sådant sätt snart omigen sjönko djupt ned i lifegenskapens okunnighet och träldom. ¹⁾

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

SUNNANHAFS-LÄNDERNA.

POMMERN och Sverge voro nu, som vanligt, hvarandra till besvär och skada. För Pommerns skull, måste Sverge årligen tillsätta 70- till 90,000 dal. s. m. ²⁾ och dessutom deltaga i hvarje allmännare krig inom Tyskland. Pommern sjelft blef illa förvaltadt för afståndets och ofta härjadt för krigens skull. Karl den elfte sökte ställa saken i bättre skiek, men lyckades ej. Vid hans död var landet ganska fattigt, och blef det sedermera i ojemnförligt högre grad till följe af ständigt ökade utskrifningar, gerder och inqvarteringar; efter 1710 också genom flendtliga infall. I slutet af 1715 var en stor del af befolkningen död eller förlupen. Det nästan öde landet föll i flendernas händer och förblef der under Karls återstående lifstid; också detta ett förespel till händelserna hundrade år sednare.

¹⁾ Jfr. I 8. 167—169.

²⁾ Enligt en annan uppgift 442,504 dal. s. m. — Jfr. för äldre tider I 1. 185, 186.

Hedrande för Sverige är dock, att, oaktadt alla dessa lidanden, hafva innevånarna, i synnerhet i Stettin, visat vid flere tillfällen stor tillgifvenhet för svenska krouan.

WISMAR kostade likaledes 80- till 90,000 dal. s. m. årligen. ¹⁾ År 1714 ville hertigen af Mecklenburg inlösa denna stad; men Karl vägrade. ²⁾ Redan året derpå eller 1715 blef den af fienderna belägrad och 1716 eröfrad och flek 1717 sina fästningsverk bedrifna, hvarefter den stannade i fiendehand intill konungens död.

BREMEN gaf en behållning af 30- till 50,000 dal. s. m.; ³⁾ men i följe af det frånskilda läget var förningsbandet med Sverige tämligen löst; några säga dock älskadt, andra motsatsen. ⁴⁾ Huru landet blef af danskarna 1712 eröfradt och 1715 såldt till Hannover, är redan berättadt. ⁵⁾ Det återkom aldrig mer, under Sverges spira.

ZWEIBRÜCKEN, konungahusets enskilda pfaltsgrefskap, ansågs gifva i behållning 70.000 ecus eller något mera. Efter ryssvikska freden 1697 återlemnades det åt Sverige; men af fransmännen utplundradt. Ludvig den fjortonde ville 1698 lösa det till sig; men Karl vägrade, och öppnade det i stället år 1699 för en hop i Frankrike misshandlade protestanter. Under spanska tronföljare-kriget led landet återigen på mån-

¹⁾ Enligt andra 156,458 riksdaler (dal. s. m.?). — År 1701 var bristen 194,600 dal. s. m. enligt Lund. *Collectiones Lagerbringianæ*.

²⁾ Riksark. Vellingks bref 1714.

³⁾ Jfr. för äldre tider **1-2**. 485.

⁴⁾ Sjöö Ark. M. Vellingk till Karl d. 44 Mars 1714.

⁵⁾ Se **24**. 464, 465; och **26**. 40.

gahanda sätt. Huru Karl slutligen upplät detsamma åt den landsflyktige Stanislaus Leczinski, är redan tillförene berättadt. ¹⁾ Efter Karls död tillföll det hans släktinge, Gustaf Samuel Leopold, yngste sonen af hertig Adolf Johan. ²⁾

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL UTRIKES MAGTER.

Det viktigaste härutinnan är redan eller bliver främdeles utförligen omtaladt. Här må blott några anmärkningar göras.

Af föregående delar veta vi, huru Karl den elfte gerns undvek hvarje beröring med utrikes sändebud. ³⁾ Karl den tolfte var lika otillgänglig. Redan från 1701 hade han med få undantag förbjudt sådana herrars vistelse till och med besök i lägret, äfven om deras uppdrag voro aldrig så viktiga, och kunde avslutas inom några dagar. När de ändå trugade sig dit, lät han dem vänta ofta flere veckor, innan de kunde erhålla en eller par timmars företräde; ⁴⁾ eller ock blefvo de visade till Piper eller till regeringen i Stockholm. Det hette vanligtvis, att konungen för krigsärendernas skull icke hade tid att mottaga och höra dem. Alla sågo dock, huru han hvarje dag tillbragte 5 eller 6 timmar med ridter kring nejden. Sändebuden tyckte sina uppdrag vara viktigare, och blefvo mycket förargade; men måste tåga och fåla, så länge Karl gynna-

¹⁾ Se 23. 142.

²⁾ Se 19. 100.

³⁾ Se 19. 8.

⁴⁾ Se 21. 188, 209, 210.

des af lyckan. Berättadt är, huru engelsmannen Robinson företog sig att möta konungen under en af ridterna, och att på sådant sätt truga sig till företräde. ¹⁾ Genom mycken enträgenhet lyckades preussiska sändebudet Dohna att utverka löfte om ett dylikt. Karl gaf det då nte på öppna fältet och under storm och snöyra; sjelf, som vanligt, med hatten under armen, sålunda dertill tvingande äfven preussaren och de öfriga herrarna. Samtalet varade en hel timme, och vid dess slut voro allas hufvuden pudrade af snö. Det tyckes nästan, som konungen med flit ställt så till, för att afskrämma de andra sändebuden från ytterligare försök i samma väg.

Hvad var väl orsaken till detta uppförande? Visst icke fadrens oförmåga att lägga sina ord. Karl den tolfte var derutinnan ganska lycklig. När Robinson, enligt hvad vi nyss berättade, mötte honom på vägen, sade engelsmannen: *jag ber om tillåtelse att få här under bar himmel framföra min drottning's ärende.* Karl svarade: *gerna! Den tronhimmel, vi nu ha öfver oss, är bättre stickad än någon annan.* — Orsaken var ej heller, som hos Karl den elfte, någon oförmåga att veta, hvad man borde besluta, hvad man borde svara. Karl den tolfte led sällan af sådan villrådighet, snarare af motsatsen. Rätta orsakerna till hans uppförande voro väl först och främst begäret att insvepa sig och sina företag i en ogenomtränglig hemlighetsslöja, hvarföre han ock sökte utestänga de spejande främlingarna, liksom han förböd sina officerare skicka nyheter till Sverige.

Ett annat skäl torde hafva legat i hans obenägenhet för vidlyftiga och invecklade underhandlingar, och i hans benägenhet att häldre, som Alexander, med svärdet afhugga hvarje intrasslad knut. Sannolikt är ock, att han ville undvika sändebudens enträgna föreställningar rörande vissa ämnen, om hvilka han redan till-

¹⁾ Se 21. 228.

förene fattat sitt orubbliga beslut. T. ex. i fråga om polska förbudsättningen lade nämnde herrar för hans ögon tydliga bevis på de stora fördelar, både hans eget och andra riket skulle vinna genom försoning med August. Detta måste kännas så mycket mera obehagligt, som Karl hvarken kunde vederlägga skälen eller ville följa råden. — Nagra undantag skedde dock för sådana herrar, hvilka i någon mån delade hans åsikter eller vunno hans tycke, t. ex. Fabrice, Croissy och Görtz. Med dem samtalade han gerna, och uppmanade dem stundom till tvister och motsägelser. *Kom!* sade han en gång till Croissy, *kom och låtom oss tala illa om svenska konungen!*

På de sednare åren gingo underhandlingarna med utrikes magter mer och mer oordentligt och afbrutet. Svenska sändebuden i främmande land förlorade sitt anseende i samma mån Sverige förlorade sin magt, och de sjelfva, hela årtal igenom lemnade lönlösa, sjöuko i fattigdom och skulder. Stundom visste de ej heller, från hvem föreskrifter skulle begäras, från rådet eller från konungen; och på denne sednares svar flugo de ofta vänta allt för länge. Varen 1716 sägas de hafva på fyra månader icke fått mottaga något enda bref från sin konung. Värst var, om det är saant, hvad Görtz berättar; nämligen, att ifrågasvarande herrar halva slutligen icke blott ogillat hans statskonst, utan icke ens för utländningen dolt detta sitt ogillande. *Bland alla svenska sändebud, skref han 1715, är Erik Sparre den ende, som med allvar och kraft försearar sin konungs åtgärder. När främmande herrar tala med de andra härom och påstå, att konungens personliga tänkesätt äro hinderliga för fredens vinnande; då förnimmer man, hur dessa hans egna ombud stundom halft bifalla, stundom tiga, stundom betydelsefullt draga på axlarna.* Snart ansagos dock underhandlingar med svenska kronan tämligen ädnamålslösa; ty dels rättade sig konungen mindre efter dem än efter sina på egen

hand fattade beslut; dels försjönk riket i så djup vadmagt, att det ej kunde hjälpa sig sjelft, än mindre andra. Flere gånger yttrades den åsigten, att ett svenskt förbund medförde uppoffringar i stället för vinst. Frankrike hade, som sagdt är, 1715 lofvat ett årsunderhåll af 600.000 riksdaler. Tsaren föreställde hofvet i Paris, att dessa penningar häldre bort utbetalas åt Ryskland, som kunde göra verklig nytta därför, än åt Sverge, af hvilket ingenting var att hoppas.

Eröfrande stater blanda sig vanligtvis i grannrikens inre styrelse, uppretta de missnöjda och åtaga sig än det ena än det andra partiet, i afsigt att försvaga och upplösa det hela. Sverge började drifva detta spel redan under Erik och Johan, men i synnerhet under Karl den nionde, som uppeggade Sztskijns lga i Ryskland å ena, och de mot Polen uppstodsiga liffländningarna å andra sidan. Med undantag af Karl den elfte följdes denna statskonst af Sverges alla efterföljande regeringar, också af Karl den tolfte: se beskyddandet af Holstein, underhandlingarna med Radziejowski, med Stor-Polens konfederation, med Mazepa, med kossackerna, med zaporogerna och med jahobiterna i England. Snart vände tsar Peter samma statskonst mot honom sjelf. Vi erinra oss Ryslands kungörelser till liffländningarna 1710.¹⁾ till finnarna 1713.²⁾ till svenska ständerna 1714.³⁾

Genom minnen af unionen och af de många och närgångna krigen hade Danmark hittills varit den för svenskarna mest förhatliga grannen. Ryskland föraktades då för tiden, och krigsrörelserna på Karelen och Lifflands gränser kändes föga hemma i Sverge. Förlusterna under Karl den tolfte's krig jemnte tsarens härjningar i Finland, Vesterbotten och Roslagen

¹⁾ Se 23. 140.

²⁾ Se 25. 128

³⁾ Se 25. 186

gjorde moskovit-väldet från denna tid till främsta föremålet för svenskarnas ovilja; dock icke så alldeles för Karl den tolfte. Under sina sednare regeringsår, 1716, 1717 och en del af 1718, sökte han tsarens vänskap med mer ifver än någon annan furstes.

Gustaf Adolf hade angifvit den åsigt, Sverige sedermera under åttio år följde; nämligen att med yttersta sorgfällighet stänga Ryssland från Östersjön. Karl den tolfte slog in på en annan bana. Först och under polska afsättningskriget släppte han ryssarna fram till nämnde haf, och under sina sista år ämnade han formligen åt dem afstå flere Östersjö-hamnar mot ersättningar vesterut. Det var ett förbud till 1812 års politik.

Sin emellan vidt afskilda, hade Sverige och Polen icke bort komma med hvarandra i mycken beröring. Genom sammanträffande tillfällen och kittlande ärelystnad, blef dock detta händelsen ända från Johan den tredjes dagar intill Karl den tolfte död; och till ousäglig skada för båda rikena. Hvad har ej Polen lidit genom svenska stämplingar och svärd? Och den olyckliga polska kronan! till hvilken falsk och för Sverige olycksalig statskonst har hon ej lockat Johan den tredje, Sigismund, Karl Gustaf och Karl den tolfte, i någon mån äfven Gustaf Adolf? en statskonst, icke beräknad på Sverges, utan på konungahusets fördel, eller på den enskilde konungens ära; och slutligen lädande till vinst för Sverges och Polens gemensamma fiende. Vid Karl den tolfte död upphörde slutligen den förderliga striden; men för sent. Olyckan hade redan inträffat.

Också i afseende på Holstein utgör Karl den tolfte regering en vigtig vändpunkt. Allt ifrån Karl den tolfte, men i synnerhet från Karl Gustafs förvärling med en furstiinna från Holstein, hade detta land stått i oupphörlig och nära förbindelse med Sverige. Genom Görtz och rysska giftermåls-underhandlingen 1713 och 1714 förbereddes å ena sidan upplösningen af det då

sextioåriga svensk-holsteiska förbundet, och å den andra ingående af det ännu långvarigare ryssk-holsteiska, hvilket slutligen lyckades sätta gottorpska furstar först på Rysslands och sedermera äfven på Sverges tron.

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

REDUKTIONEN OCH KRONOGODSEN.

Till hvad om detta ämne redan berättadt är, ¹⁾ meddelas här några sedermera anträffade upplysningar

Genast efter Karl den elftes död yttrades ett allmänt och högljadt missnöje mot reduktionen. Vid riksdagen 1697 begärde adeln lindring i några dess punkter. År 1699 har öfverhofspredikanten Wallin å ämbetets vägnar talat mot dess missbruk: mot reduktions-herrarna och allra mest mot Gyllenborg. ²⁾ Men den nya regeringen ville ännu icke tillata några större medgifvanden, och adeln fick på sina böner ett tvärt afslag. ³⁾ År 1700, vid krigets utbrott, behöfdes stora lån; men ingen ville sådana lemna, ingen ville hafva med kronan att göra. ⁴⁾ Konungen infortrade rådets och kammar-kollegii utlåtande. Båda förklarade, att så länge reduktionen fortföre, skulle det för svenska kronan blifva omöjligt att erbålla betydligare förskott.

¹⁾ **17.** 353—355.

²⁾ Thorsjö Ark. Charlotte Oxenstiernas bref d 24 April 1699.

³⁾ Se **21.** 26, 27.

⁴⁾ Se **17.** 415.

De rådde fördenskull att upphäfvä åtminstone några bland dess svåraste grundsatser, t. ex. de om ofruktbara fordringar, ¹⁾ om myntförvandlingen, ²⁾ m. m., och häldst att upplösa hela verket. Allt detta innebar väl ett formligt ogillande af Karl den elftes åtgärder; men Karl den tolfte följde rådet; dock icke helt och hållet. Han bibehöll bland annat en del af nordsköldska reduktionen, ³⁾ utsträckt äfven till städernas och kyrkornas medel. Förordningen om detta reduktionens delvisa upphäfvande utfärdades, som berättadt är, ⁴⁾ den 13 April 1700.

Rådet och kammar-kollegium hade yttrat förhoppning om, att denna åtgärd skulle stärka kronans kredit och lätta möjligheten af att erhålla lån. Men i början blefvo sådana blott till ringa antal och belopp erbjudna; ty penningekarlarnas farhågor voro djupt rotade, och en och annan började, med ledning af Karls lynne, förutse svåra och långvariga krig. När alltså inom de tre första veckorna inga större lån kunnat erhållas, blef den sjutton-årige konungen otålig samt bannade rådet och kollegium, såsom de der genom falska förespeglingar narrat honom till reduktionens upphäfvande. Radets öfverläggningar i anledning häraf äro upplysande nog. Reduktionen blef derunder mer eller mindre tadlad, och sådant också af de herrar, som hos Karl den elfte varit i stor nåd; t. ex. Bengt Oxenstierna, Kristofer Gyllenstierna, Lars Wallenstedt. Ja, sjelfva det förnämsta reduktionsrådet, Jakob Gyllenborg, trädde i spetsen för det ändrade tänkesättet. ⁵⁾ Radet försvarade sina åsikter och förklarade, att emedan kronans kredit varit så

¹⁾ Se **17**. 423.

²⁾ Se **17**. 469

³⁾ Se **17**. 269—270.

⁴⁾ Se **17**. 354. **21**. 87.

⁵⁾ Rådsprot. d. 3—5 Maj 1700.

länge och så grundligt förstörd, kunde densamma icke hastigt återupprättas.

År 1710 talade Horn och Karl Gyllenstierna med understöd af eakedrottningen för alla de återstående reduktionsverkens fullkomliga upplösning; ¹⁾ men det bifölls ej; utan räfsten fortgick på sätt, vi redan beskrifvit. ²⁾

För att bekomma nödiga medel, tillgrep Karl, redan i krigets början, den gamla åtgerden att bortpanta kronans inkomster och gods. Till år 1712 hade staten på sådant sätt bekommit lån, stigande till 2,361,508 dal. s. m. En del af denna summa, nämligen 987,244 dal. s. m., var gifven emot panter, belägna i östan- eller sunnanhafsländerna, hvilka alla slutligen föllo i fiendens hand, så att pant-innehafvarne af de samma icke åtnjöto sin beräknade inkomst. ³⁾ Hur andra deras likar blefvo år 1713 tvärt emot löfte tvungna att erlægga bevillning af sina pant-inkomster, är redan berättadt. ⁴⁾ Båda dessa händelser bidrogo att än mer afskrämma penningekarlarne från all förbindelse med kronan.

Den andra gamla åtgerd, Karl den tolfte tillgrep, var hvad Karl den elfte så strängeligen tadlat, nämligen att sälja kronogods. Härvid åberopades nu icke blott förra konungars bruk, utan ock de af Gustaf Adolf, af Kristina samt af hennes förmyndare anförda skälen; nämligen, att samma gods skulle i enskild egares hand bättre uppodlas och gifva större afkastning. ⁵⁾ Försäljningen gick likväl ganska trögt. För-

¹⁾ Rådsprot. d. 9 Aug. 1710.

²⁾ Se **17**. 355

³⁾ Kammar-kollegii berättelse till Sekret. Utskott. d. 17 Januari 1719, finnes ock i Nordins historia regum Carol. XII.

⁴⁾ Se **25**. 125.

⁵⁾ Se **6**. 229. **17**. 13.

delen af att ega ett jordagods blef motvägd eller förintad genom de stora skatterna. Också kunde hvem som häldst genast och för ingen ting få tillträda ett eller flere af de mångenstädes uppkomna ödeshemmanen. Man behöfde således icke utbetala penningar för att pantta eller köpa sig till några andra. Häruti låg en bland orsakerna till det af förmögna personer ofta öfverklagade förhållandet, att, ehuru de ville på sina enskilda gods upplåna penningar för att sedermera lemna dessa i förskott åt kronan, blef det dem omöjligt, emedan ingen ville gifva dylika lån. Karls ifver att afyttra kronogods gick slutligen så långt, att han år 1717 tillät deras försäljande mot blott mynt-tecken eller myntsedlar. ¹⁾ Köpesumman för alla under hans regering sålda kronogods steg dock ej till mer än 481,276 dal. s. m., ²⁾ trofgen af skäl, som redan äro angifna.

Nu, som förut, blef staten härvid mycket lidande, och fick vid så väl förpantning som afsalu ofta mycket mindre än, hvad den borde hafva, i synnerhet på slutet; om nämligen gods i sjelfva verket blefvo afyttrade för blotta mynt-tecken.

Härvid bör ihågkommas, att förra styrelser sålde sina kronogods, en del till skatte, men de flesta till frälse. Karl den tolfte sålde dem blott till skatte, på det hvilken svensk man som häldst skulle ega rättighet att de samma sig tillhandla. Köpesumman blef väl derigenom mindre; men klandret likaledes. När förut de mesta godsen såldes till adeln, hörde man de andra undersåtrarna högljuddt öfverklaga åtgerden, samt yrka reduktionen, under påstående, att kronogodsen vore för staten alldeles onbärliga. Under Karl den tolfte deltog alla samhällsklasserna i be-

¹⁾ Riksregistrat. d. 29 Nov. 1717.

²⁾ Kammar-kollegii berättelse till Sekret. Utsk. d. 17 Jan. 1749.

mälte handel, hvadan den ock blef af ingen bland dem öfverklagad; och man tycktes enhälligt komma öfverens om, att staten kunde bära sig utan ifrågavarande många kronogods.

År 1703 stadgades, att vid dessa skatteköp skulle hemmanets äbode ega företrädesrätten.

Blott sällan tillgrep Karl det fordnå sättet, att med gåfvogods belöna sina tjenare. Det skedde likvisst en eller annan gång. ¹⁾ Stundom var dock skänkens värde ganska tvifvelaktigt. År 1714 t. ex. lofvades åt Liewen starostiet Marienburg. Detta, beläget i sydöstra Litfland, hade då åtminstone under fyra års tid varit i ryssarnas hand, och förblef der allt framgent.

Ännu några anmärkningar rörande det vigtiga ämnet!

Skulden till kronogodsens och skatteräntornas förskingring efter Gustaf Wasas död lag främst och förnämligast hos regenterna sjelfva. Just denne konungsättlingar, från och med Erik den fjortonde till och med Kristina, voro de, som frivilligt begynte sälja, bortpanta eller bortgifva nämnde kronans tillhörigheter. De gjorde det för att få medel till fyllande af den brist, deras misshushållning och ärelystnad förorsakat, — eller till underhållande af den prakt, deras arfkonungadöme och hertigdömen ansågs fordra; för hvilket allt kronans gamla inkomster icke voro tillräckliga. Nya skatter vågade man ej pålägga så stora, som fordrades, utan tillgrep i stället kronogodsens och skatteräntorna. Man besinnade ej att följden måste blifva ko-

¹⁾ Link. Läns Ark. Kongl. bref d. 18 Jun. 1717 befäller att åt Mörner inrymma odisponerade göds för 495 dal s. m ränta; förmodligen var detta gålva, ej köp eller förtäntning.

kungamagtens försvagande och svenska allmogens trældom. Alla regeringarna fortgingo på denna bana, tills vid Kristinas tronafsägelse största delen af besagde tillgångar voro borta. På Wasa-regenterna faller alltså utan all jemnförelse den tyngsta förebråelsen. Men denna sanning har man antingen icke mäktat inse eller icke velat, icke vågat uttala, knappt med några lätta ord påpeka, nämligen då Kristinas hejdlösa slöseri tvingade att bryta tystnaden. — Man har i stället kastat skulden endast på adeln. Oemotsägligt är ock, att en del af förebråelserna bör falla på nämnde samhällsklass, hvilken ofta egennyttigt begagnade konungarnas förlägenhet eller frikostighet, missbrukade sin öfver allmogen erhållna magt, och sträfvade efter ett fullkomligt adelsvälde. Denna sida af saken har man ensamt och uteslutande framhållit och med mörka färger utmålat; dels för att kunna undångömma regenternas andel i felet; dels för att kunna nedsätta den samhällsklass, hvars magt och frihetssinne motarbetade konungarnas envåldsplaner, och hvars rikedom, öfvermod och hotande förtryck uppretade ofrälseståndens afund, rättskänsla och frihetssinne. Så har bildat sig det ensidiga sätt, hvarpå historien om kronogodsens afsöndrande blifvit och än i våra dagar ofta blifver behandlad.

Innehafvande största delen af kronogodsens och skatteräntorna, blef adeln, genom fruktan för reduktion, beroende af både konung och medstånd; och hindrad från att sjelfständigt uppträda mellan båda. Eget är att tänka sig Sverges öde, i händelse skatteräntorna och kronogodsens icke blifvit förskingrade. Regenten hade genom deras besittning varit stark, nästan oberoende; — allmogen, likaså genom oförkränkt eganderätt af sina hemman, blott med villkor af skatternas erläggande till kronan: — likaså den ännu få-

tallga gamla jord-adeln, genom sina stora arfvegods. Ingenting hade hindrat den sednare från fullgörandet af hvarje sann aristokratis pligt, nämligen att bibehålla jenvigten mellan konunga- och folkmagt. Samhällets alla tre beståndsdelar, det monarkiska, aristokratiska och demokratiska hade en hvar inom sig egt lif, kraft och sjelfständighet. Statsförfattningen hade måhända utbildat sig till likhet med den engelska. Vi säga icke, att det hade varit bättre; vi säga blott, att det hade kunnat inträffa. Svenska samhällsklassernas närvarande strid slutar måhända med att framkalla något än bättre, nämligen en aristokrati, icke orörlig och bunden vid bördens, utan rörlig och beroende på personlighet, förmögenhet och förtroende.

Fran gamla tider förtäljes om dyrbarheter, rikedomar och gods, vunna med orättvisa och blod, och dertföre åttöljda af olycka och förbannelse. En sådan Fafners skatt voro ofta nämnde gods. Katolska presterskapet förvärfvade dem ofta genom vidskepelse och bedrägeri, — förleddes genom dem till yppighet, laster och öfvermod, — samt förlorade dem genom en i lagliga former klädd och af nödvändigheten föreskrifven våldsbragd. Det var Gustaf Wasa i förbund med adel, borgerskap och allmoge, som tog kyrkans gods och gaf dem mest åt konungahuset och åt staten; ingendera med välsignelse. De sista Wasa-ättlingarna dogo i fattigdom, och staten förlorade snart de från kyrkan ryckta godsen, hvilka i flykten togo med sig en mängd skattehemmans räntor, också detta medelst en ny i skenlagliga former klädd olaglighet. Denna gång var det adeln, som bemäktigade sig olycksrovet, och som af det samma förleddes till yppighet och öfvermod, och slutligen förlorade alltsammans genom en tredje dels laglig, dels olaglig räfst, hvarvid de från kronan vunna godsen och räntorna togo i flykten med sig många bland adelns egna arfvegods.

De ena vedergällning lät ej vänta på sig. Godsen hade knappt hunnit till tredje adliga arfvingen, förr än Karl den elfte, i förbund med ofrälse stånden, anställde den stränga efterräkningen. Han gaf väl godsen icke åt enskilda, utan åt staten, och till främjande af det allmänna bästa. Men orättvisan drog också denna gång olyckan med sig; och svenska folket i sin helhet har aldrig varit tryckt af tyngre bördor, än under Karl den tolfte, oaktadt de många nyss åt staten förvärfvade egendomarna. Men nu hade ock alla samhällsklasser med lidande och blod pliktat för sina andelar i de begångna plundringarna. Gustaf Adolf gaf första vinken om en blifvande försoning, då han åt rikets äldsta högskola skänkte en betydlig del af konungahusets anpart i de af Gustaf Wasa indragna kyrkogodsen. Karl den elfte tog på samma bana två stora och afgörande steg; det ena då han åt staten öfverlemnade alla konungahusets enskilda återstående egendomar; det andra, då han till det allmännas bästa anslog en stor del af de från adeln tagna godsen. Försoningen fortgick, när under och i synnerhet efter Karl den tolfte största delen af kronogodsen blefvo af svenske män, utan åtskilnad af börd eller stånd, inlösta. Nu mera har det ursprungliga förhållandet åter inträdt. En del af godsen användes, liksom det fordua Uppsala-öde, till ämbetsmäns löner och förvaltningens upprätthållande; den andra delen har återfallit i enskilda egares händer.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

DE NYA SKATTERNA.

De vanliga stego i början af Karl den tolfte tid lika högt, som i slutet af Karl den elfte, d. v. s. till

omkring 6.000,000 dal. s. m. Men snart sinade inkomstkällorna, så att redan under tredje och fjerde året hade summan nedgått till omkring 4.000,000; år 1712 ytterligare till omkring 3.600,000.¹⁾ Inkomsterna förslogo således icke under freds-, än mindre under krigstid; hvarföre man ock snart nog nödgades tillgripa nya skatter.

Förnämst deribland var *stora krigsgerden*, eller, som den vanligen kallades, *kontributionen*, hvilken utgick fortfarande alla år, tills Karls nya krigsgerdsförordning år 1712 påbjöds. Båda äro redan förut beskrifna.²⁾ År 1717 afskaffades den sjötuämnde och återtogs den förra gerden. Bland de öfriga nya pålagorna före 1710 hafva vi redan beskrifvit *durktåysgerden*,³⁾ *afdraget på ämbetsmannalönerna*⁴⁾ och *uppsättandet af ståndsdragoner samt af tre- och femmännings-regementen*.⁵⁾ Dessa alla bördor fortforo oafbrutet från krigets början. Efter 1709 tillkommo än flere. Presters kronotionde och kyrkors medel blefvo gång etter annan tagna. Vid riksmötet 1710 beslöt man en serskild, men snart åter allyst, skatt på eldstäder, vagnar, peruker, fontanger, m. m. Dessutom höjdes skjuts- och postpenningar, samt kartasigillata-afgiften. Under åren 1711—1714 utgingo dessutom åtskilliga bevillningar och krigshjelper. De bördor, som efter konungens hemkomst ytterligare lades på folket, skola framdeles omtalas.

Karl den elfte hade aldrig påbjudit någon ny gerd eller tunga, som icke förut blifvit på riksdag beviljad. Vi hafva sett, att några få bland de här uppräknade voro af ständerna sjelfva år 1710 anslagna. De flesta

¹⁾ Jfr. 21 18, 19.

²⁾ Se 21. 86. 21. 20. 25. 120, 183.

³⁾ Se 21. 24. Denna gerd steg vanligtvis till 150,000 dal. s. m.

⁴⁾ Se 21. 25, 26.

⁵⁾ Se 21. 14, 15.

och betydligaste bar Karl den tolfte påbjudit af egen magtfullkomlighet och utan ständernas hörande. I första kungörelsen om en sådan, eller i den af 1699, nämndes icke ett ord om något ständernas bifall. Karl tog för afgjort, att något sådant aldrig borde komma i fråga, utan att han, som enväldig arfkonung, egde till nya skattepåbud en alldeles oinskränkt magt.¹⁾ Men efter några år växte nöden och missnöjet. Då vidtogos härintinnan två märkvärdiga åtgärder. Den *ena* var, att de nya gerderna, hvilka hittills varit påbjudna i konungens namn, blefvo efter 1703 och intill 1715 för det mesta påbjudna i rådets.²⁾ Den *andra* var, att man sökte åt de godtyckliga skattepåbuden gifva ett sken af laglighet, såsom skulle konungen varit af ständerna dertill bemyndigad. Se här de trådar, af hvilka täckemanteln hopvirkades. Vid riksdagen 1686 gäfvos adel, prester och borgare, bönderna mera villkorligt, följande löfte: *om krig framdeles infaller och konglig majestät då icke kan kalla sina ständer tillsammans, så böra vi icke desto mindre finnas villiga och redebogna att utgöra bevilningar för tvänne krigsår. Tydligen gällde medgifvandet blott för tillfället, — blott för Karl den elfte, — blott för tvänne år — och blott för den händelse, att konungen icke kunde sammankalla ständerna. År 1689 blef detta medgifvande utvidgad. Ständerna lofvade, att, i händelse af infallande krig och behof, skulle Karl den elfte ega rättighet att upplåna så stora summor, som behöfdes, så länge kriget varade; hvilket lån ständerna lofvade sedermera betala, när fred erhöles. Detta upprepades äfven 1693. Alla tre löf- tena voro uttryck af folkets förtroende för den fred- älskande och sparsamme Karl den elfte; men alldeles*

¹⁾ Se 16. 228—234.

²⁾ Se 21. 47.

icke något uppoffrande af folkets sjelfbeskattningsrätt. Men så skulle de nu tagas. Man åberopade dem, såsom de der skulle berättiga äfven Karl den tolfte att godtyckligt utskrifva de gerder, hans krig fordrade. Det var sedan rådet i eget namn utfärdade påbuden om samma gerder, som man sökte på detta sätt gifva ett slags laglighet deråt. Iogen vågade motsäga tolkningen; och vid riksmötet 1710 opprepade ständerna samma löfte. Detta sista medgifvande anfördes sedermera vid alla de skattebördor, som intill konungens död blefvo folket pålaggda. Huru också kontribtions-ränteriet begagnades för att efter 1715 åt nämnde pålagor gifva ett sken af laglighet, af ständernas bifall, är tillförene antydt, ¹⁾ och skall utförligare beskrivas vid teckningen af konungens sista regeringstid.

År 1712 och likaså 1716 sökte Karl att förbereda en rättvisare fördelning af grundräntorna samt att afskaffa de många olägenheterna vid deras uppbörd. Han ville nämligen hafva dem uträknade till en viss summa penningar i ett för allt och jemnkade efter hemmanens godhet. Hvar bonde skulle ock för hvar tionde år få en motbok, hvori hans debetsedel och afbetalning borde årligen införas. Förslaget är ett nytt bevis på det skarpsinne, hvarmed Karl genomskådade hvarjehanda förhållanden, så snart blicken ej skymdes af hans vanliga lidelser; tillika ett bevis på en från fadren ärfd benägenhet att genomdrifva allmänna grundsatser, oaktadt de hinder, förhåden varande omständigheter lade i vägen. Dessa hinder, konungens frånvaro och beständiga krig, gjorde, att ofvannämnde förslag aldrig kommo till verkställighet.

I skatteväsendet utgöra eftergifterna en besynnerlig företeelse. Omtaladt är, hur Karl 1704 började befalla rådet utdrifva skatterna *med godo*, ²⁾ och hur

¹⁾ Se 24. 3. 26. 79.

²⁾ Se 24. 41—44.

han flere gånger påminde om, att de fattigare skulle skonas. Men vi hafva äfven sett, huru hans stora kraf på medel och manskap gjorde en sådan skoning omöjlig. Än märkvärdigare var, att, då under åren 1703 till 1715 kungörelserna om gerder, knektutskrifningar m. m. utfärdades i *rådets*,¹⁾ blefvo deremot ofta nog kungörelserna om eftergifter utfärdade i *konungens* namn.

Dessa sistnämnde gällde vauligtvis de obetalda resterna af förra årens skatter eller gerder. Ett konungens bref af sådant innehåll kom att väcka mycket oppseende. Det anlände till Sverge vintren 1711 och ungefär på samma gång, som hans befallning till rådet om så många och betydliga rustningar,²⁾ att medlen icke på långt när skulle räcka till, äfven i händelse alla de genom brefvet afskrifna medlen inlötit. Resterna från 1708 voro ock redan anslagna till bestridande af några viktiga statsutgifter. Rådet tillät sig fördenskull att afknappa konungens nådebevisning. Det tillkännagaf, att eftergiften icke skulle gälla mer än resterna före 1708, och blott en del deraf. Konungen fick reda på saken och förtörnades, och sände samma kungörelse omedelbart till hvar landshöfding, på det dess innehåll skulle komma undersåtrarna till kännedom och till godo.³⁾ Ett par andra likartade drag berättas ock. Då Karl 1707 lefde i det sachsiska öfverflödet, befallde han, att ämbetsmännen skulle utbetomina fulla löner; men Wrede satte sig nu, liksom 1704,⁴⁾ öppet och djerft deremot, påstående, att sta-

1) Dock stundom med åberopande af Karls befallning eller bifall.

2) Se 21. 475—477.

3) Riksark. Rådet till landshöfd. d. 46 Juni 1711.

Fr min. br. d. 40 Juni 1711. Ämnet tarlvar dock närmare utredning.

4) Dansk. min. br. d. 6 Jan. 1704

ten ännu ej hade råd dertill, utan behöfde för framtida händelser åtminstone någon del af dessa besparingar. Ämbetsmännen förbittrades, presterskapet bullrade från predikstolarna, och Karl hotade; men Wrede gaf ej efter förr, än konungen förnyat sin befallning och dertill laggt en allvarsam skrapa.¹⁾ År 1711 befallde han omigen lönerns fulla utbetalande; men rådet förklarade saken omöjlig, som den väl denna gång också var. Så besynnerliga företeelser gifva anledning till olika förklaringar; t. ex. att Karl ville inbilla folket, det skatterna kommo från rådet, eftergifterna från honom; — eller, att rådet ville reta folket mot konungen genom att dölja undan dennes skonande föreskrifter. Vi veta ej, hvilkendera tydningen är den sanna; kanske bådadera; kanske ingendera; kanske var alltsammans ett verk af tillfälligheter. Karl påstod dock, att rådet med flit undanhällit folket hans välgärningar, och detta utgjorde en bland de punkter, för hvilka rådet 1715 skulle anklagas.

TRETTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

OM RIKSHUSHÅLLNINGEN.

Rörande detta ämne är både mycket och litet att säga; *mycket*, om man skulle uppräknat alla de olyckliga omständigheter, som nedsänkte riket i djupaste fattigdom; *litet*, om man skulle medelst bestämda summor angifva, huru fort och huru djupt fallet skedde. De förra hafva redan²⁾ och skola än ytterligare visa

¹⁾ Dansk. min. br. d. d. 22 Juni och d. 21 Sept. 1707.

²⁾ Se 21. 73—76, 86. 22. 28, 32, 447—450. 23. 17—27, 447.

sig. Det sednare är svårt, i flesta fall omöjligt; också derföre, att Karl förbjöd räkenskaps-verken afgifva några redovisningar. De få bestämda summor, vi lyckats finna, skola intagas på en tabell vid slutet af berättelsen om Karls regering.

Aldrig har någon konung varit för sin egen person mer sparsam; men i sin förvaltning mer misshus-hållare, än Karl den tolfte. Se hela hans historia!

Några siffror må redan här visa följderna. Bristen i ordinarie freds-staten var år 1700 lika med 800,000; år 1710 med 1.185,729; år 1713 med 2 millioner. Hela statsbristen år 1700 utgjorde åtta, år 1714 tio eller tretton millioner. Utöfver de årliga, förut vanliga, statsutgifterna hade riket under åren 1700—1709 utbetalt nära 25 millioner. Under Karls tre sista år säges skulden hafva blifvit ökad med 31 millioner. Vid hans död skall den hafva stigit till 60 millioner, allt dal. s. m., det vill då för tiden säga 20 millioner riksdaler specie. ¹⁾ Man kan beräkna, att Karls regering har, utöfver de vanliga skatterna och utom indrifna gerder i främmande land, kostat Sverige i kontant mindst 82 millioner dal. s. m. ²⁾ Under krigsåren 1632—1644 blef statens skuld ökad med 291,781; under åren 1700—1718 med 60 millioner dal. s. m.

¹⁾ Andra säga dock, att skulden år 1718 steg blott till 41,742,533 riksdaler specie.

²⁾ Nämligen:

Karl den elftes skatter	millioner	3.
Gerder, bevillningar, upphandlings-depu-		
tations-avgifter, magasinshjelp m. m. 1700		
—1718 aftra mindst 1 million om året .	”	49.
Skulden 1718 i December	”	60.
	Summa millioner	82.

TRETTIONDENIONDE KAPITLET.

OM LEFNADSSÄTTET.

Karl den elfte kunde aldrig lida öfverflöd, grannlåt och utländska seder. Men under Karl den tolftes första regeringsår inbröto sådana med oemotståndelig fart. Fransyska skådespel, styfkiortlar och fontanger m. m. framkallade de gamlas harm, Jesper Swedbergs straffpredikningar samt ständernas och i synnerhet presterskapets förnyade anhållan om en öfverflöds-förordning. Tarfligheten återkom dock snart nog till följe dels af nöden, dels af begär att likna konungen.

Redan under Karl den elftes tid hade grundsatsen af envælde och strängt förmynderskap infört i umgängeslivet en viss tröghet, förorsakad af högdragen stelhét hos den ene och af krypande ödmjukhet hos den andre. Härtill kom den kruserlighet, som från Ludvig den fjortondes hof spridde sig öfver hela Europa. Karl den tolftes bref till systrarna äro talande exempel på denna ton. I Sverge stannade den likväl för det mesta vid ytan. Under eller bredvid densamma fortlefde och utbildades mycken grofhet. Hofvets indragna lefnadssätt och högadelns fattigdom nedstämde umgängestonen. Ungdomen, som såg, att den endast genom värjan kunde göra lycka, blef okunnig, inbilsk och framfus. Soldatens råhet var dock i många fall bättre än dåtidens tillkonstlade fransyska artighet.

Sedlighetens tillstånd är svårare att bedömma. Biskop Gezelius klagade 1708, att oordningar, laster och gudlöshet år från år tillväxte, och att hans prester icke ville fullgöra sina skyldigheter. o. s. v. Möjligtvis är det ett af dessa klagomål öfver tidens växande förderf, som man i alla tider får höra. Men det är ej heller otroligt, att villervallan och brotten ökades genom kriget, nöden och den slappade lag-

skipningen. Männernas bortovaro gaf dessutom anledning till många förbrytelser. Domkapitlens protokoll äro fulla af undersökningar om sådana mål. Redan 1709 tyckas de i årtal öfvergifna hustrur ha hafva vid dylika brottmål stundom blifvit behandlade och bestraffade såsom ogifta qvinnspersoner.¹⁾ Genom fångar och hemkomna soldater infördes och krigspriddes vederstyggliga sjukdomar långt mer, än tillföre.

I början af konungens regering bedrefs ej sällan dryckenskap också i högre samhällskretsar. Sägner finnas om vilda utsväfningar af detta slag; och den gamla ošeden tyckes hafva bibehållit sig tämligen allmänt. År 1709 berättas nämligen, såsom ett hedrande undantag för Arvid Horn, att vid hans bord fick hvar och en dricka efter eget behag, utan att trngas eller öfvertalas.²⁾ Oaktadt egen återhållsambet, lät konungen sin omgifning mången gång taga rundligen till bästa, ehuru aldrig till öfverlastning. Ingen vågade i rnsigt tillstånd visa sig för hans ögon, och det hände, att soldater för dryckenskapsfel dömdes till gallopp. Ett måttligt bruk af brännvin var dock inom hären tillåtet. Redan under polska kriget och än mer under de sista fälttågen, tyckes det hafva utgjort en del af soldaternas dagliga förplägning.

Brännvins-lagstiftningen vacklade. Vid riksdagen 1697 begärde ständerna, att tillverkningen måtte inskränkas, hvarföre ock Karl förbjöd att dertill använda råg eller hvete. Efter olyckan vid Pultava lät rådet inställa all slags brännvins-bränning; men under pest-tiden 1710 blef den åter tillåten, som det hette »för helsans skull» och på landshöfdingarnas och städernas enträgna begäran. Karls år 1718 fattade beslut att inrätta kronobrännerier skall framdeles omtalas.

Vi hafva tecknat skuggorna på denna tids sedlighet. De voro likväl blotta undantag. Hos svenska

¹⁾ Link. Bibl. Rådet till Domkap. d. 43 Dec. 1709.

²⁾ Dansk. min br. d. 29 Maj 1709.

folket i dess helhet tortlede nämligen i sällspord höjd de berömliga egenskaperna af Gudsfruktan, ordning, tarflighet och kraft. Det var följden först och främst af Karl den elftes välgörande styrelse och utmärkta presterskap; men äfven och i ej ringa grad af Karl den tolftes personlighet. Ju utmärktare denne konung var, desto mer inverkade hans exempel. Säkert är ock, att de hårda pröfningar, folket måste genomgå, kraftigt bidrogo att vidmagthålla sederernas renhet och tänkesättets allvar.

Hela denna tid stod Stockholms slott under ombyggnad. De kungliga personerna bodde sourarna på hrstslotten och vintrarna i det så kallade knugsbuset på Riddarholmen. De första aren upprättlölos ännu i någon mån hofvets nöjen och glans. Men de personer och förhållanden, som dertill mest bidragit, försvunno den ena efter den andra. Johan Gabriel Stenbock dog 1705 och Greta Wrangel 1706; då också franska skadespelare-troppen maste för brist på medel afskedas. År 1708 alled enkehertiginnan Hedvig Sofia, det hemmavarande konungahusets förnämsta personlighet. De återstående, den 73-åriga enkedrottningen, den 9-åriga holsteinska hertigen och den 21-åriga Ulrika Eleonora, voro alla tre obetydliga, men sins emellan för tronföljdens skull oeniga. Lägg härtill konungens frånvaro, landets växande nöd, förluster och missnöjen, och man har förklaringar nog af det ensamma, indragna lefnadssätt, det, som man sade, *dystra klosterlif*, som hofvet förde.

Den hemmavarande adeln, utblottad genom reduktioner och gerder samt missnöjd med bade enväldet och med krigen, höll sig merändels af ovilja och behof undan från hofvet och lefde på sina landegendomar, stilla och indraget, men under knot och afvaktan på bättre tider. Om lefnadssättet bland medelklassen och bönderna är iugenting antecknad mer än ständiga klagomål öfver växande nöd, eländen och oordningar.

FYRATIONDE KAPITLET.

MISSNÖJEN I LANDET.

Gustaf Wasa plögade säga: *svenskarna behöfva en orädd konung med karlasinne, icke en meser utan en basker; ej fingret mellan. I krig vilja de reta af blod, men ingen parlamentering.* En sådan konung och sådana krig hade svenskarna nu fått. I början var också denne konung ett föremål för deras innerliga kärlek och högljudda beundran. Men i fråga om blod och ingen parlamentering, dref han saken så på allvar och så långt, att svenskarna, oaktadt allt deras vikingalygne, snart tröttnade, ofta förtvillade. Detta blef i synnerhet händelsen, när stoltheten öfver konungens segrar och krigets ära på ena sidan började motvägas af sorgen öfver nederlag och förluster på andra håll. För hvarje del, hvarje lem, som rycktes från statskroppen, hördes ur landets hjerta angestrop af en förskräckelse, en hopplöshet, som ansåg allt vara förloradt. Sedermera sansade man sig, vande sig vid den lidna förlusten, nedsatte anspråken och gaf sig till tals med det Sverge, man hade kvar. *Om ert majestät snart kommer hem, skref man gång efter annan, torde ännu mycket kunna räddas.* Men konungen kom ej, utan i stället nya olyckor, nya förluster, och med dem en ny hopplöshet. Sådana vexlingar af förtvillan, undergifvenhet, nytt hopp och ny förtvillan genomgick Sverge, när Ryssland åren 1702—1704 tog Nöteborg och Narwa, samt framträngde till Östersjön; likaså när det år 1710 tog Est- och Liffland; likaså när åren 1712—1715 Bremen, Pommern, Åland och hela Finland förlorades. För hvarje gång höjdes ropen: *nu är det förbi med Sverge!* och sista gången med mesta skälet. Ty i sanning! För dem, som mindes Sverge år 1700, var det svårt att

vänja sig vid ett Sverge, sådant detta i början af år 1716 återstod.

Att häraf mycken oro, till och med upplopp, skulle föranledas, är tydligt. Dessa och de viktigaste dragen af landets missnöje före 1716, likasom orsaken hvarföre mängdens knot länge rigtades icke mot konungen utan mot rådet; alla dessa omständigheter äro redan utförligen framställda.¹⁾ Se här dock en tidsordnad öfversigt af det hela.

Redan 1698 tadtade man gottorpska raseriet, misshushållningen, förföljelserna mot Boëthius och Bielke, utlemmandet af konungaförsäkran m. m. Karls sexton år antogos dock som ursäkt för de närvarande felen, och hans många storartade anlag, som borgen för en bättre framtid. Hans snart stadgade uppförande och nderbara segrar åren 1700 och 1701 tycktes bekräfta hoppet och nedtysta hvarje tvifvel.

Viktigare blef det sedermera uppkommande klandret öfver de egenmäktigt utkrädda gerderna, öfver polska afsättningskriget, öfver östanhafständernas blottställande och öfver frederna 1705 och 1706, i hvilka ingen fördel betingades åt Sverge. Detta utgjorde missnöjets andra skede.

Det tredje och betänkligare inföll mellan 1708—1712 och i följe af tåget till Ukrän, dröjsmålet i Turkiet och neutralitetens förkastande. Ännu funnos dock många till och med kunniga och ansedda män, som hoppades på Karl och på hans förhoppningar om turkisk hjälp.

Men nu följde fjerde skedet, åren 1713 och 1714, under hvilka kalabaliken vid Bender, förkastandet af Steffiner-seqvestern, sängliggandet i Timurtasch och det fortsatta dröjsmålet i Turkiet på ett hotande sätt ökade missnöjet både till utsträckning och djup, såsom riksdagen 1714 tydligt ådagalade.

¹⁾ Se 21. 65. 21. 29—59, 118—124, 152—155, 166—195.

Konungens återkomst till Stralsund lifvade för ett ögonblick svenskarnas mod och tillgifvenhet. Men när landet i stället för fred fick två nya fiender, och när konungen först dröjde ett helt år i Pommern och sedermera, hemkommen till Sverge, ingen gång på tre års tid besökte sin hufvudstad, icke slöt fred med någon bland sina fiender, utan pålade folket de förfärligaste bördor af skatter, nödmynt och utskrifningar; — då utbildade sig hos alla samhällsklasser den djupt nedslagna sinnesfämning, som under Karls tre sista år herrskade i Sverge, och som utgjorde femte och sista skedet.

Mot dessa missnöjen och anledningar till missnöjen kämpade länge och mäktigt folkets känsla för kraft och krigsära, för konung och fosterland och serskildt för sin dåvarande konungs många utmärkta egenskaper. Oaktadt alla försakelser och lidanden, kunde svensken ej annat än känna stolthet och glädje öfver de underbara segrar, genom hvilka Karl förherrligade sig sjelf och sina undersåtare. Hela Europas högljudda lofsånger till hans och till svenskarnas ära måste högeligen smickra också dessa sednare. Sjelfva besynnerligheterna gjorde sitt till. De voro nämligen så egna, så storartade, att mången kände sig stolt öfver att hafva deltagit i eller bidragit till bragder, som måste blifva föremål för alla folks och tiders häpnad eller beundran. Härtill kom hos många, ja hos mängden, den länge underhållna öfvertygelsen om, att det var fienderna och deras oförsonlighet och obilliga anspråk, som hindrade freden. Mot dessa orättvisa grannar kände sig svensken så villig som pligtig att i lif och död understödja sin tappre, sin oskyldigt angripne och förföljde konung. — Och slutligen, om det också vore denne konung, han och ingen annan, som störtade riket i elände, så blef detta af många ansedt som en Guds skickelse, en af honom pålaggd pröfning eller bestraffning, den man borde, icke egenmäktigt undvika, utan ödmjukt underkasta sig. An-

hängarom af en sådan lära minskades visserligen mer och mer: men i sjelfva äsigten låg ett så rent drag af Gudsfruktan, sjelfuppföring och konungatrotet, att det nödvändigt skulle hänföra många sinnen, och i synnerhet dem, som icke afsågo annan vinning än trohetens och segrens ära. Utländningarna talade ock med högsta beundran om det onttröttliga fålamod, hvarmed svenskarna buro krigets förfärliga lidanden, om den orubbliga trohet, de städse visade sin konung.

Också har aldrig något folk blifvit så pröfvadt, aldrig så bestätt pröfvet. Inom de högre samhällsklasserna funnos flere, som tidigt och tydligt genomskådade Karl och förutsågo den olyckliga utgången. De svigtade mellan sina pligter, å ena sidan mot ett älskadt fädernesland, och å den andra mot en i många fall stor och ärorik konung. För att spara eller rädda det förra sökte de stundom lägga händer i vägen för den sednares vådliga och vidtsväfvande företag och tillika att för framtiden bereda ett bättre samhällsskick. Uppskrämda af kalabaliken, af sänsliggandet och af ryssens framsteg, tänkte de också på tillsättandet af en annan regent. Men snart insågo de vådan och brottsligheten af en dylik åtgärd och hänfördes af känsla för ära och trohet och hjertmod. Horn, som ofta uttalade det knotande tänkesättet, uttalade vid många andra tillfällen också de motsatta känslorna. *Vi måste, sade han, stå var braxva konung bi; ¹⁾ — och en annan gång: oss tillkommer att lyda konungens befallning. Om vi derigenom blifva olyckliga, så vilja vi som redliga undersåtare falla med ära, häldre än att gå mot vår konungs bud; ²⁾ — och en tredje gång: om fienden ock skulle förhärja allt, det jag eger, och göra mig så olycklig, som möjligt; så vet jag dock ej bättre råd, än att vi söka försvara oss, tills konungen sjelf gör slut på kriget.*

¹⁾ Rådsprot. d. 5 Sept. 1743.

²⁾ S. s. d. 22 Juli 1743.

Lika benndransvärd var den stora menigheten. Eburn lidande och qvidande under nästan ofroliga ansträngningar, fästade den så länge möjligt sitt hopp och sin tillgifvenhet vid konungens person. Gång på gång derutinnan bedragna, återlifvades dock dessa känslor, i lyckans dagar genom stoltheten öfver hvarje ny framgång, i olyckans genom deltagande för den forðne segerheltens motgångar, och genom hoppet att under och med honori återvinna ära och fred.

Tre serskilda gånger upplammade detta tänkesätt till en låga så lysande af mod och så brinnande af kärlek, att vi endast ögerua kunna vända våra blickar derifrån.

Första gången var, då, efter nederlaget vid Pul-tava, Sverge kastade danskarna ur Skåne och rustade sig till kraftfullt sjelfförsvär, allt under förutsättning af att snart se sin hjeltekonung återvända med seger och fred. Hoppet bedrog och förtjusningen slocknade för den gången. Den tändes omigen och två år der-efter, när hela Sverge, lifvadt af Stenbock och litande på hans löften, uppsatte den här, som skulle slå fienderna samt möta och hemföra konungen och freden. Vi mianas uppträdet; men ock, huru äfven dessa förhoppningar blefvo gäckade, och grymt gäckade. Och likväl tändes de ännu en gång. Ännu en gång lyftade svenska folket förtröstansfullt sina blickar och armar mot konungen under hopp och bön om frälsning och fred. Det var hösten 1714 och vid underrättelsen om Karls återkomst till Stralsund. Detta häfte har visat på sina första blad folkets då rådande känslor; men sedermera ock, huru de äfven denna gång blefvo bedragna.

NAMNLISTA.

A.

- Adolf Johan*, pfaltsgreve af Zwey-Brücken, s. 162.
d'Albedyhl, s. 8, 119.
Alexander, s. 164.
Anckarcrona, T., s. 74.
Anckarstierna, Corn., s. 127.
Anna, drottn. af England, s. 128.
Arrhenius, J., s. 110.
August, se Fredrik August.
Avelen, s. 111.

B.

- Bassewitz, H. F. v.*, s. 6, 15.
Bassewitz, U. K. v., s. 8, 66, 69.
Baumgarten, N. v., s. 66.
Benzelius, E., d. y., s. 82, 103, 104, 107.
Bielke, N., s. 186.
Bildsten, s. 124.
Block, M. G., s. 91.
Boëthius, J., s. 98, 105, 112, 186.
Bonde, G., s. 11.
Brenner, S. El., s. 110.
Bromell, M., s. 105.

C.

- Cæsar*, s. 25, 43.
Carlberg, J., s. 95.
Creutz, s. 85.
Christophers, se Anckarcrona.
Croissy, s. 38, 39, 45, 58, 68, 69, 70, 165.
Cronhauen, P., s. 128.

Cronhielm, G., s. 13, 14, 29, 52, 80, 127, 130, 132
Cronhiort, Abr., s. 152.
Cronstrdt, K., s. 65, 117.

D.

Dahlberg, E., s. 103, 117.
Dahlstierna, G., s. 110.
Daldorff, Val., s. 7, 55, 66, 69.
Dalin, O. v., s. 107.
David, s. 25, 43
Dippel, J. C., s. 98.
Dohna, F. K., s. 164.
Du Cros, s. 12.
Düker, K. G., s. 35, 63, 72, 75.
Düring, J. K., s. 74.
Düring, O. F., s. 8, 72.

E.

Ehrenskiöld, E. N., s. 128.
Ehrenstrahl, D. K., s. 111.
Erik XIV, kon. i Sverge, s. 166, 172.
Ester Jönsdotter, s. 90.

F.

Fabrice, s. 7, 8, 9, 39, 165.
Falkenberg, G., s. 152.
Feif, K., s. 72, 75, 154
Filip, hert. af Orleans, s. 41.
Folard, K., s. 117.
Folcher, J., s. 99.
Francke, A. H., s. 93—98.
Fredrik, arsprins af Hessen, s. 5, 28, 55, 48, 50, 58, 60, 61.
Fredrik, hert. af Holstein, s. 135.
Fredrik, kon. af Preussen, s. 17.
Fredrik IV, kon. i Danmark, s. 55, 63, 75, 76.
Fredrik August, kon. i Polen, s. 17, 18, 19, 21, 23, 27, 33,
 38, 41, 75, 119, 120, 157, 158, 159, 165.
Fredrik Wilhelm, kon. i Preussen, s. 35, 37, 56, 63, 68, 72,
 76
Frese, Jak., s. 2, 111.

Frisendorff, K. G. v., s. 37.
Fröhlich, K. G., s. 146.

G.

Gabel, s. 33—35.
Galitzin, M., s. 101, 153, 154.
Georg I, kon. i England. s. 39, 40.
Gezelius, d. y., s. 95, 97, 101, 152, 155, 182.
Gezelius, d. ä., s. 95.
Gideon, s. 25, 45.
Grothusen, K. A., s. 8, 9, 39, 66, 68, 69, 89.
Gustaf I, kon. i Sverige, s. 172, 174, 175, 185.
Gustaf II Adolf, kon. i Sverige, s. 23, 24, 89, 166, 170, 175.
Gustaf Samuel Leopold, pfaltsgrafve af Zwey-Brücken, s. 163.
Gyldenstolpe, N., s. 98, 101, 109.
Gyllenborg, J., s. 168, 169.
Gyllenborg, K., s. 92, 110.
Gyllenborg, O., s. 110.
Gyldencreutz, K. G., s. 85.
Gyllenstierna, Joh., s. 156.
Gyllenstierna, K., s. 170.
Gyllenstierna, Kr., s. 169.
Gyllenstierna, N., s. 14, 62.
Gyntersfelt, s. 119.
Görtz, G. H. v., s. 6—15, 27, 28, 31, 39, 50, 61, 111, 135, 148, 165, 167.

H.

Hamilton, s. 85.
Hastfer, J. J., s. 135.
Hedlinger, s. 111.
Hedvig Eleonora, enkedrottn. af Sverige, s. 62, 184
Hedvig Sofia, enkebert. af Holstein, s. 184.
Henck, M., s. 51.
Hermelin, O., s. 97, 108, 122.
Hjärne, U., s. 91, 105, 109, 122.
Hoghusen, J., s. 124.
Hojer, A., s. 75.
Holmström, J., s. 111.
Haorn, J. v. d., s. 105.

Horn, A. B., s. 45, 44, 45, 50, 57, 62, 109, 119, 152, 170, 185.

Horn, s. 85.

Hård, s. 85.

Hård, K. G., s. 119.

I.

Isogæus, S., s. 94.

J.

Johan III, kon. i Sverige, s. 166, 167.

Josua, s. 25.

KA.

Karl IX, kon. i Sverige, s. 62, 166, 167.

Karl X Gustaf, kon. i Sverige, s. 192, 167.

Karl XI, kon. i Sverige, s. 59, 78, 79, 82, 89, 91, 95, 99, 105, 107, 108, 114, 115, 118, 120, 125, 158, 159, 146, 148, 151, 155, 156, 160, 161, 162, 164, 166, 168, 169, 175, 176, 177, 182, 184.

Karl XII, se hela boken.

Karl, kej.sare i Österrike, s. 27, 28, 29, 40.

Karl, landtgrefve af Hessen, s. 28, 55, 42, 58.

Karl Fredrik, hert. af Holstein, s. 7, 11, 12, 50, 61, 62, 184.

Karl Leopold, hert. af Mecklenburg-Schwerin, s. 163.

Karlsten, A., s. 111.

Krassau, E. D., s. 77.

Kristian August, hert. administrator i Holstein, s. 5, 7, 8, 10, 11, 15, 42.

Kristina, drott. af Sverige, s. 170, 172, 175.

Kröger, s. 98.

Königsmarck, Aur., s. 35, 121.

Köppen, s. 68.

L.

Lagercrona, A., s. 9.

Laurbeck, J., s. 97.

- Leczński, Stanislaus*, kon. i Polen, s. 7, 17, 18, 20, 28, 41, 162.
Leibnitz, W. G., s. 89.
Lejonmarck, Sv., s. 50, 61.
Lejonstedt, A., s. 11, 14, 16, 88.
Lenke, s. 111.
Leopold, furste af Anhalt-Dessau, s. 63, 65.
Lewenhaupt, A. L., s. 158.
Liewen, s. 85.
Liewen H. H. v., s. 13, 47, 52, 128, 129, 172.
Lillie, E. J., s. 52.
Lindskiöld, s. 155.
Lithou, G., s. 109.
Lucidor, s. 110.
Ludrig XIV, kon. i Frankrike, s. 27, 28, 29, 38, 41, 42, 162, 182.
Lund, D., s. 152.
Luther, M., s. 92, 98.
Lybecker, G., s. 9.
Löschern v. Hertzfeld, K. G., s. 128.

NE.

- Maigret*, s. 117.
Mayer, J. F., s. 97.
Mazepa, J., s. 166.
Mejerfeldt, J. A., s. 8, 46, 127.
Melanchton, F., s. 94, 95.
Messenius, J., s. 107.
Molin, L., s. 61.
Müllern, H. G. v., s. 10, 15, 21, 28, 45, 58, 72, 75.
Mörner, K. G., s. 172.

N.

- Norris*, s. 32, 33, 40.

O.

- Oxenstierna, Ax.*, s. 156.
Oxenstierna, B., s. 169.
Oxenstierna, K. G., s. 83, 84.

P.

- Palmfelt, G.*, s. 11.
Palmquist? s. 11, 51.
Palmköld, E., s. 107.
Patkulls, J. R., s. 112.
Peringsköld, J., s. 107.
Peter, tsar i Ryssland, s. 13, 21, 50, 53, 51, 108, 159, 160, 161, 166.
Piper, K., s. 48, 80, 85, 84, 97, 154, 155, 159, 162
Polhem, K., s. 104, 106, 111.
Poniatowski, St., s. 57, 66, 70, 89, 90.
Pontinus, M., s. 95.
Posse, s. 85.
Possieth, J., s. 153.
Protz, s. 14.
Psilander, G. v., s. 128.
Pufendorf, S. v., s. 108.

R.

- Radziejowski, M.*, s. 166.
Ranck, G., s. 58.
Recnstierna, J., s. 9, 16, 152.
Rehbinder, s. 85.
Rehnsköld, K. G., s. 80
Reichel, s. 71.
Rhyzelius, A., s. 91.
Ribbing, K., s. 62.
Ribbing, P., s. 62.
Ritz, J., s. 155.
Roberg, L., s. 104.
Robinson, s. 164.
Roepsdorf, J. A. v., s. 12.
Rosen, G. F. v., s. 57, 74, 123.
Rosenstierna, s. 85.
Rudbeck, O. d. y., s. 104, 109.
Rudbeck, O. d. ä., s. 107
Rudén, T., s. 110.
Runius, J., s. 111.
Rydellius, A., s. 101, 102, 105.
Rönnow, M., s. 109.

S.

- Schæfer, P.*, s. 96.
Scheremetjev, B., s. 159

- Schonheit, J. H.*, s. 96, 112.
Schulzenheim, D. v., s. 145.
Schwerin, F. B. v., s. 145.
Sicre, s. 117.
Sigismund, kon. i Sverge, s. 62, 167.
Sinclair, M., s. 24.
Sjöblad, E., s. 126.
Sparwenfeldt, J. G., s. 111.
Sparre, E., s. 28, 41, 45, 165.
Sparre, J., s. 85.
Spegel, H., s. 87, 95, 96, 107, 110.
Spener, F. J., s. 95.
Sperling, G., s. 155.
Stenbock, J. G., s. 184.
Stenbock, M., s. 15, 59, 47, 53, 77, 116, 125, 127
Steuchius, M., s. 101.
Stobæus, A., s. 108.
Strahlenberg, Fil. J., s. 105.
Strömsfelt, J., s. 66.
Stuart, K. M., s. 117.
Sturleson, S., s. 107.
Swedberg, J., s. 37, 90, 91, 95, 96, 109, 132.
Swedenborg, Em., s. 105, 104, 106.
Szuiskij, W., s. 166.

T.

- Taube, G. A.*, s. 49.
Tessin, N., s. 15, 80, 132, 140,
Torcy, s. 58.
Tordenskiöld, P., s. 54, 75.
Torstenon, J., s. 66, 69.
Torstenon, K. U., s. 65, 69.
Trewald, S., s. 110.
Törner, s. 108.

U.

- Ulthegius*, s. 96.
Ulstadius, L., s. 96.
Ulrika Eleonora d. y., prinsessa af Sverge, s. 15, 28, 42, 49,
 50, 60, 61, 62, 134.
Ulrika Eleonora d. ä., drottin. i Sverge, s. 4.
Upmarck, J., s. 105, 109.

V.

Vellingk, M., s. 8, 10, 13, 16, 18, 21, 28, 80, 132.
Vigelius, s. 106.

W.

Wachslager, G., s. 42.
Wachtmeister, s. 85.
Wachtmeister, H., s. 50, 55, 127, 128.
Wachtmeister, K. H., greve, s. 52, 55, 128.
Wachtmeister, K. H., friherre, s. 52.
Wal'enstedt, L., s. 169.
Wallin, G., s. 168.
Waltrung, s. 85.
Wedderkop, M. v., s. 8, 11.
Wessel, se Tordenskiold.
Wrangel, s. 85.
Wrangel, Greta, s. 134.
Wrangel, Karl, s. 119.
Wrangel, Otto, s. 119.
Wrede, E., s. 43, 115, 152, 134, 179, 180.

R Ä T T E L S E R.

Sid.	14,	r.	4,	står:	fann	läs:	funno.
»	34,	r.	26,	»	ofta	»	stundom.
»	49,	r.	4,	»	hela	»	återstoden af.
»	80,	r.	23,	»	ytterligare	»	blef ytterligare.
»	123,	r.	26,	»	dylikt	»	knektarnas.
»	157,	r.	27,	»	nödmynt	»	nödmynt och att värdet af en daler silfvermynt nedsjönk 1715 från en half till en tredjedels riksdaler specie.
»	141,	r.	3,	»	är	»	äro.
»	—	r.	9,	»	sådan	»	sådana.
»	152,	r.	6,	»	stora	»	den stora.

LIBRARY

APR 4 9 1976

UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DL	Fryxell, Anders
648	Berattelser ur svenska
F79	historien
1838	
del 26	

